

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА
ФАКУЛЬТЕТ МОРСЬКОГО ПРАВА

КУЯВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ВЛОЦЛАВЕКУ
(РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА)

ЯНЬЧЕНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ,
КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

МАТЕРІАЛИ

XVI міжнародної науково-практичної конференції

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

21 грудня 2023 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Голова оргкомітету – **Дубинський Олег Юрійович**, доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань НУК імені адмірала Макарова, голова Миколаївського обласного відділення Центру україно-європейського наукового співробітництва;

Секретар оргкомітету – **Ломжець Юлія Вікторівна**, кандидат політичних наук, доцент, завідувачка кафедри морського та господарського права НУК імені адмірала Макарова;

Дубова Катерина Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та конституційного права НУК імені адмірала Макарова;

Ломакіна Олена Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри адміністративного та конституційного права НУК імені адмірала Макарова;

Бука Станіслав, доктор економічних наук, професор, ректор Балтійської міжнародної академії.

Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 21 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. – 272 с.

ISBN 978-966-397-359-3

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на XVI міжнародну науково-практичну конференцію «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики», яка відбулася 21 грудня 2023 р.

УДК 321.01:340(062.552)

ISBN 978-966-397-359-3

© Національний університет
кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2023
© Українсько-польське наукове видавництво
«Liha-Pres», 2023

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Свобода як смислова характеристика права Братасюк М. Г.	10
Обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (на прикладі актуальної судової практики) Винарчик О. П.	14
Особливості реалізації політичної функції України в контексті співробітництва з міжнародними урядовими організаціями (ОБСЄ, НАТО, Рамштайн) та групами (G7, G20) Гайду С. В.	17
Лев Петражицький та його психологічний підхід до права Житинський О. В.	21
Застосування аналогії права в господарському судочинстві – шлях до забезпечення правової визначеності Капцова Т. П.	24
Право на свободу совісті як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні Кохтюк В. А.	28
Понятійно-правове мислення у Давньому Римі: царські установлення Кучеренко Д. С.	31
Концептуальні засади правового забезпечення національної безпеки України Лісовський В. М.	35
Правосвідомість суспільства як фундамент правої держави в Україні Набокова О. Г.	39
Окремі аспекти правотворчої діяльності Петрук Я. А.	42

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС. ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Щодо форм участі політичних партій на парламентських виборах Бевз Ю. В.	45
До питання конституційно-правової відповідності припинення пенсійних виплат внутрішньо переміщеним особам Галкін В. Л.	49
Демографічні проблеми розвитку громад і територій Гримак І. Я.	53
Обов'язки людини і громадянина в Україні: етапи становлення Кириченко В. М., Соколенко Ю. М.	59
Гарантії діяльності Президента України та Верховної Ради України в забезпеченні права на таємницю кореспонденції в умовах дії особливих правових режимів: проблемні аспекти реалізації та шляхи їх вирішення Левченко А. В.	63
Джерела використання адміністративного ресурсу в Україні в контексті аналізу політичних технологій Ніколаєнко Н. О., Діордіца О. С.	67
Проблеми формування муніципально-правової політики в Україні Петришина М. О.	72
Методологія дослідження сучасного авторитарного політичного режиму Скрипнюк О. О.	76
Адаптація цифрової державності до вимог війни: трансформація концепції електронної держави Чалабієва М. Р.	80

НАПРЯМ 3. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Дисциплінарно-деліктне право і його зв'язок із дисциплінарною процедурою Аніщенко Т. С.	84
Новели адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні Борко А. Л.	90
Електронне урядування: питання адміністративно-правового регулювання Бортник Н. П.	94
Питання принципів адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України Голодник Ю. А.	98
Транспортна система як провідна галузь економіки: правова характеристика Дубинський О. Ю.	101
Закріплення загальних принципів адміністративного права Дубова К. О.	105
Правові аспекти діяльності онлайн-медіа Дудкіна Н. О., Дубова К. О.	108
Оцінка діяльності антикорупційного уповноваженого як основа ефективної антикорупційної роботи організації: на прикладі аналізу рівня професійних компетентностей уповноважених Державного агентства відновлення Ломжець Ю. В.	112
Поняття та сутність підстав адміністративної відповідальності Лотоцький М. М.	117
Адміністративні послуги на деокупованих територіях в умовах воєнного стану в Україні Лукашенко А. А., Єфименко А. Р.	122

Актуальні питання взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з громадськістю та населенням в умовах воєнного стану

Лукашенко А. А., Войцеховська Д. М. 126

Особливості контролю як способу забезпечення законності діяльності органів Національної поліції України на деокупованих територіях

Лукашенко А. А., Рябенко С. О. 129

Правовий висновок Верховного Суду

як інструмент забезпечення єдності судової практики

Лупу Ю. Д. 131

Закон України «Про культуру» в системі джерел

екологічного права: проблеми реалізації та ефективності

Позняк Е. В. 138

Правове забезпечення економічного розвитку суднобудування і судноремонту

Хачатуров Е. Б. 142

НАПРЯМ 4. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Особливості укладання договорів щодо надання утримання на дитину: теоретико-правові та прикладні аспекти

Вагіна І. Д. 145

Способи захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин Європейським судом справедливості

Гаврік Р. О. 148

Способи захисту прав суб'єктів господарювання нотаріусом

Дементова О. Р. 152

Припинення юридичної особи за позовом відповідного органу державної влади: перспективне законодавство

Ломакіна О. А. 156

Досвід регулювання правового режиму майна подружжя

за законодавством держав Європейського Союзу та інших держав

Польова В. Є. 161

Поняття і сутність однорівневої структури корпоративного управління	
Серт О. В.	165
The issue of compensation for damage caused in a state of emergency: practical and theoretical aspects	
Sova Yu. M., Chemerys A. O.	169
Актуальні проблеми підготовки фахівців у сфері правознавства	
Старчук Є. В.	172
Банк як сторона договору рахунка умовного зберігання (ескроу) за законодавством України	
Таргоній Ю. Я.	178
Права людини у сфері охорони здоров'я	
Філіппських М. О.	181

НАПРЯМ 5. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛІСТИКА

Щодо питання цифровізації методів розслідування в сучасній криміналістиці	
Бараненко Д. В.	186
Of the need to cultivate a national anti-corruption culture in Ukraine	
Busol O. Yu., Romanuk B. V.	189
Обвинувачення та захист у контексті положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та практики ЄСПЛ	
Гарасимів О. І., Ряшко О. В.	193
Щодо посилення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки	
Гуцалюк М. В., Клименко О. А.	197
Рівень жіночої злочинності та її причини	
Дубович О. В.	200
Захист прав людини в сфері кримінального права та процесу: проблеми теорії та практики	
Лагода К. О.	203

Проблеми дотримання режиму у слідчих ізоляторах в умовах воєнного стану Мажников І. С.	206
Особливості здійснення затримання особи в умовах воєнного стану Мельниченко В. С.	210
До питання про примусові заходи виховного впливу до неповнолітніх правопорушників у Франції Можайкіна О. С., Ліщук О. В., Коляда С. В.	212
До питання звільнення з військової служби в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи Ніколаєнко Т. Б., Ярошенко А. В.	216
Щодо причин латентизації порушень приватності в українському суспільстві Полях Є. В.	220
Перспективи розвитку інституту пробації в Україні у контексті євроінтеграції Присяжнюк І. І.	223
Вина як ознака суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері фармацевтичної діяльності Фролова О. Г.	226
Кримінальна відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану: законодавчі новели Черняк Р. А.	229

НАПРЯМ 6. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Проблеми співвідношення норм міжнародного та національного права Дмитрук І. М.	235
Інтелектуальна власність в міжнародному приватному праві Достдар Р. М., Дудкіна Н. О.	238
Спадкування іноземцем та особою без громадянства земельної ділянки в Україні Достдар Р. М., Зубченко А. Р.	241

Колізійно-правове регулювання шлюбних відносин Достдар Р. М., Лисиця Р. В.	245
Роль провайдерів публічної політики під час російсько-української війни Іванова А. В.	248
Актуальні питання покарання за злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом Кобилинська І. М.	252
Міжнародно-правовий захист трудових прав мігрантів Мхитарян А. С., Зіноватна І. В.	256
Правові та інституційні механізми регулювання військово-космічної діяльності Індії Семенчук М. Р.	261
Тлумачення поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини Слободяник Ю. В.	265
Правове регулювання використання штучного інтелекту в комерційних онлайн платформах: європейський, американський та китайський підходи Щербак Г. Р.	268

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-1>

СВОБОДА ЯК СМИСЛОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА

Братасюк Марія Григорівна

доктор філософських наук, професор

Львівського національного університету імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Людина-особистість – це феномен, стверджують сучасні людино-знавці та правознавці, а тому право, що безліччю ниток пов'язане з людиною, теж феноменальне. Можливо, тому його так важко досліджувати. Право, як і людина, це – процес, незавершеність, розвиток; це – і матеріальне, і духовне; раціональне, і ірраціональне; це і воля, і почуттєва компонента, це – творчість, відкритість новаціям тощо, бо такою є людина. Перебуваючи у постійних змінах, у розвитку, право просвічується крізь цю плинність як усталене, повторюване. Це усталене, мабуть, і буде складати те сутнісне, визначальне, що робить право правом.

Коли людина каже «я маю право», це означає, що вона може самовизначатися, робити вільний вибір, який є життєво необхідним для кожного із нас. Суб'єкт права – це вільна особистість, що втілює принципи права в межах індивідуальної свободи, засобом здійснення індивідуальної свободи. Поза свободою права не буває, воно неможливе, закони можливі, але тоді вони не мають підстав вважатися правовими явищами.

Якщо в епоху античності та середньовіччя право, як правило, пов'язували зі справедливістю та розумністю, то в новоевропейську епоху, розробляючи сучасну концепцію прав людини, все більше мислителів наголошують на ідеї свободи як смислової характеристики права. Саме в цей період стверджується буржуазний ринковий спосіб життя, формується європейський атомізований індивід, що творитиме вже сучасне суспільство. Дж. Локк взагалі буде стверджувати у цей час, що у людини є три невід'ємні фундаментальні природні права: на життя, свободу і власність.

А. Шопенгауер, розвиваючи вчення про світову Волю, яка править світом, наголошує на ідеї, що право це і є втілення волі. Ідеалом людини у Ф. Ніцше виступає сильна, розвинена, впевнена в собі особистість, яка

прагне «волі до влади». Реалізована «воля до влади» або «воля до життя» – це і є, за Ніцше, право сильної людини, слабкі його позбавлені, вони безправні. Справді, воля особистості є субстанцією правовідносин, які є однією із форм буття права. Воля – це здатність людини до вибору мети, цілі, діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для досягнення цієї мети. Воля – специфічний акт, що не зводиться до свідомості, ідеальності як такої. Вона водночас і раціональна, і ірраціональна. Основним у вольовому акті є усвідомлення ціннісної характеристики мети дії, діяльнісного акту. Воля особливо значима тоді, коли людина опиняється в ситуації, в якій переживає не «я хочу», а «так треба», «я зобов'язаний».

Ідею волі як смислової риси права розвивали філософи права, акцентуючи на проблемі одухотвореної волі, поза якою право не можливе. «Непросвітлена духом воля», – писав на поч. XX ст. представник Київської філософської школи М. Бердяєв, – творить царство Кесаря, де зазнає утисків свобода, здійснюється насильницьке управління людьми, стверджуються тоталітаризм і авторитаризм, тобто панує світ рабства і несвободи. Індивід керується просто волею, особистість цього дозволити собі не повинна, бо особистість – це самоцінність і самоціль, і відношення особистості до особистості не може бути відношенням засобу до цілі: все, що принижує людину, принижує і Бога. На думку М. Бердяєва, є два шляхи виходу людини із замкнутої суб'єктивності: шлях об'єктивації, тобто вихід у суспільство з інституціями і нормами – це шлях втрати особистості, викидання людини у світ зла і рабства. Інший шлях – духовний, тобто реалізація особистісного у людині, шлях самовизначення, трансцендування, перехід до транссуб'єктивного – до екзистенціальної зустрічі з Богом, з іншою людиною, до екзистенціального спілкування. В об'єктивації людина перебуває під владою детермінації, в царстві безособистісного, в трансцендуванні людина перебуває в царстві свободи, – писав він [1]. У М. Бердяєва негативне ставлення до держави, її інституцій та законів, бо такою була тогочасна імперська російська дійсність. Проте держава може бути і дружною щодо людини, простором реальної свободи, де людина сприймається найвищою цінністю. І такою є правова держава. Звісно, для цього потрібні зусилля всього народу, його одухотворена, «просвітлена воля»

Право – це плід окультуреного дерева. Воно можливе лише в середовищі духовних людей, тобто, особистостей у Бердяєвському розумінні. І держава, і закон – це продукти неодухотвореної волі, це засоби несвободи. Право можливе лише як втілення волі, що є духовною силою. Ці міркування філософа дають нам ключ до розуміння права як духовно-культурного феномена, що створюється не просто людьми як суспільними істотами, а духовними людьми, людьми духовно зрілими, окультуреними. Лише дозрівши до певного рівня, ставши на шлях культури і духовності,

людство стає на шлях творення права як форми буття свободи, втілення принципів справедливості, рівності, добра, загального блага, гуманізму тощо.

«Непросвітлена духом воля» (М. Бердяєв), така як, наприклад, неправова держава, може створити лише позірність свободи. Історія СРСР може це засвідчити. Цю ідею можна протранслювати і на окремішню людину – Гітлер, Сталін, Путін, володіючи «непросвітленою духом волею», стали рабами її. Всілякий злочинець, в кінцевому підсумку, стає заручником волі як необмеженої свободи як нерозумного, ірраціонального, бездуховного начала.

Право, маючи витoki в людині, є духовним феноменом, що утримує в собі духовну сутність. «Підґрунтя права, – писав Гегель, – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим то її субстанцію й визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ Духа, породжений ним самим» [2, с. 24]. Воля без свободи – це порожнє місце, так само, як і свобода дійсна лише як воля, як суб'єкт, – наголошував мислитель. Для Гегеля воля є особливим мисленням, що трансформує себе в буття як прагнення надати собі буття. Кожна людина – це «я», що прямує від розмитої невизначеності до розрізнення, відмінності, визначеності стосовно всього іншого. Суб'єктивна воля – це повернена до загальності одиничність, особливість самовизначення «я». Кожна людина це і є одиничність, самовизначеність, що водночас залишається в своїй тотожності з собою й у загальності. Свобода полягає в тому, щоб хотіти, прагнути визначення, але в цій визначеності бути в собі й знову повертатися в загальне.

Людина стає тим, чим вона себе зробить, отже, спочатку вона є проект, який переживається суб'єктивно (Ж.-П. Сартр). Живучи власним життям, людина сама себе вибирає, а вибираючи – творить загальне, загальнолюдське. Але при умові, що вона є духовно-культурною істотою. Виходячи за межі самої себе і «уловлюючи» у зв'язку з цим певні об'єкти, людина перебуває весь час у центрі цього виходу поза себе. Отже, людина перебуває у ситуації самотворення, самоздійснення. Її буття взагалі – це «буття вільної волі», а в цьому, – писав Гегель, – «якраз і полягає право. Отже, право це взагалі свобода у формі ідеї» [2, с. 43], що реалізовується в людському бутті.

Прагнучи свободи, людина пересвідчується, що її свобода повністю залежить від свободи інших людей, і що свобода інших залежить від її свободи. В зв'язку із цим, слушно буде зацентрувати на проблемі сваволі як нерозумної волі. Людина – істота суперечлива: з одного боку, вона схильна до прояву розумної волі, а з іншого, вона в такій же мірі схильна до прояву ірраціональної, грубої волі, необмеженої нічим. «Маючи можливість визначити себе в тому чи іншому напрямі, тобто, маючи

можливість вибору, – писав Гегель, – я володію сваволею, яку, звичайно, називають свободою. (...) Звичайна людина вважає себе вільною, якщо їй дозволено діяти свавільно, тимчасом як саме в сваволі криється причина несвободи» [2, с. 38]. Отже, *свобода – це не просто вільний вибір в будь-якому напрямку, а розумний вибір, моральний вибір, який здійснюється людиною як культурною істотою, здійснений на засадах рівної міри справедливості, добра, істини, спільного блага тощо*. Людина як дух – вільна істота, наголошував Гегель, – яка за своїм призначенням не повинна допускати, щоб її визначали природні імпульси. Воля – це потяги, схильності різного плану, в т. ч. і природного, але людська думка «має владу над природною силою потягу, оскільки вона вже не задовольняється миттєвим щастям, а вимагає його повноти» [2, с. 38]. Людська одухотворена воля є передумовою свободи. Людська свобода не може бути безмежною, вона має бути розумною, моральною, тобто обмеженою в ім'я загального блага. Науковці підкреслюють, що свобода не приходить до людей оголеною, такою нам вона лише видається, а насправді свобода приходить в світ і стверджується в ньому в невидимому, але міцному одязі права. Це, звичайно, нудна матерія: правопорядок, дозволи і заборони, правопорушення, відповідальність і т. п. Але такою є дійсність свободи.

Право як форма буття і вираження свободи не є статикою, це безконечний процес розгортання і ствердження свободи як його сутнісної властивості. Право як форма буття людських стосунків, впорядкована свобода, правове життя протистоїть хаотичному, неправовому життю людей, таким стосункам, де свобода неупорядкована, тобто існує без міри і масштабу, є безмежною, а, отже, свавіллям. Окультурене суспільство не може дозволяти своїм громадянам користуватися необмеженою свободою, тобто вести свавільно-нерозумний спосіб життя.

Сучасна Україна стверджує демократичні засади життя. Глибинне правове реформування є нині життєвою необхідністю. Воно має охопити всі складові правової реальності: ідеологічно-світоглядну складову, нормативно-знакову, правову практику, діяльність. Якісь часткові зміни в правовій сфері відбулися. Вони звелися в основному до змін законодавчих та інституційних. Пересічні українці нічого істотного в результаті в правовому житті не відчули. Правова реформа – це проблема, що стосується не лише законодавця чи суддів, прокурорів та поліції. Це проблема, що стосується кожного українця. Право в країні буде процвітати тоді, коли громадяни забудуть про життя «по-понятіям», відмовляться від необмеженої нерозумної свободи. Право можливе лише там, де здійснюється «одухотворена воля» (М. Бердяєв), де духовність пронизує індивідуальну свободу кожного або хоча б переважної більшості. Навчитися жити вільно, сприймаючи іншого рівноцінним собі, – це, мабуть, найважче у праві, але альтернативи цьому немає. Принцип

визнання – це один із стрижневих принципів правової держави. Поза нею вона не відбудеться.

Література:

1. Бердяєв // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. С. 222. ISBN 966-7492-00-X.
2. Гегель. Філософія права. Київ. 2000. Юніверс. 364 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-2>

ОБОВ'ЯЗОК ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ЇХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДІЯТИ ЛИШЕ НА ПІДСТАВІ, В МЕЖАХ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА У СПОСІБ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНІ КОНСТИТУЦІЄЮ ТА ЗАКОНАМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АКТУАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Винарчик Олег Павлович

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
факультету громадського розвитку та здоров'я
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
помічник судді
Львівського апеляційного суду
м. Львів, Україна*

Приймаючи Конституцію – Основний Закон України, Верховна Рада України підтвердила європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України (Абзац п'ятий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2680-VIII від 07.02.2019) [1].

Гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є Президент України (ч. 2 ст. 102 Конституції України).

Європейська та євроатлантична інтеграція вимагає якісних змін у сучасній зовнішньо- і внутрішньополітичній ситуації України, важливим

виміром та індикатором цих процесів є реальне дотримання прав та свобод людини, а також можливість їх судового захисту.

Так, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України).

Зазначене конституційна норма є доволі часто цитованою, у різного роду відповідях, листах, пропозиціях, висновках органів державної влади та місцевого самоврядування, судових рішеннях, однак що саме означає це положення та у чому полягає.

Відповідно до частини другої статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Таким чином, Конституція України, надає громадянам право безпосередньо до суду оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, у межах відповідного судочинства.

Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції).

В свою чергу, незважаючи на те, що конституційні права і свободи людини і громадянина згідно ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені, зазначена стаття все ж містить винятки за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, зокрема за умов воєнного або надзвичайного стану, при цьому не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63.

Офіційне тлумачення положенням статті 64 надано у рішенні Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп [2].

Іншими словами право на судовий захист, зокрема, на оскарження дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

При цьому, ці ж воєнний та надзвичайний стани не виключають обов'язку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб діяти у чіткій відповідності Конституції та законам України.

Так, офіційне тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого

самоврядування) надано у рішенні Конституційного Суду України від 16.04.2009 № 7-рп/2009 та роз'яснено, зокрема, статтю 19 Конституції України у контексті права органу місцевого самоврядування скасовувати свої раніше прийняті рішення та вносити до них зміни в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

В свою чергу, аналіз та значення усіх складових частини другої статті 19 Конституції України надані Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВП ВС) у постанові від 19 жовтня 2023 року у справі № 9901/43/21.

Як зазначила ВП ВС, указана норма Основного Закону означає, що суб'єкт владних повноважень зобов'язаний діяти лише на виконання закону, за умов і обставин, визначених ним, вчиняти дії, не виходячи за межі прав та обов'язків, дотримуватися встановленої законом процедури, обирати лише встановлені законодавством України способи правомірної поведінки під час реалізації своїх владних повноважень.

При цьому, вжите законодавцем формулювання «**на підставі**» означає, що суб'єкт владних повноважень зобов'язаний діяти на виконання закону, за умов та обставин, визначених ним.

«**У межах повноважень**» означає, що суб'єкт владних повноважень повинен приймати рішення та вчиняти дії відповідно до встановлених законом повноважень, не перевищуючи їх.

«**У спосіб**» означає, що суб'єкт владних повноважень зобов'язаний дотримуватися встановленої законом процедури і форми прийняття рішення або вчинення дії і повинен обирати лише визначені законом засоби.

Окремо Велика Палата Верховного Суду наголосила, що елементом верховенства права є принцип правової визначеності, який, зокрема, передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен характеризуватися якістю, щоб виключити ризик свавілля.

Так, у пункті 94 рішення від 12 січня 2023 року у справі «Овчаренко та Колос проти України» (заяви № 27276/15 і № 33692/15) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) зазначив, що словосполучення «згідно із законом» стосується якості відповідного закону та вимагає, щоб він був сумісним з принципом верховенства права і доступним для відповідної особи, яка до того ж повинна мати можливість передбачити наслідки його застосування для себе. Таким чином, це словосполучення, «*inter alia*», передбачає, що формулювання національного законодавства має бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам належну вказівку на обставини та умови, за яких органи державної влади мають право вдаватися до заходів, що зачіпають їхні права за Конвенцією (див. рішення у справі «Фернандез Мартінез проти Іспанії» [ВП] (*Fernandez Martinez v. Spain*) [GC], заява № 56030/07, пункт 117, ЄСПЛ 2014 (витяги), з подальшими посиланнями).

Таким чином, відсутність у Конституції України чи відповідному законі тих чи інших повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб не є «дефектом закону», а волевиявленням законодавця, у формі спеціальних гарантій, з метою недопущення порушень юридичної визначеності, тобто чіткої юридичної аргументації компетенції (повноважень) з урахуванням усього чинного законодавства та його основних принципів.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20190221#Text> (дата звернення: 15.12.2023).
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97> (дата звернення: 15.12.2023).
3. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09/ed20190221#n56> (дата звернення: 15.12.2023).
4. Єдиний державний реєстр судових рішень URL. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114685583> (дата звернення: 15.12.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-3>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМИ УРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (ОБСЄ, НАТО, РАМШТАЙН) ТА ГРУПАМИ (G7, G20)

Гайду Сергій Васильович

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного
і кримінального права*

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Серед численних актуальних теоретичних та практичних проблем політики держави, що вимагають ґрунтового та детального дослідження з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів зумовлених повномасштабним вторгненням росії, важливе місце посідає питання реалізації політичної функції України в контексті співробітництва з міжнародними урядовими організаціями. Дослідження ролі

співробітництва з міжнародними урядовими організаціями є актуальним з огляду на жорстокість і масштаби російського вторгнення, що ставить перед дипломатією виклики щодо досягнення довгострокової безпеки України шляхом залучення міжнародних акторів.

Характерною особливістю співробітництва з міжнародними урядовими організаціями в умовах воєнного стану є відсутність зі зрозумілих причин офіційних документів, наприклад, у Європейському фонді миру (далі – ЄФМ) існує свій порядок доступу до документів [6]. Однак, існують основоположні міжнародно-правові акти, які так чи інакше регулюють відносини у сфері співробітництва з міжнародними урядовими організаціями (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року, Віденська конвенція про Спеціальні місії 1969 року, Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 року, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 року, Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 року; двосторонні угоди з воєнно-дипломатичних питань, угоди (протоколи) про відкриття військових представництв, місій тощо). Значним кроком та досвідом співробітництва з міжнародними урядовими організаціями нашої держави вважаємо приєднання до Декларації про безпекові гарантії для України G7 [4]. Відповідно кожна держава, яка в рамках двосторонніх угод про безпекові гарантії України у сфері оборони буде зобов'язана: надавати допомогу та сучасне військове обладнання на суші, в повітрі та на морі – пріоритет протиповітряної оборони, артилерії та вогню дальньої дії, бронетехніки та інших ключових можливостей, таких як бойова повітряна зброя, а також сприяння підвищенню сумісності з євроатлантичними партнерами; сприяти подальшому розвитку оборонно-промислової бази України; підготовка та тренування українських військ; обмін розвідданими та співпраця; підтримка ініціатив щодо кіберзахисту, безпеки та стійкості, зокрема для боротьби з гібридними загрозами.

Особливості та ефективність співробітництва з міжнародними урядовими організаціями було висвітлено в аналітичному дослідженні Фонду ім. Фрідріха Еберта та громадської організації Рада зовнішньої політики «Українська Призма» [2]. Визначення ефективності оборонної дипломатії відбувалось з урахуванням таких індикаторів як: політичний інтерес або залученість акторів до певного напрямку зовнішньої політики України; стратегічні комунікації за визначеним напрямом; конкретна діяльність за вказаним напрямом протягом 2022 року; результати та досягнення за напрямом протягом 2022 року. Значну увагу отримали питання безпекових гарантій для України [1], важливим елементом чого є військовий захист та забезпечення, чому були присвячені заяви та інтерв'ю

Президента, Офісу Президента України та МЗС. Під час щорічної наради послів Президент наголошував на пріоритеті оборонної та безпекової допомоги для України як одному з головних завдань посольств на 2023 рік, а також на питаннях членства в НАТО. У щорічному Посланні до ВРУ Президент окремо зупинився на питанні співробітництва з НАТО та стандартів Альянсу. Важливим елементом оборонної дипломатії можна вважати контактну групу формат «Рамштайн». Це альянс 54 країн (усі 31 держава-член НАТО та 23 інші країни), які підтримують оборону України [7]. Станом на вересень 2023 року відбулось 15 зустрічей «Консультативної групи з питань оборони України» – формату «Рамштайн» [2, с. 264].

Рада Європейського Союзу протягом року ухвалювала заходи допомоги в межах ЄФМ. ЄФМ підтримує спроможність та стійкість Збройних Сил України для захисту територіальної цілісності та суверенітету країни та захисту цивільного населення від російської військової агресії, що триває. ЄФМ покриває витрати на військову техніку, а також послуги з технічного обслуговування, ремонту та переоснащення [3].

Крім того, Рада ЄС започаткувала Місію ЄС із військової допомоги на підтримку України (EUMAM Ukraine), метою якої є посилення військових спроможностей Збройних Сил України. На Мадридському саміті лідери НАТО погодили посилений пакет допомоги Україні. Створений формат «Рамштайн» об'єднав понад 50 країн світу – не тільки членів НАТО, а й держави Азії, Африки, Близького Сходу. Україна отримувала як летальну, так і не летальну військову допомогу від партнерів. Від початку російської агресії США надали Україні озброєння на суму понад 20 млрд дол. США, ставши найбільшим безпековим донором. Президент США Дж. Байден підписав закон про ленд-ліз для оборони демократії Україною. Велика Британія надала допомоги на 2,3 млрд фунтів, ставши другою серед безпекових донорів, та започаткувала на своїй території місію з підготовки українських військовослужбовців. Країни, які надали Україні найбільше летальної та нелетальної військової допомоги у 2022 році – це США, Велика Британія, Японія, Німеччина, Польща, Латвія, Чехія, Австралія, Естонія, Норвегія, Литва, Фінляндія.

Варто відзначити, що через таку різноманітність сфер діяльності та інструментів співробітництва з міжнародними урядовими організаціями важко говорити про універсальну модель оборони, сумісну з будь-якою сучасною державою. Тут варто враховувати конкретні умови, фінансові можливості, оборонний і науковий потенціал, чисельність збройних сил, ситуацію з безпекою, розташування, участь у міжнародних організаціях безпеки, відносини з сусідами та багато інших факторів змушують кожну з них діяти в пріоритетних напрямках, використовуючи наявні інструменти [5].

Отже, співробітництво з міжнародними організаціями та групами формується поточними потребами зовнішньої політики та політики безпеки держави. Співпраця України з міжнародними урядовими організаціями в рамках політичної функції держави орієнтується на досягнення і зміцнення суверенітету, територіальної цілісності та політичної стабільності. Гарним прикладом реалізації цієї співпраці є Рамштайнський формат. Завдяки Ramstein Україна змогла забезпечити важливу військову допомогу ефективним чином завдяки тісній координації з великою кількістю партнерів.

Література:

1. Андрій Єрмак та Андерс Фог Расмуссен презентують рекомендації щодо гарантій безпеки для України. *Офіційний сайт Президента України*. 13.09.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/andrij-ermak-ta-anders-fog-rasmussen-prezentuyut-rekomendac-77729>
2. Українська призма: Зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. ТОВ «Вістка» Київ, 2023. 308 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/20405.pdf>
3. European Peace Facility. URL: https://fpf.ec.europa.eu/what-we-do/european-peace-facility_en
4. G7: Joint declaration of support for Ukraine. *European Council*. 12.07.2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/12/g7-joint-declaration-of-support-for-ukraine/>
5. Lech D. Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence Quarterly*. 2018. № 20(3). P. 57–71.
6. Rules for public access to documents held by the EPF (document ST 12346/2022 INIT). *European Council*. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12346-2022-INIT/en/pdf>
7. Russian Offensive Campaign Assessment, February 14, 2023. *ISW*. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-february-14-2023>

ЛЕВ ПЕТРАЖИЦЬКИЙ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА

Житинський Олексій Вікторович

*студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 081 «Право»*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Актуальність цієї теми пояснюється, по-перше, тим, що наразі з усіх соціальних наук психологія посідає одне з чільних місць. По-друге, психологічна концепція відзначається плідними здобутками в опрацюванні теорій правової держави та громадянського суспільства. На жаль, вона не стала об'єктом необхідної уваги з боку сучасних теоретиків права в Україні. Я певен: якщо ми хочемо, аби наша держава трансформувалась у де-факто демократичну, правову і соціальну, то передусім маємо змінити спосіб розуміння і вивчення права.

Психологічна концепція праворозуміння зародилася в Європі наприкінці 30-х років XIX ст., коли почала формуватися психологія як самостійна галузь знань. Прихильники психологічної теорії намагалися знайти універсальну причину, що пояснила б процес виникнення держави і права.

Випускник Київського університету Святого Володимира, професор Санкт-Петербурзького університету Лев Петражицький надав психологічній концепції завершеного вигляду, показав недостатність позитивістського і природно-правового тлумачення права. Опублікування його роботи *«Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності»* вважається великою науковою подією початку XX століття, про що свідчить активне її обговорення науковою спільнотою і юристами-практиками, поява безлічі як послідовників, так і критиків.

У своїй двотомній праці Петражицький розрізняє два види реальності – матеріальну і психічну. При цьому професор розглядає *право виключно як явище людської психіки*, яка і є джерелом права. Психіка людини, її емоції відіграють вирішальну роль не тільки у пристосуванні людини до мінливих умов, а й у виникненні держави і права. На думку професора, *право* – це не державні норми (як вважали позитивісти), не фактичні правові відносини (позиція соціологічної школи), не моральна ідея (в природно-правовому сенсі), а *сукупність імперативно-атрибутивних емоцій*. Це означає, що

емоції мають двосторонній характер: імперативна природа вбачалась в усвідомленні особою свого обов'язку, натомість атрибутивна – в усвідомленні свого права. Емоції, за Петражицьким, є головним спонукальним елементом психіки, тож марно свою концепцію сам автор називав «емоційною теорією» [1, с. 6–23].

Визначення права як сукупності імперативно-атрибутивних емоцій є підставою для *критики позитивно-правової теорії*: держава не повинна однобічно наказувати, а також має бути зобов'язаною стосовно своїх контрагентів. Вона має підпорядковуватися об'єктивним нормам, незалежним від неї самої. На думку Петражицького, таке підпорядкування є вимогою справедливості, і тоді держава стане зв'язаною не своїм власним позитивним правом, а ідеєю права, якій ця держава служить. Не випадково, що в психологічній школі права акцентують увагу на *договорі*, як обопільній згоді його учасників. Договір – ключове поняття імперативно-атрибутивного права, натомість у позитивно-правовій теорії йдеться про однобічні розпорядження влади, на відміну від договорів, обопільних угод [2, с. 88].

Крім того, значна увага приділялась Петражицьким питанню про *розмежування права і моралі*. Правові норми, з одного боку, є зобов'язальними (*імперативними*), а з другого – такими, що надають права (*атрибутивними*), тоді як норми моралі є лише зобов'язальними [2, с. 87–88].

Іншими словами, у праві існують двобічні зв'язки – правовідносини, які одночасно накладають на суб'єктів зобов'язання і надають права, в той час як у моралі мають місце тільки однобічні зобов'язання, тобто норми моралі – це наші внутрішні імперативи. Наприклад, коли ми подаємо милостиню жебраку, він не вимагає від нас гроші, але ми робимо це з почуття обов'язку, спираючись на норми моралі [3, с. 198].

Теорія Петражицького безмежно розширювала сферу дії права. Так, він відносив до правових норм правила різних ігор, у тому числі дитячих, правила ввічливості, етикету. Революційним для того часу було і припущення Петражицького про те, що *тварини, божества, небіжчики, неживі предмети* теж є адресатами юридичних норм [3, с. 199].

У «Теорії права і держави у зв'язку з теорією моральності» автор поділяє право на *офіційне* – діє за підтримки держави (нормативно-правові акти, судові рішення) і *неофіційне* – не має підтримки держави, передбачає неофіційні способи вирішення конфліктів у суспільстві (наприклад, кровна помста) [4, с. 228].

Професор не сприймав двоподіл права на природне і позитивне, вважав «природне право» лише сукупністю етичних вимог права, проектом належного права, а «позитивне право» – тавтологією, яка, однак, традиційно вживається [5, с. 9; 6, с. 188–189]. Слід зазначити, що теоретик

також виділяє *позитивне право* (поруч з інтуїтивним), але надає йому дещо іншого змісту.

Інтуїтивне право – це психологічна оцінка людиною своєї поведінки з точки зору справедливості. Якщо *позитивне право універсальне*, то *інтуїтивне право має індивідуальний і мінливий характер*, бо його зміст визначається індивідуальними умовами життя кожного, характером, вихованням, освітою, соціальним станом, професійними заняттями тощо («інтуїтивних прав стільки, скільки індивідів»). Водночас Петражицький констатує, що інтуїтивне право декількох індивідів може збігатися, і тому доцільно говорити про інтуїтивне право конкретної родини, конкретного гуртка чи більш широкого кола людей, класу суспільства. Так, існує інтуїтивне право жінок, чоловіче і дитяче інтуїтивне право, інтуїтивне право злочинців, селян, робітників, промисловців тощо (правовий плюралізм). Щоправда, професор визнавав – інтуїтивне право не ідеальне та іноді менш «доброякісне» за змістом, ніж позитивне [4, с. 126–128].

Види позитивного права не вичерпуються законом, звичаєм і судовим рішенням, як зазвичай вважають юристи. Петражицький нараховує більш як п'ятнадцять видів позитивного права, що існували й існують в історії та практиці. Наприклад, *право судової практики, міжнародне право, книжкове право* (священні книги, Звід законів Юстиніана, збірники звичаєвого права), *право юридичної експертизи, право юридичних приказок і прислів'їв, договори, обіцянки, звички* тощо [7, с. 353].

Ідеї професора Петражицького викликали хвилю критики з боку прихильників усіх тогочасних концепцій праворозуміння і навіть з боку юснатуралістів, хоча саме природно-правову концепцію багато хто вважав найближчою до теорії Петражицького. Головним аргументом критиків було те, що психологічні фактори, які за таким підходом є вирішальними у створенні держави та права, формуються під впливом економічних, політичних, соціальних, релігійних, духовних та інших факторів.

З мого погляду, Лев Петражицький мав рацію в тому, що правник не повинен шукати правовий феномен у суспільному середовищі, бо цей феномен відбувається у його ж психіці. Можу погодитися з ним і в тому, що провідне місце у правовій політиці держави повинні займати не примусові заходи, а механізми виховного і мотиваційного впливу на поведінку людей.

Література:

1. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2 ч. Часть 1. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 237 с.
2. Наукові праці МАУП / редкол.: М.7 Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. Київ: МАУП, 2001. Вип. 52 (1–2017). Юридичні науки. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 148 с.

3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

4. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2 ч. Часть 2. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 343 с.

5. Атоян О. М. *Ідея інтуїтивного права в концепції Л. Петражицького*. Юридичний вісник. 2010. № 2(15). С. 8-11.

6. Прокопов Д. Є. Психологічна теорія права в контексті проблеми співвідношення інтуїтивного та позитивного права (Л. Петражицький). Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип.35. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2007. С.186-194.

7. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: Навчальний посібник / Харків: Консум, 2004. 432 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-5>

ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ПРАВА В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ – ШЛЯХ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Капцова Тетяна Петрівна

аспірантка

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака*

*Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Основою для побудови цілісної взаємоузгодженої системи права в Україні є принцип верховенства права, що закріплений в Конституції України та Європейській конвенції прав людини. Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями [1].

«Визначеність» та «невизначеність» відомі як філософські категорії та неодноразово входили до предмету дослідження у сфері теорії права. Вимога визначеності – це одна із найсуттєвіших вимог, що пред'являються людиною до права. Її важливість досить давно усвідомлюється європейською культурою. Поки що повільно, але поступово правова

визначеність проявляється і в українській національній системі права [2]. Правова визначеність є одним із найважливіших та фундаментальних елементів принципу верховенства права. Сьогодні забезпеченню правової визначеності сприяє усвідомлене суддями прагнення до єдності судової практики досягненню якої сприяє наявність таких процесуальних механізмів: передача справи на розгляд Великої Палати Верховного суду України у разі необхідності відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати або якщо справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики; передача справи на розгляд об'єднаної палати касаційного суду та ін [3].

Саме реальна реалізація принципу правової визначеності – це головний чинник, що сприятиме формуванню довіри суспільства до судової влади та позитивного іміджу судових інституцій [3].

Разом з тим, невизначеність у праві крім своєї негативної сторони, має і позитивну сторону, її також слід розглядати як відому якість, властивість права. Незважаючи на досить високий рівень регламентації процесуальних правовідносин, зумовлених вимогами процесуальної форми, їх різноманітність детермінує наявність в нормах процесуальних галузей права невизначених, як правило, оціночних понять і категорій [2, с. 21–23]. Крім того, у чинному українському законодавстві є численні прогалини та суперечності, окремі положення та навіть правові акти допускають різне тлумачення тих чи інших господарських відносин, що веде до виникнення численних дефектів у правозастосовній діяльності, порушення прав і законних інтересів громадян і суб'єктів господарювання. У таких умовах першорядного значення набуває здатність правової системи за допомогою наявних в ній інструментів адаптуватися до ситуацій, що вимагають оперативного вирішення правових конфліктів у разі виявлення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин. У правовій системі України таким «інструментом» є аналогія права і аналогія закону. Інститут аналогії покликаний забезпечити можливість прийняття рішення правозастосовними органами, зокрема господарським судом, за наявності прогалин у праві та сприяти повноцінному виконанню правом своїх завдань і функцій.

Прогалини в праві є дефектами у зовнішньому вияві державної волі та/або її оформленні (в неповному або недостатньому використанні засобів юридичної техніки) за наявності прогалин і суперечностей в чинному законодавстві і праві [4, с. 24]. У загальному розумінні прогалина являє собою «пусте», «незаповнене місце», «пропуск»; у переносному – це хиба, недогляд, недолік. При цьому хиба характеризується як невиконання належного, недогляд, як помилка з необережності, а недолік – як

недосконалість, неповнота. Традиційно актуальною для юридичної науки та практики залишається проблема подолання прогалин у законодавстві та праві, яка передбачає визначення дій суб'єкта правозастосування, що уможливають прийняття рішення в конкретній справі за відсутності відповідної норми права [5, с. 45]. Варто відзначити, що відповідно до ст. 11 ГПК України забороняється відмова у правосудді з причин неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, а ч. 10 ст. 11 ГПК України визначено, що, якщо спірні відносини не врегульовані законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до них застосований, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону), а у разі відсутності такого – виходить із загальних засад і змісту законодавства (аналогія права). Таким чином, наявність прогалин у праві є передумовою використання аналогії закону чи аналогії права як засобу подолання правової невизначеності, що знаходиться у сфері правового регулювання, в процесі реалізації права. Отже, встановлення наявності прогалини в праві є однією з основних умов допустимості застосування юридичної аналогії [6, с. 26].

Заповнення прогалин у праві дає можливість забезпечити належний юридичний захист прав громадян, рівність учасників правових відносин, сприяє зміцненню правового статусу особи, підвищенню рівня її соціальної захищеності у відносинах з державою, дозволяє активно впливати на прогресивні тенденції в країні, розвиток нормальних суспільних відносин, забезпечує стабільність і ефективність правового регулювання, гармонійне функціонування системи права та удосконалення нормативно-правових актів.

Проблемні питання застосування права, в ході якого виявляються та виправляються недоліки правових норм і заповнюються прогалини, що характеризує особливу політико-правову цінність цього феномена, повинні досліджуватись не тільки з точки зору структурування позитивної правової реальності, але й комплексно, співвідносячи його з категорією справедливості [7, с. 19]. Реалізація справедливості завжди проголошувалася в західній традиції права як месіанський ідеал самого права.

Ідея справедливості експліцитно, явно, виразно закладена в матерію Господарського кодексу України. Незважаючи на відсутність у ГК України як стрижневого акті господарського законодавства норм, що визначали б засади господарського права, таке смислове навантаження виконують положення ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання», які пронизані ідеєю справедливості (зокрема стосовно визнання і дії в Україні принципу верховенства права) [8, с. 21].

Утілення в нормах господарського права ідеї справедливості – як суб'єктивної, так, і що важливіше, об'єктивної, зумовлюється сутністю відносин, які регулюються цими нормами. На протигагу суто приватним

цивільним відносинам (особистим немайновим та майновим відносинам, заснованим на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників відповідно до ч. 1 ст. 1 Ци-вільного кодексу України (далі ЦК України), так і суто публічно-правовим відносинам, заснованим на засадах влади-підпорядкування, об'єктом господарсько-правового регулювання є складна система правовідносин, визначених в ст. 3 ГК України [9, с. 16].

Першорядне значення в праві мають властивості нормативності і формальної визначеності, що забезпечують стабільність, стійкість правового регулювання суспільних відносин. Право покликане вирішувати довгострокові завдання – регламентувати суспільні відносини вперед, на єдиних загальних засадах. Воно не повинно своїм змістом реагувати на будь-які зміни суспільних відносин, тобто змінюватися негайно ж зі зміною суспільних відносин. Законодавець може піти і на відомі втрати, пов'язані з деяким відставанням правової форми від суспільних відносин, що швидко розвиваються, з метою досягнення стабільності та прогнозованості у розвитку правової системи. Тому динамізм права (як його специфічна властивість) полягає не стільки в можливості внесення до нього змін шляхом правотворчості, скільки в наявності внутрішніх механізмів. Право, як своєрідна динамічна система, здатне оперативно враховувати потреби суспільного розвитку, зберігаючи весь час якість стійкої, стабільної нормативно-правової системи суспільного регулювання. У право як би закладається програма на випадок можливих прогалин, передбачаються прийоми їх подолання в процесі застосування права. Простота норм Господарського та Господарського процесуального кодексів та висока кваліфікація суддів забезпечують швидкий та компетентний розгляд спорів. Водночас суспільні відносини мають динамічний характер. Тому проведення ревізії нормативно-правових актів є одним із завдань законотворчості, а також підставою для застосування судами аналогії закону та аналогії права під час застосування норм господарського законодавства.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010_(дата звернення: 11.11.2023).

2. Васильєв С.В. «Невизначеність» в механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин та юридичні інструменти її усунення // Правова держава. 2021. № 42. С. 22–31.

3. Правова визначеність є одним із найважливіших елементів принципу верховенства права, переконані судді ВС. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1145556/> (дата звернення: 11.12.2023).

4. Шевченко Т.В. Прогалини в законодавстві, способи усунення і подолання. Право і суспільство. 2013. № 1. С. 24.

5. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків: Право, 2013. № 1(72). С. 44–56.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

7. Шмаленя С.В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Запоріжжя 2008. 238 с.

8. Лавренюк Т.А. Генеза та функціональна природа принципів у господарському праві. Харків: Право, 2020. 200 с.

9. Беяневич О.А. Ідея справедливості у господарському праві. Економіка та право. 2022. № 3. С. 15–26. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.03.015> (дата звернення: 11.12.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-6>

ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Кохтюк Вікторія Андріївна

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

*Науковий керівник: **Макєєва Олена Миколаївна***

кандидат юридичних наук, доцент

Національного авіаційного університету

м. Київ, Україна

Громадянське суспільство є основою для розвитку суспільства та підтримки демократичних цінностей. Його важливість полягає у спроможності об'єднувати людей різних соціальних, культурних та політичних переконань навколо спільної мети – поліпшення життя держави. Громадянське суспільство виступає певною платформою для вираження різноманітних поглядів та ініціатив, що відображають потреби

та прагнення громадян. Реалізація права на свободу совісті відіграє важливу роль при розбудові громадянського суспільства.

Свобода совісті – це поняття багатогранне. Перш за все воно відображає законодавчо оформлене і практично реалізоване визнання державою, громадянськими, політичними та релігійними організаціями, іншими індивідами людської особистості як вищої цінності, повагу до її духовного суверенітету, свободи самовизначення і самореалізації у світоглядній, зокрема релігійній сфері свого буття [1, с. 78].

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійна організації»: «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання» [2].

Важливість права на свободу совісті як чинника розбудови громадянського суспільства для України визначається по-перше, різким збільшенням з часу проголошення державної незалежності України кількості релігійних організацій, які згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», є юридичними особами; по-друге, активним входженням релігійних організацій в суспільне життя України та значним досвідом і потенціалом у справі виховання громадян України; по-третє, не мало важливим аспектом є значний рівень довіри до релігійних організацій з боку громадян України.

В цілому релігійним організаціям притаманна висока соціальна активність, що підкреслює О. Биркович: «однією з примітних рис сучасних релігійних організацій є прагнення активної участі в усіх сферах життя суспільства, у тому числі й у сфері національного державотворення, формування нової політичної еліти та національної свідомості та патріотизму» [3].

Свобода совісті як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні виявляється у тому, що законодавче закріплення захисту права на свободу совісті є проявом демократизму та толерантності, які є важливими елементами громадянського суспільства. Окрім того, нормативне закріплення права на свободу совісті гарантує стимулювання громадянської активності, оскільки право виражати свої погляди, сповідувати обрану релігію створює умови для взаємодії та розвитку громадських ініціатив. До прикладу, Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій є найбільшою і найавторитетнішою громадською інституцією в Україні, яка бере активну участь у громадянському житті країни. Яскравим прикладом цього є роль ВРЦіРО у захисті прав громадян на мирний протест під час Євромайдану (Революції Гідності 2013–2014 років). Також із початком російської збройної

агресії проти України ВРЦіРО активно долучається до захисту прав віруючих і релігійних громад, які потерпають від релігійних переслідувань на тимчасово окупованих територіях України в Донецькій і Луганській областях та АР Крим. Також Рада Церков веде послідовну діяльність, спрямовану на звільнення з російського полону військових і ув'язнених із політичних мотивів громадян України, зокрема тих, які свавільно утримуються окупаційною владою на сході України та зазнають тортур [4, с. 18].

Також невід'ємною складовою громадянського суспільства є інклюзія – процес залучення усіх громадян до суспільного життя, включно людей із інвалідністю. Як правило, формуванню толерантності та співчуття до таких людей, створення умов для залучення них у суспільне життя відбувається під впливом релігійних переконань про рівність, які охоплюються правом на свободу совісті.

Таким чином, плюралізм, толерантність та широта поглядів є атрибутами демократичного суспільства. Право на свободу совісті заохочує громадян активно досліджувати, аналізувати та виражати свої переконання, тим самим мотивуючи людей брати активну участь у суспільних процесах, приймати активну участь у вирішенні важливих питань та впливати на події в Україні. Свобода совісті також сприяє формуванню відкритого та толерантного суспільства. Повага до цієї свободи створює атмосферу взаєморозуміння та толерантності, де кожен має право на власні переконання, а їх різноманіття вважається природною складовою суспільства. Це сприяє зміцненню соціальної гармонії та сприятливому середовищу для розвитку різноманітних громадянських ініціатив.

Література:

1. Слободяник С. Свобода совісті – фактор становлення громадянського суспільства в Україні. *Студентський вісник Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини*. Ч. 2, 2012. С. 78.
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
3. Биркович О. І. Роль релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства в розбудові української державності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 30. Том 1. С. 6-7.
4. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996–2021/ Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. К.: Медіа світ, 2021. 420 с.

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: ЦАРСЬКІ УСТАНОВЛЕННЯ

Кучеренко Денис Сергійович

консультант з юридичних питань

Громадської організації «Запорізький обласний центр

культурного розвитку «Парнас»

м. Запоріжжя, Україна

У період сер. VIII ст. – кін. VI ст. до н.е. царська влада Давнього Рима як продовження влади божественної сакралізується в особі царів. Перший цар Рима Ромул вважається сином бога Марса, батьком якого є Юпітер, верховний бог давніх римлян. Після смерті Ромул ототожнюється із давньоіталійським богом Квіріном (лат. лат. Quirinus), *мирним Марсом* і стає богом Ромулом-Квіріном. Керівники римської общини носять той самий титул, що і верховний бог, *рекс* (лат. rex, від rege – спрямовую, керую, паную). Цицерон вказує: «...адже всі, хто має владу над життям і смертю людей, – тирані, які дуже хочуть, щоб їх називали царями за іменем Юпітера Всеблагого» [1, с. 176]. За традицією перші закони у Давньому Римі ухвалюються вже Ромулом: «Однак тим, хто надав їм, так би мовити, насіння та первоначала, і хто заснував найсуттєвіше відносно божественних законів, був Ромул. ...Він заснував прекрасні та благодатні закони, переважно неписані, проте серед них є й такі, що, можливо, були записані» [2, с. 102]. Давні римляни іменують себе квірітами (лат. Quirites, від co-vir-i-om – збори, спільнота людей) від імені Квіріна, бога народних зборів. Цицерон зазначає: «...тривалий мир за Нуми був для нашого міста матір'ю права й релігії» [1, с. 197]. Овідій вказує про Нуму: «Першим ділом завжди готових битися квіритів / Треба було законом пом'якшити і страхом богів. Тут же закони дані, щоб найсильніший не міг сваволі чинити / і тримався завжди дідів священного завіту; / Дикість минає, сильнішим за зброю право стає...» [3, с. 286]. Цицерон пише: «Отож вельми мудрі люди, як бачу, вважали, що закон не був винайдений людиною і не є якоюсь постановою народів. Він щось правічне, що править усім світом завдяки мудрості своїх велінь та заборон. І ось, говорили вони, цей перший і останній закон є думкою божества, яке завдяки своєму розумові відає всіма справами, велить або забороняє. Зважаючи на це, закон, даний богами людському роду, був справедливо прославлений. Адже це – розум і думка мудреця, які здатні і наказувати, і стримувати. ...Адже цей віковичний закон був розумом, який походить із природи (спонукаючи до чесних справ

і відвертаючи від злочину), був розумом, який починає бути законом не тільки відтоді, коли записаний, а вже тоді, коли виник. А виник він одночасно з божественною думкою. Тому справжній і перший закон (здатний наказувати і забороняти) є прямим розумом всевишнього Юпітера. ...Так от, якщо божественна думка є найвищим законом, то, коли людина має досконалий розум, цей розум знаходить свій вияв у думках мудреця» [1, с. 61–62].

Згідно із традицією поняття *ius* як сукупність діючих установлень людського розуму спочатку має форму *царських законів* (лат. *leges regiae*), затверджуваних народними зборами за ініціативою царів. Проте вони не були законами у сучасному розумінні. Так, Марко Рокко зауважує: «Нещодавно було помічено, що дослідники римського права не дійшли згоди щодо того, чи видавали римські царі коли-небудь закони у строгому сенсі, а саме відповідно до того, що пізніше стане класичним поняттям *lex*» [4, с. 77]. У тих випадках, коли не вистачає писаного закону, ухваленого народними зборами, роль закону виконують судові рішення царя, що створюють прецеденти і стають правовими звичаями: «Адже у ті часи у римлян... ще не всі принципи справедливості були письмово закріплені. У давнину їхні царі ухвалювали судові рішення на прохання сутяжників, і саме це записане царями рішення і було законом» [5, с. 68]. Судовий процес відбувається у формі наради царя з богами, який відправляє правосуддя іменем Юпітера. Як верховний жрець він сам за допомогою ауспіцій запитує волю богів у тій чи іншій справі. «Ніщо не було такою мірою знаком царської влади, як вияв справедливості. Він полягав у витлумаченні права, оскільки приватні люди шукали звичайно правосуддя у царів... Все вершилося царським судом» [1, с. 197]. Під час ухвалення судового рішення цар керується не лише законами та звичаями предків, але їх тлумаченням, виходячи із власного розуміння божественної справедливості. Авторитет царської влади закріплюється у *коментарях царів до законів* (лат. *commentarii regum*). Про них, наприклад, згадує Цицерон у своїй промові «На захист Гая Робірія», виголошеній 63 року до н.е.: «...хоча він відшукав найрізноманітніші жорстокі способи страти та слова не із вашої пам'яті і пам'яті ваших батьків, а з пам'ятників анналів і з коментарів царів» [лат. ...cum iste omnis et suppliciorum et verborum acerbitates non ex memoria vestra ac patrum vestrorum sed ex annalium monumentis atque ex regum commentariis conquisierit – Д. К.] [6, с. 285].

Акти Нуми Помпілія, які вперше записуються на дерев'яних дошках за наказом четвертого царя Анка Марція у другій пол. VII ст. до н.е., Цицерон називає *монументами* (лат. *monumentum* – спогад; пам'ятник, від *monere* – нагадувати, від *mens* – мислення). Шостий цар Сервій Туллій поновлює низку установлень Ромула та Нуми із додаванням нових. Діонісій Галікарнаський повідомляє: «І він записав закони, поновивши деякі із

числа давніх, уведених ще Ромулом і Нумою Помпілієм, якими нехтували, а інші склав сам» [2, с. 214]. Проте, останній, сьомий цар Тарквіній Гордий скасовує майже всі установлення свого попередника: «Адже Тарквіній скасував усі закони, написані Туллієм, за якими плебей отримували рівні права із патриціями і не зазнавали жодної шкоди від них через борги, навіть таблиці, на яких вони були записані, не залишив, але наказав унести із Форуму та знищити» [2, с. 240–241]. Пізніше, коли старий запис установлень став непридатним, усі *царські установлення* наприкінці VI ст. до н.е. одразу після вигнання Тарквінія Гордого були зібрані та записані верховним понтифіком Папірієм й отримали назву *цивільне право Папірія* (лат. Jus Civile Papirianum). «Потім, скликавши понтифіків і взявши у них записи щодо священнодійств, які Помпілій звів воедино, повелів переписати їх на дошках і виставити на Форумі, щоб усі охочі їх бачили. Але вони були знищені часом – адже мідних стел ще не було, тому закони і записи стосовно священнодійств були вирізані на дубових дошках. Однак після повалення царів вони знову були внесені в офіційний запис понтифіком Гаєм Папірієм, який був наглядачем за всіма священнодійствами» [2, с. 178].

Після вигнання царів 509 року до н.е. царська влада втрачає свій сакральний характер і розділяється на військову та політичну владу двох консулів і релігійну владу великого понтифіка (лат. pontifex maximus). Згідно із священним установленням першого консула Луція Юнія Брута прокляттям піддається будь-який римський громадянин, який замислить поновити владу царського роду Тарквініїв. Тіт Лівій пише: «Спочатку він, щоб народ, пожадливий до новонабутої свободи, і згодом не міг бути спокушений умовляннями чи дарами царів, примусив громадян присягтися, що вони нікого не потерплять у Римі царем» [7, с. 64]. Традиційною сакральною санкцією *sacer esto* винуватець і весь його рід прирікаються на принесення в жертву чи добровільне вигнання, а їхнє майно конфіскується із переданням до храмів для жертвоприношень. У 509 року до н.е. консул Публій Валерій Поплікола, який отримав прізвисько Публікола (лат. populum colere – піклуватися про народ), видає священне установлення (лат. Lex Valeria) щодо будь-якого римського громадянина, обвинуваченого у прагненні до царської влади як такої: «З найбільшою вдячністю прийняті були закони про право скажитися народу на магістратів й про прокляття і майну і власне життя кожного, хто помислить про царську владу» [лат. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset gratae in volgus leges fuere – Д. К.] [7, с. 70]. Мислення намагається зберегти залишки сакральної влади царя як посередника між людьми і богами та вимагає заснування нової жрецької посади *священного царя* (лат. rex sacrorum). Лівій повідомляє: «Потім подбали про справи

божественні, та оскільки деякі публічні священнодіяства раніше виконувалися самими царями, то щоб не потребувати царів, заснували посаду царя-жерця. Його підпорядкували понтифіку, щоб шана до царського звання не стала перепорою до свободи, про яку тоді більше за все дбали» [7, с. 65]. Священний цар виконує функції жерця Януса, які раніше виконував цар, та справляє священнодіяства як *цар жертвоприношень* (лат. rex sacrificus, rex sacrificulus): «...щоб той, називаючись царем жертвоприношень, не виконував ніяких інших обов'язків, окрім культових, і не посадав жодних військових і політичних посад» [8, с. 8].

Література:

1. Марк Туллій Цицерон. Про закони. Про державу. Про природу богів / Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів: Апріорі, 2020. 392 с.
2. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том I. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 272 с.
3. Овидий. *Фасты* / Публий Овидий Назон. Элегии и малые поэмы. Пер. с латин. Сост. и предисл. М. Гаспарова. Коммент. и ред. переводов М. Гаспарова и С. Ошерова. М., Худож. лит., 1973. 528 с. (Б-ка античной литературы).
4. Rocco. M. *The leges regiae in Livy: Narratological and Stylistic Strategies*. In Bell S. W., Du Plessis P. J. (eds.), *Roman Law Before the Twelve Tables*, 77–96. An Interdisciplinary Approach, Edinburgh, EUP, 2020. 216 pp.
5. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том III. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 320 с.
6. Цицерон М. Т. *Речь в защиту Гая Робирия* / М. Т. Цицерон. Речи в двух томах. Т. 1 (81 – 63 гг. до н.э.). Пер. В. О. Горенштейна; ред. В. О. Горенштейн, М. Е. Грабарь-Пассек. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 443 с.
7. Тит Ливий. История Рима от основания города. В 3 т. Т. 1. Книги 1-10. / Переводы под ред. М. Л. Гаспарова, Г. С. Кнабе, В. М. Смирин. Отв. ред. Е. С. Голубцова. М.: Наука. 1989. 576 с. (Серия «Памятники исторической мысли»).
8. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Том II. Перевод с древнегреческого. Ответственный редактор: И. Л. Маяк. М. Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. 274 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Лісовський Володимир Миколайович

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Національна безпека є настільки широкою і значною за охопленням сфер суспільного життя категорією, що її забезпеченню та захисту служать практично всі функції держави. Національні інтереси становлять основу формування зовнішньої та внутрішньої політики держави. Об'єктивним показником цього є сукупність соціально-економічних, політико-організаційних, правових дій органів влади та управління щодо їх реалізації. Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України є підвищення її життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, котрий визначає свої цілі і дії на міжнародній арені. З точки зору державознавства, ослаблення ідеологічних засад держави так само згубно для її існування, як і зниження ефективності державного управління, а також критична слабкість органів державної влади по всій її вертикалі. Така держава спроможна деякий час існувати через інерцію, марно намагаючись долати численні труднощі та проблеми. Проте наслідком послаблення впливу на громадську думку є зниження національної та державної самоідентифікації, втрата суб'єктивної значущості держави щодо її громадян. Знижується почуття любові до Батьківщини, відчуття особистісного характеру зв'язків між державою та індивідом, що позначається на міцності держави та її безпеки.

Важливим елементом системи життєво важливих інтересів України, особливо під час війни з Росією, стало поступове досягнення збалансованості політичних інтересів громадян та держави, а також підтримка суспільством здійснюваної внутрішньої та зовнішньої політики. Якщо звернутися до Конституції України, відповідь на питання про її

основну ідею очевидна. Багатонаціональний народ України, об'єднуючись у цілісну (неподільну) демократичну державу, проголошує себе носієм суверенітету та є єдиним джерелом влади. Прийняття народом чинної Конституції легітимувала сучасну українську державу, надавши їй відповідну політико-юридичну форму [5]. Розробка та прийняття Закону України «Про національну безпеку України» та Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», склали методологічну основу діяльності державних органів щодо забезпечення національної безпеки. Процес формування системи забезпечення національної безпеки розпочався зі створення Ради національної безпеки та оборони України. У Законі України «Про національну безпеку України» чітко сформульоване визначення «національна безпека», згідно з яким «Національна безпека – це стан захищеності особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечити конституційні права, свободи, гідні якість та рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність та сталий розвиток країни, оборону та безпеку держави» [4]. Воєнна безпека – це складова частина, найважливіший компонент національної безпеки, що є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей [9].

Концептуальну основу національної стратегії у питаннях безпеки було закладено ще в 1990 році у «Декларації про державний суверенітет України» [3], та «Акті проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року, схваленого 1 грудня 1991 р. всенародним голосуванням [1]. Базовим документом для формування та реалізації державної (внутрішньої та зовнішньої) політики у сфері забезпечення національної безпеки України є Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [8]. Цим документом визначаються національні інтереси, стратегічні національні пріоритети України, цілі, завдання та заходи, спрямовані на зміцнення національної безпеки та забезпечення сталого розвитку країни на довгострокову перспективу.

Як зазначав Дж. Розенау, «визначення національного інтересу ніколи не може бути нічим іншим як системою висновків, що виходять із аналітичної та ціннісної бази політики» [10]. Відповідно до закону України «Про національну безпеку України», «Національні інтереси України» – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Отже, національні інтереси – це базове, сенсоутворююче поняття національної безпеки. Дослідженням національних інтересів займається ціла низка вчених з різних галузей знань, зокрема, М. Вавринчук, О. Власюк, В. Горбулін, Б. Парахонський, В. Кириченко, А. Качинський, А. Колодій, Г. Ситник, та ін. [6]. Категорія «безпека», постійно обговорюється в сучасній науковій літературі, у межах як загальної, так і спеціальних теорій безпеки. Наукою накопичено ґрунтовний теоретичний матеріал щодо вивчення сутності феномену безпеки. Важливість зазначеної проблеми визначає підвищену увагу до неї, тому не випадково, що більшою чи меншою мірою вона знайшла своє відображення в працях багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Натомість, на неї звертали свою увагу засновники геополітики Ф. Ратцель і Р. Челлен, вона знайшла своє відображення у працях багатьох послідовників, у тому числі таких відомих політологів, соціологів і геополітиків, як С. Коєн, С. Шпігель, С. Хантінгтон, Ч. Лерч, А. Саїд. Цей феномен вивчали також і вітчизняні науковці: В. Ліпкан, Г. Ситник, В. Білоус, Ф. Рудич і багато інших [7].

Так, на думку В. Горбуліна, національну безпеку необхідно визначати як «стан держави, за якої відсутні та усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним цінностям, національним інтересам та національному способу життя, тобто забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави» [2]. Узагальнюючи дефініції, представлені у науковій літературі, можна зробити висновок, що об'єктом безпеки мають виступати правові цінності.

Таким чином, з методологічної та практичної точок зору, категорії «безпека» та «національні інтереси», застосовуються в ході опису процесів, які відбуваються у сфері функціонування системи національної безпеки, отже, їхнє об'єктивне дослідження повинно здійснюватись не окремо, а у зв'язку з деструктивними та дестабілізуючими чинниками впливу на об'єкти безпеки (захисту). Система забезпечення національної безпеки України, пройшовши перші етапи свого становлення, та в умовах воєнного стану, стоїть сьогодні перед завданнями: визначення єдиного механізму діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; забезпечення точної та одноманітної реалізації методологічних положень Закону України «Про національну безпеку України», щодо напрямів, коштів та способів захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави.

Література:

1. Акт проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

2. Горбулін В. «Як перемогти Росію у війні майбутнього». К.: Вид.Брайт Букс. 2020. 256 с.
3. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16.07.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради. № 1702-IX .16.07.2021_
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV.
6. Резнікова, О. О. *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*: монографія. Київ: 2022. НІСД, 456 с.
7. Смолянюк В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність. Суспільно-політичні процеси: науково-популярне видання. 2017. № 2–3.
8. Про Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни». Указ Президента України від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
9. Про Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека Всеохоплююча оборона» Указ Президента України від від 25 березня 2021 року. <https://www.president.gov.ua> > ...
10. Розенау Дж. Турбулентність у Світовій політиці: Теорія змін і безперервності (Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. Princeton University Press, 1990) [Архівовано 13 березня 2022 у Wayback Machine].

ПРАВОСВІДОМІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФУНДАМЕНТ ПРАВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Набокова Ольга Геннадіївна

*адвокат, викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Правова держава сьогодні є уособленням «ідеальної держави», яка сформувалася внаслідок історичного розвитку суспільства.

Вже в епоху переходу від феодалізму до капіталізму вирішального значення у працях дослідників набувають проблеми поділу функцій влади, правової організації владних відносин, співвідношення політичних сил, що виключають монополізацію влади в руках одного органу, особи або спільноти. Затверджуються ідеї свободи особи, панування права в приватних і публічних відносинах. Дж. Локк в Англії (XVII ст.) виступив з обґрунтуванням доктрини «законності опору всіляким незаконним виявам влади». Ш. Монтеск'є у Франції (XVIII ст.) заявляв, що для запобігання зловживанню владою є необхідним такий порядок, де власті могли б взаємно себе стримувати [1].

Окреслюючи специфіку правової держави, німецький філософ І. Кант вказував, що у ній закон може мати лише загальнообов'язковий характер. Тобто вимоги закону стосуються як окремих громадян, так і самої держави. Основним же елементом правової державності вчений вважав її орієнтованість на забезпечення свободи своїх громадян. З цього погляду правова держава завжди має своєю метою правове громадянське суспільство [2].

Отже, історично правова держава – це конституційна держава. Вона виникає як реакція на абсолютну монархію, як вимога обмеження діяльності центральних державних органів відповідними загальними правовими актами, сформульованими представницькими органами.

Тобто, побудова громадянського суспільства, демократичної, правової держави безпосередньо пов'язана із розвитком правової свідомості і правової культури. Саме ці категорії є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві. Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворюючим фактором правової демократичної держави.

Правосвідомість – це сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових установок, за допомогою яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права та юридичної практики [3].

Аналізуючи ознаки правової держави, варто звернути увагу лише на ті, які безпосередньо стосуються правосвідомості.

По-перше, відносини між особою та державою врегульовано, за принципом – особі дозволено все, що прямо не заборонено законом, в той же час держава (органи державної влади) діє за принципом дозволено все те, що прямо передбачено законом. Очевидно, що законотворча діяльність держави не спроможна врегулювати абсолютно всі відносини, які виникають в житті громадян. І саме тут важливо те, який у неї рівень правосвідомості. Доречним в даній ситуації було б згадати цитату французького юриста Ж. Карбоньє: «Якщо людина володіє розвинутою правосвідомістю, то чи настільки їй потрібна інформація про закон. З такою правосвідомістю громадянин здатний сам зрозуміти, що є законним» [4].

По-друге, взаємна відповідальність держави та особи, гарантує певний баланс у їх взаємодії. Саме в зв'язку з наявністю балансу у відносинах між державою та особою підкреслює, що ані держава, ані громадянин не можуть вчиняти безвідповідальні дії. Кожне рішення повинно бути виваженим і розумним. Така ознака правової держави свідчить, що як правосвідомість впливає на процес державотворення, так само і діяльність державних органів формує правосвідомість населення.

28 червня 1991 року, Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, приймає Конституцію – Основний Закон України, визначаючи в статті першій, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [5].

Визначення саме в першій статті Основного Закону, вказує на пріоритетність зокрема розвитку та становлення України як правової держави. В свою чергу, це зобов'язує центральні органи виконавчої влади здійснювати відповідну частину державної влади на засадах розумності й справедливості. Однак, безумовно, визначальними чинниками застосування такого підходу у цій сфері суспільного життя є особиста правосвідомість всіх осіб, які складають апарат конкретно взятого центрального органу виконавчої влади, та чітке визначення на відповідному рівні меж його повноважень.

Провідну роль у цій діяльності відіграє законодавча влада. Уряд України, центральні та місцеві органи виконавчої влади повинні забезпечувати належне виконання рішень законодавчої влади. Таке

виконання передбачає високий рівень правосвідомості осіб, які залучаються до нього. Їх діяльність має бути максимально спрямованою на забезпечення такого правопорядку в державі, за яким законопроекти готуються належно (на підставі відповідних науково-практичних результатів) і належно виконуються.

До основних ознак, за якими державу можна було б визначити як правову, належить і наявність у всіх громадян правової культури [6].

На думку науковців, якщо взяти соціальну матрицю поведінки людини з погляду її правової культури, то на найнижчому щаблі основним мотивом буде страх покарання, на середньому – очікування вигоди, а на найвищому має бути гармонія, співзвучна діючій системі нормативної регуляції, де органічно поєднуютимуться юридичні, моральні та інші соціальні імперативи [7].

Правосвідомість ніколи в історії не виступала єдиною для всього суспільства. Вона завжди була обмежена парадигмою конкретно-історичного правосприйняття, правовою дійсністю. Сучасні правознавці не можуть змінити правові акти, що були чинні у минулому, вони можуть лише дати сучасну оцінку актам того часу. Тому будь-яка правова свідомість є завжди конкретно історичною.

Без розвинутої суспільної правосвідомості та високої правової культури неможливе право, а без права – немає правової демократичної держави. Таким чином, теоретичне дослідження становлення цих явищ, виокремлення їх основ мають органічно вплітатися у діяльність центральних органів виконавчої влади при реалізації ними державної влади, тобто впливати на формування правової держави. На жаль, сфері правового усвідомлення дійсності громадян (правосвідомості) притаманні різноманітні деформації. Вони спотворюють правові установки населення, їхні почуття і переконання в правовій галузі, втручаються в правовий світогляд, правову ідеологію громадян, руйнуючи основи державного устрою. Щоб запобігти цьому процесу, громадянам слід вивчати закони і їх роль, дотримуватися вимог законодавства та постійно підвищувати свій рівень правової культури [8].

Можна стверджувати, що правосвідомість є повноцінною ознакою правової держави поряд із розподілом влади на законодавчу, виконавчу та судову, наявністю Конституційного Суду тощо. Підвищення рівня правосвідомості та правової культури поліпшує темпи побудови правової держави, зміцнює її апарат та сприяє розвитку усіх сфер державного управління.

Можна дійти висновку, що перспективою подальшого зміцнення правової держави в Україні є розроблення напрямів оптимізації процесу формування правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення.

Література:

1. «Теорія держави та права», підручник автор Скакун О.Ф., рік видання 2001, ст. 123.
2. Гринюк Р. Теоретична модель правової держави і проблеми її реалізації в сучасних умовах: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 39 с.
3. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 533.
4. Карбонье Ж. Юридическая социология / Карбонье Ж.; пер. и вступ. ст. В. А. Гуманова. М.: Прогресс, 1986. С. 145.
5. Конституція України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
6. Державне управління: словник-довідник / уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. Ін-т пробл. держ. упр. та місцевого самоврядування. К.: Вид-во УАДУ, 2002. С. 146–147.
7. Мадіссон В. В. На шляху розроблення методології філософії приватного права / В. В. Мадіссон // Право України. 1998. № 6. С. 95.
8. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки / А. С. Ткачук // Актуальні проблеми політики. 2011. № 43. С. 56–57.
9. Ткачук А. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави / А. Ткачук // Право України. 2012. № 1–2. С. 425.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-10>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Петрук Ярослав Анатолійович

аспірант

*Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна*

У сучасній правовій сфері суспільства правотворчість займає одне з головних місць, оскільки саме правотворчість породжує та формує право. За результатами правотворчої діяльності, якістю законів та інших нормативно-правових актів можна зробити висновок про державу в цілому,

ступінь її правової свідомості, демократичності, цивілізованості, культурності. Правотворча діяльність, як одна з основних функцій органів публічної влади, з часу набуття незалежності Україною гостро потребувала комплексної нормативної регламентації на рівні закону.

Підвищення якості правових рішень, зниження до мінімального рахунку неефективних нормативних актів постійне завдання законо-давця. Власне цим пояснюється теоретичне і практичне значення вивчення проблем, які пов'язані з процесом створення норм права.

24 серпня 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правотворчу діяльність», який було розроблено відповідно до вимог Конституції України з метою врегулювання суспільних відносин у сфері правотворчої діяльності в Україні, зокрема, діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням), застосуванням нормативноправових актів та правовим моніторингом.

Законом України «Про правотворчу діяльність», визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи та порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Окрім того, вказаний Закон удосконалює законодавчу базу щодо правотворчої діяльності, її планування та моніторингу результатів, визначає види нормативно-правових актів, їх ієрархію та юридичну силу, удосконалює механізми прийняття та застосування нормативно-правових актів.

Варто зазначити, що правотворчість – це одна з форм діяльності держави в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти [1, с. 152].

Визначаються такі ознаками правотворчості, а саме:

- 1) реалізується суб'єктами правотворчості;
- 2) забезпечує створенні нових норм права, дає змогу змінити чи скасувати чинні норми;
- 3) результат правотворчості – нормативно-правовий акт;
- 4) здійснюється за спеціальною правовою процедурою [2, с. 163].

Однією з рис правотворчості, яка відрізняє цей процес від правотворення, є наявність можливості чіткого виокремлення суб'єктів, які мають компетенцію здійснювати таку діяльність.

Суб'єктами правотворчої діяльності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та інші суб'єкти, наділені Конституцією України та (або) законом повноваженнями щодо прийняття (видання) нормативно-правових актів, а саме: Український

народ на всеукраїнському референдумі; Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; міністерства; інші органи державної влади та інші суб'єкти публічного права, які згідно із законом здійснюють від імені держави правотворчу діяльність та юрисдикція яких поширюється на територію України (далі – інший державний орган); Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим; голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій; територіальна громада на місцевому референдумі; органи місцевого самоврядування [3].

Головна мета правотворчості – встановлення, зміна або скасування правових норм, створення і розвиток законодавства в цілому. Звідси виділяють основні функції правотворчості:

а) розроблення та ухвалення нових юридичних норм;

б) зміна або доповнення чинних норм права;

в) скасування застарілих;

г) систематизація або впорядкування чинного нормативноправового матеріалу [4, с. 226].

Таким чином, правотворча діяльність є найважливішим напрямом діяльності держави, та є основним елементом механізму правового регулювання суспільних відносин, що входять у сферу державно-владної діяльності, забезпечує вирішення завдань державної діяльності.

Прийняття 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність» є позитивним кроком для вирішення проблеми в правотворчій діяльності, оскільки вказаний Закон визначає правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Література:

1. Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права. навчальний посібник Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

2. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права. навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

4. Бандурка О. М., Головка О. М., Передерій О. С. та ін. Теорія держави і права. підручник. Харків: ХНУВС, 2018. 416 с.

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС. ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-11>

ЩОДО ФОРМ УЧАСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ

Бевз Юлія Володимирівна

здобувач ступеня «Доктор філософії»

*Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна*

Вибори є одним із способів установаження державної влади, який широко використовується для формування органів та інституцій влади.

Під час виборів громадяни передають своє право на управління державою шляхом індивідуального голосування за представника на певну посаду (президента, губернатора, мера чи депутата органу представницької влади) на визначений законодавством період часу.

Одним із найважливіших суб'єктів електорального процесу є політичні партії. Залучаючись до виборчого процесу, вони висловлюють та відображають вимоги суспільства.

На жаль, регулювання участі політичних партій у виборчих процесах, не отримало належного наукового висвітлення в межах юридичної науки. Деякі аспекти цієї проблематики знайшли своє відображення у працях Алекперова Ф. Т., Афанасьєвої М. В., Гейди О. В., Ставнійчук М. І., Тодики О. Ю., але комплексні наукові дослідження цієї проблематики відсутні.

Вибори народних депутатів України – спосіб формування єдиного законодавчого органу України – Верховної Ради України, в якому беруть участь політичні партії.

Важливою формою участі політичних партій у виборах народних депутатів України є подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій (далі – ОВК).

Відповідно до ч. 2 ст. 140 Виборчого кодексу України (далі – ВКУ) суб'єктами подання кандидатур до складу ОВК (далі – суб'єкт подання) є:

1) політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті ВРУ поточного скликання;

2) політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі [1].

До складу ОВК обов'язково включаються (за наявності відповідного подання) по два представника від суб'єкта подання. Не більше ніж по одному представнику від суб'єктів подання, включаються до складу ОВК за результатами жеребкування, що проводиться ЦВК у встановленому нею порядку, не пізніш як на третій день після закінчення строку внесення подань (частина 3 ст. 140 ВКУ).

Що стосується позачергових виборів народних депутатів України 2019 року, необхідно зазначити, що ОВК утворювалися лише за поданнями політичних партій, депутатські фракції яких зареєстровані в Апараті ВРУ поточного скликання та політичних партій – суб'єктів виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі, у зв'язку з чим значної кількості юридичних конфліктів з цього питання не виникало, принаймні таке вбачається з ЄДРСР.

Подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій є наступною і не менш важливою формою участі політичних партій у виборах народних депутатів України.

Відповідно до частини 4 ст. 140 ВКУ право подання кандидатур до складу ДВК мають суб'єкти подання, зазначені у частині другій статті 140 ВКУ, а саме: 1) політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті ВРУ поточного скликання; 2) політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі [1].

Необхідно зацентувати увагу на тому, що до складу ДВК звичайної чи спеціальної виборчої дільниці обов'язково включаються (за наявності відповідного подання) по одному представнику суб'єкта подання, зазначеного у пункті 1 частини другої статті 140 ВКУ.

Не більше ніж по одному представнику від суб'єктів подання, зазначених у пункті 2 частини другої статті 140 ВКУ, включаються до складу ДВК за результатами жеребкування, що проводиться ОВК не пізніш як на третій день після закінчення строку внесення подань, зазначених у частині шостій цієї статті, в порядку, визначеному ЦВК [1].

Важливою формою участі політичних партій під час виборів до Верховної Ради України є фінансування виборів народних депутатів України.

Чинне законодавство передбачає вичерпний перелік джерел фінансування витрат на підготовку і проведення виборів депутатів, а саме:

- кошти Державного бюджету, виділені на підготовку та проведення виборів депутатів;
- кошти виборчих фондів партій – суб'єктів виборчого процесу;

– кошти власних виборчих фондів кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій – суб'єктів виборчого процесу (ст. 147 ВКУ).

Також чинне законодавство встановлює обов'язок політичної партії для фінансування своєї виборчої кампанії, в тому числі для фінансування передвиборної агітації, утворити власний виборчий фонд, що формується в порядку, встановленому ВКУ.

Висування кандидатів у народні депутати – наступна і, на наш погляд, одна із головних форм участі політичних партій у виборах народних депутатів, через яку реалізується суть і призначення політичних партій – завоювання влади в державі.

Відповідно до ч. 1 ст. 154 ВКУ висування кандидатів у депутати реалізується виборцями через партії.

Частиною 5 ст. 154 ВКУ передбачено, що партія може висунути кандидатом у депутати особу, яка є членом цієї партії, або безпартійну особу, яка відповідно до статті 134 ВКУ має право бути обраною депутатом.

У частині 8 ст. 154 ВКУ закріплено положення, відповідно до якого із числа кандидатів, включених до загальнодержавного виборчого списку, окрім кандидатів, включених під першими дев'ятьма номерами до загальнодержавного виборчого списку, партія на тому самому з'їзді (зборах, конференції) формує і затверджує регіональні списки кандидатів у депутати у кожному виборчому регіоні, передбаченому статтею 138 ВКУ. Регіональний виборчий список партії повинен включати не менше п'яти та не більше вісімнадцяти кандидатів.

Однією із форм участі політичних партій у парламентських виборах є внесення грошової застави.

ВКУ у частині 1 статті 156 закріпив положення, відповідно до якого політична партія, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати, після початку виборчого процесу та до подання документів до ЦВК для реєстрації кандидатів у депутати одним платежем вносить у безготівковій формі на спеціальний рахунок ЦВК грошову заставу в розмірі однієї тисячі мінімальних заробітних плат, визначених у місячному розмірі (станом на день початку виборчого процесу).

У 2002 році Конституційний Суд України (далі – КСУ) у справі № 2-рп/2002 за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про виборчу заставу) проаналізував інститут грошової застави виключно у контексті майнового цензу та визнав конституційним виключене положення та вказав на різну правову природу майнового цензу і грошової застави, зазначивши, що «майновий ценз є кваліфікаційною умовою стосовно наявності виборчого права, а застava –

лише умовою реєстрації кандидата» [2], констатувавши, що грошова застава не може розглядатись як обмеження пасивного виборчого права громадян за ознакою майнового стану.

Однією з форм участі політичних партій та гарантією діяльності у виборчому процесі партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному виборчому окрузі, виступає можливість делегувати одного представника до ЦВК з правом дорадчого голосу, який уповноважений представляти інтереси партії в ЦВК під час виборчого процесу. Кандидатура представника партії у ЦВК затверджується центральним керівним органом партії (ч. 1 ст. 165 ВКУ).

Також чинним законодавством, а саме в частині 5 статті 165 ВКУ передбачено, що партія, яка висунула кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі, може мати не більше п'яти уповноважених осіб у загальнодержавному окрузі та не більше двох уповноважених осіб у кожному територіальному окрузі (далі – уповноважена особа партії). Уповноважена особа партії представляє відповідну партію і не є самостійним суб'єктом виборчого процесу. Уповноважена особа партії повинна відповідати вимогам, зазначеним у частині другій цієї статті. Список уповноважених осіб партії з обов'язковим зазначенням відповідного виборчого округу затверджується центральним керівним органом партії [1].

Визначення офіційних спостерігачів партіями, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному виборчому окрузі, є однією з важливих форм участі політичних партій на парламентських виборах.

ВКУ передбачено, що уповноважена особа партії у відповідному територіальному або загальнодержавному окрузі надає до окружної виборчої комісії подання про реєстрацію офіційних спостерігачів від партії, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загально-державному виборчому окрузі (стаття 167).

Як зазначається в Доповіді про участь політичних партій у виборах, ухваленій Радою з демократичних виборів на 16 засіданні (Венеція, 16 березня 2006 року) та Венеціанською Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9–10 червня 2006 року): «Особливо важливо гарантувати можливість усіх партій і кандидатів мати спостерігачів» [3].

Водночас хочемо відзначити, що практика проведення парламентських виборів в Україні свідчить, що доволі часто партії внаслідок браку кадрів призначають офіційними спостерігачами кандидатів осіб, які не мають відповідної фахової підготовки у сфері виборів, тому вважаємо, що у чинне законодавство варто внести норми, які б передбачали вимогу щодо офіційних спостерігачів (окрім спостерігачів від міжнародних організацій) мати юридичну освіту або спеціальний сертифікат про проходження

спеціальних курсів у сфері виборчого права при ЦВК чи навчальних закладах IV рівня акредитації, які готують фахівців у галузі права.

Таким чином, проаналізувавши форми участі політичних партій на парламентських виборах, можемо зробити висновок про наявність певних прогалин в законодавчому регулюванні, дослідження яких є предметом наступних розвідок.

Література:

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

2. Рішення Конституційного суду України від 30.01.2002 року у справі №2-рп/2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-02#Text>

3. Доповідь про участь політичних партій у виборах, ухвалена Радою з демократичних виборів на 16 засіданні (Венеція, 16 березня 2006 року) та Венеціанською Комісією на 67 пленарній сесії (Венеція, 9–10 червня 2006 року). URL: <https://pravo.studio/evropeyskoe-pravo/dopovid-pro-uchast-politichnih-partiy-63562.html>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-12>

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДНОСТІ ПРИПИНЕННЯ ПЕНСІЙНИХ ВИПЛАТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Галкін Вячеслав Леонідович

*аспірант кафедри загально-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ, адвокат
м. Кропивницький, Україна*

Російська агресія та анексія і окупація української території, яка переросла в масштабне відкрите вторгнення в Україну окупаційних військ росіян у 2022 році слугували причиною нових масових міграційних процесів, що не може залишатися без нормативно-правової реакції у сфері захисту соціальних прав громадян України в цілому та у сфері захисту пенсійних прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зокрема, а особливо під час триваючого воєнного стану в Україні.

На початок вересня 2023 р. в Україні налічувалося майже п'ять мільйонів внутрішньо переміщених осіб. До цієї кількості триста тисяч осіб

додалися за останній рік. Значна частина офіційно зареєстрованих ВПО – це громадяни України, які отримують різні види пенсій [1].

Доволі розповсюдженими є випадки коли громадяни з числа зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб повертаються до колишніх місць проживання, у тому числі й на окуповані території та в райони де йдуть активні бойові дії, не скасовуючи свій статус ВПО. На жаль, дуже часто, у разі смерті пенсіонера чи зникнення його безвісти на тимчасово окупованій території або в зоні бойових дій пенсійні органи позбавлені можливості отримання відповідної інформації. Інколи подібні випадки залишаються невідомими, бо через смерть особи на окупованій території відповідна реєстрація офіційними органами України не здійснюється або ж здійснюється з великим запізненням. Це, в свою чергу, призводить до неправомірного отримання пенсійних виплат сторонніми особами (дуже часто родичами пенсіонера) з використанням банківської картки померлого.

Такі випадки не можуть залишатися поза увагою, особливо у надскладний період героїчної боротьби українського народу з загарбниками та необхідністю якнайкращого фінансування витрат оборони. Тому питання контролю за пенсійними виплатами, беззаперечно, має посідати надважливе місце в процесі формування національного законодавства.

Різні види пенсій наразі є найрозповсюдженою формою соціального забезпечення в Україні, а її особлива роль втілена у формі конституційної гарантії, адже пенсії мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [2, ст. 46]. Пенсія, як особливий вид соціального забезпечення, який є основним засобом на існування для пенсіонера, знаходить своє втілення і в міжнародному праві, адже Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни передбачають право ВПО на достатній рівень життя [3].

Конституційно закріпленою є норма, яка встановлює, що виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення [2, ст. 92].

Пенсія, як один з видів фундаментального соціального права, перебуває під особливим правовим захистом, однак таке право не є абсолютним [4, с. 31]. Водночас підстави для призначення пенсії та припинення її виплати встановлюються виключно законами. *Призупинення виплати пенсії – є формою обмеження конституційного права на пенсію та втручанням в майнові права громадянина.* Тому ці обмеження не можуть бути свавільними та несправедливими, а підстави втручання в таке право мають встановлюватись виключно Конституцією і законами України та відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними.

Якщо подібне обмеження вводиться, то законодавець зобов'язаний запровадити нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права [5].

Пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем проживання пенсіонера, незалежно від реєстрації місця проживання [6, ст. 85]. При цьому громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та прав на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території [7, ст. 18].

Останнім часом пенсійні органи використовують у своїй діяльності механізм призупинення виплати пенсій пенсіонерам до моменту проходження «ідентифікації» місце реєстрації яких на тимчасово окупованій території. При цьому таке призупинення застосовується хаотичним способом.

З однієї сторони органи ПФУ переслідують цілком легітимну мету: недопущення безпідставного витрачання бюджетних коштів. З іншої сторони – свавільно втручаються в майнові права громадян.

Законодавчої норми, яка б встановлювала процедуру призупинення виплати пенсії наразі не існує. Деякі питання врегулюванні підзаконними нормативними актами. Наприклад, якщо суми пенсії та грошової допомоги одержуються за довіреністю більш як один рік або не одержуються з поточного рахунку більш як один рік, уповноважений банк зобов'язаний повідомити про це відповідному органу Пенсійного фонду України або органу соціального захисту населення не пізніше 28 числа місяця, у якому виникли такі обставини, а одержувач – подати нову заяву до органу Пенсійного фонду України або органу соціального захисту населення.

У разі невиконання одержувачем цієї умови орган Пенсійного фонду України або орган соціального захисту населення припиняє перерахування пенсії та грошової допомоги на поточний рахунок у визначену одержувачем установу уповноваженого банку та проводить виплату через призначеного оператора поштового зв'язку за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання одержувача в населеному пункті у межах України [8].

Однак наразі жоден із діючих законів в сфері пенсійного забезпечення не передбачає інших підстав для припинення виплати пенсії, окрім таких:

- 1) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості;
- 2) на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

- 3) у разі смерті пенсіонера;
- 4) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд [9, ст. 49].

В цьому аспекті доречно погодитися з Р. І. Шабановим, який відзначає необхідність застосування досвіду тлумачення права на пенсійне забезпечення у практиці Європейського суду з прав людини, що є особливо актуальним в процесі інтегрування України у правовий європейський простір [10, с. 166].

Європейським судом з прав людини у рішенні у справі Щокін проти України, було відзначено, що питання, чи було дотримано справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав окремої особи, виникає лише тоді, коли встановлено, що оскаржуване втручання відповідало вимозі законності і не було свавільним [11] (п. 33 цього рішення).

Отже, відсутність законності втручання, тобто вчинення дій не у спосіб, визначений законом, є достатньою підставою для висновку про те, що право позивача на мирне володіння своїм майном було порушено.

Тобто припинення виплати пенсії не у спосіб, передбачений законом з точки зору положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вказує на протиправне втручання у право власності пенсіонера.

Таким чином, дії пенсійних органів з призупинення виплати пенсії громадянам з числа внутрішньо переміщених осіб, а також тих, які залишилися в окупації з підстав, не передбачених законом, є свавільним втручанням у їх фундаментальне конституційне право на пенсію.

Відтак, з метою недопущення безпідставного здійснення пенсійних виплат має бути розроблений дієвий механізм верифікації пенсіонера, який би виключав можливість незаконного втручання у право на пенсію і при цьому виключав можливість отримання виплат за реальної наявності підстав припинення пенсії, встановлених законом.

Література:

1. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб – Верещук. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk/> (дата звернення: 05.12.2023).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР/ *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>
4. Галкін В.Л. Науково-теоретичне визначення поняття пенсії як соціально-правового явища. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 6. С. 30–39.

5. Рішення Конституційного Суду України від 22.03.2023р. у справі 3-98/2022(227/22). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/516864___753103.(дата звернення: 09.12.2023).

6. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 3, ст. 10.

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014р. № 1706-VII /Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 1, ст. 1.

8. Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках: Постанова від 30 серпня 1999 р. № 1596 / Кабінет Міністрів України/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1596-99-%D0%BF#n10> (дата звернення: 10.12.2023).

9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 49-51. Ст. 376.

10. Шабанов Р.І. Щодо права власності на пенсійні виплати. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/30.pdf (дата звернення: 12.12.2023).

11. Рішення у справі Шокін проти України (Shchokin v. Ukraine). Рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text (дата звернення: 02.10.2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-13>

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГРОМАД І ТЕРИТОРІЙ

Гримак Ірина Ярославівна

депутат Львівської обласної ради,

засновник Благодійної організації

«Благодійний фонд Ірини Гримак «Львівщина»»

м. Львів, Україна

Демографічні проблеми в Україні визначаються загально-європейськими тенденціями щодо старіння населення а також проблемами щодо зниженої тривалості життя, вимушеної міграції через військові дії, що підвищують депопуляцію населення. До початку воєнних дій, основними демографічними проблемами територіальних громад були:

відтік молоді та працездатного населення у великі урбанізовані міста, старіння населення, трудова міграція.

У зв'язку з війною виникли нові проблеми, які безпосередньо впливають на спроможність територіальних громад, це руйнація інфраструктури, загибель цивільного населення, військовослужбовців, збільшення кількості осіб, що потребують додаткової соціальної підтримки.

Так, за даними Євростату [5] близько 4,2 млн. українців станом на 6 жовтня 2023 року отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Демографічні виклики в Україні дуальні: одні територіальні громади втратили значну частину своїх мешканців, а інші – отримали нових, ВПО. В Україні офіційно зареєстровано 4,8 млн. ВПО [1], найбільше яких проживає у Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Київській областях та у м. Київ, Луганській, Львівській та Одеській областях. Війна значно змінила місця проживання ВПО, зокрема з східних регіонів вони змінилися на центральні і західні. Передбачається, що внаслідок бойових дій на півдні та сході України, знизиться щільність населення, що потребуватиме суттєвих зусиль держави щодо його відтворення.

Повернення біженців та ВПО до власних осель залежить як від часу завершення війни, так й зусиль держави й громад. Зрозуміло, що повернення можливе лише за умов забезпечення безпеки територій, безперервної роботи критичної інфраструктури, наявності можли-востей щодо працевлаштування, деокупації захоплених територій.

Це можливо реалізувати в контексті напрацювання Плану відновлення України. Однак такі дії мають базуватися не лише на нагальній потребі, а передбачатися Конституцією України. Проект тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влади від 28.11.2021 року [4] пропонує заміну категорії «розвитку регіонів» на «сталий розвиток територій». При використанні при цьому поняття «територія» потрібно одразу зауважити, що воно досить широке й доцільно його застосовувати у контексті Закону України «Про засади державної регіональної політики» [2], де виділено конкретні їх типи.

Особливу увагу наразі у повоєнній Україні потрібно звернути на території відновлення та їх функціонування. Адже існують у вітчизняному законодавстві 2 нормативних акти, які суперечать одне одному – Закон України «Про засади державної регіональної політики» та постанова КМУ «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад».

Територіальні громади, маючи достатні ресурси, можуть сприяти покращенню демографічної ситуації. Зокрема, йдеться про будівництво житла для ВПО, розвиток бізнесу, транспортної інфраструктури тощо.

Демографічні виклики громад та територій

Характеристики територій	Вплив війни	Обмеження для громад	Можливі дії
Наближеність до фронту, кордонів з росією чи білоруссю (фронтові; прифронтові)	<i>Деяке руйнування інфраструктури Руйнування деяких енергетичних об'єктів Значний відтік населення Негативні очікування щодо інвестицій Виведення з ладу транспортних засобів та об'єктів залізниці</i>	Максимальні безпекові ризики, мінімальні шанси для виробництва. Можливе функціонування лише тих секторів економіки, що не потребують значних витрат значної концентрації робочої сили та наявності великих виробничих приміщень	Оцінка кількості мешканців у населених пунктах, які мешкають у громаді, у т.ч. статтєво-вікова структура, в т.ч. й тих, хто планує повертатися, для прогнозування на середньострокову перспективу щодо потреби у інфраструктурі, навчальних закладах, закладів догляду за літніми чоловіками та жінками, бюджету на соціальні видатки. Відновлення інфраструктури задля досягнення результату – повернення громадян до місць проживання, формування сприятливого середовища для відновлення місцевої економіки, що забезпечує зайнятість місцевого населення Створення стимулів для жителів північно-східних регіонів, звідки необхідно буде перемістити стратегічні галузі через наближеність до росії

Продовження таблиці 1

Громади, що розташовані в центральній чи західній частині України (тилові)	<i>Деяке руйнування інфраструктури Велика кількість ВПО Руйнування деяких енергетичних об'єктів Економіка спрямована на забезпечення потреб оборони, розвиток харчової галузі, малих та середніх підприємств Формування мотиваційного середовища для релокації бізнесу та функціонування підприємств, які виробляють товари народного споживання на внутрішньому ринку і міжнародної торгівлі</i>	Брак фінансових ресурсів Зменшення чисельності працездатного населення за рахунок мобілізації	Максимально швидка інтеграція ВПО, співробітництво ВПО і мешканців громади. Визначення впливу на місцеву ідентичність, цінності та традиції та формування спільних цінностей. Активація місцевого економічного розвитку відповідно до нових характеристик демографічного профілю громади Проте для західного регіону, екологічна ємність для зростання населення вже вичерпана, окрім Івано-Франківської та Львівської областей
---	--	--	--

Закінчення таблиці 1

Території відновлення (території, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією)	Значні руйнування об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, житлової забудови. Значне погіршення рівня соціально-економічного розвитку та значне переміщення населення (більше 15%) до інших регіонів та/або інших держав	Відсутність державної політики на національному рівні щодо відновлення з чіткими індикаторами та дорожніми картами для територіальних громад. Недосконале законодавче врегулювання організації, координації, адміністрування процесів відновлення, відсутність методичного забезпечення. Неможливість публічно-приватного партнерства фінансуванні проєктів відновлення	Ліквідація негативних наслідків війни, прискорене відновлення об'єктів інфраструктури, житлового і громадського призначення задля найшвидшого повернення в територіальну громаду та регіон ВПО та біженців, створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів господарювання незалежно від форми власності – деталізація у Плані відновлення та розвитку територіальної громади до 2027 року
--	--	---	--

Джерело: сформовано автором на основі [2–3]

Узагальнимо основні демографічні виклики для відповідних територій у табл. 1, зокрема найбільші перспективи для релокації населення у центральному регіоні та у метрополісів. Пропонуємо, в межах розробки стратегії демографічного розвитку України до 2030 року, залежно від результату підсумовування бальних оцінок (за 5-бальною шкалою) виокремлювати територіальні громади з сприятливою демографічною ситуацією, з відносно сприятливою ситуацією, з несприятливою, з екстремальною та екстремально критичною демографічною ситуацією за показниками: темпи зростання чисельності населення, загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, природного та механічного приросту, співвідношення кількості шлюбів та розлучень, співвідношення чисельності молоді та осіб похилого віку. Відповідно до типу формувати заходи на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Відповідно до зонування територій за демографічними показниками законодавець має визначити необхідний рівень щільності населення в громадах для повноцінного освоєння території та сталого розвитку регіону

з конкретизацію заходів щодо досягнення цього. Також це забезпечить рівня підвищення національної безпеки внаслідок ліквідації прогалини у статеві-віковій структурі населення. Стимулювання мешканців щодо проживання на тій чи іншій території як складова іміграційної політики держави вже неодноразово застосовували деякі країни, зокрема й США (мешканці Аляски – території з несприятливими кліматичними умовами).

Отже, повноцінна відбудова України у контексті демографічної безпеки можлива за наступних обставин: 1) внесення змін до Конституції щодо врегулювання демографічних аспектів між державою, регіонами та громадами у межах встановленого розподілу повноважень, відповідальності та забезпечення, які відповідають фактичного стану; 2) відновлення підприємницького середовища та рівня життя в державі цілому, в т.ч. й конкретних громад й відповідної інфраструктури; 3) проведення демографічного зонування територій та розробка заходів впливу з візуалізацією у Стратегії демографічного розвитку України до 2030 року. Наразі на перше місце виступає проблема повернення українців, що виїхали та залучення працівників з інших країн для покращення трудового потенціалу країни. Демографія є базисом активізації відновлення та розвитку України.

Література:

1. В Україні офіційно зареєстровано майже 5 млн переселенців URL: <https://pon.org.ua/novyny/10070-v-ukraini-oficiino-zareiestrovano-maizhe-5-mln-pereselenciv.html#:~:text=%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D1%96%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%80%D0%B5%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B7%D0%B0,%C2%BB,%20E2%80%93%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96>
2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/156-19>
3. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: постанова КМУ від 18 липня 2023 р. № 731 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text>
4. Проект тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влад від 28.11.2021 року URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42960.pdf>
5. Nearly 4.2 million people under temporary protection URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231006-2>

ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Кириченко Віктор Миколайович

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри «Політологія та право»
Національного університету «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна*

Соколенко Юлія Миколаївна

*старший викладач кафедри «Політологія та право»
Національного університету «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна*

Обов'язки є невід'ємним, органічним складовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина та одним із чинників забезпечення та не порушення їх прав і свобод. Як неодноразово підкреслювали мислителі різних поколінь, без обов'язків людство не може розумно організувати своє життя. Тобто, значення обов'язків для сучасного суспільства важко переоцінити, оскільки вони наявні у всіх сферах життєдіяльності людини, особливо під час збройної агресії Російської Федерації проти України.

Слід зазначити, що становлення та розвиток обов'язків людини і громадянина в Україні мали місце насамперед у період козацького та національного відродження, а також у дорадянській і радянській періоди. За висловлюванням Л. І. Летнянчина, аналіз правового регулювання обов'язків людини і громадянина з теоретико-пізнавальної точки зору є важливим, оскільки окремі позитивні моменти їх конституційного регулювання знайшли втілення в Конституції України 1996 р. [1, с. 74].

У період боротьби за конституційне визнання національної ідентичності українців та їх право на самовизначення і створення власної Української козацької держави з'явилась низка правових актів державно-конституційного характеру – Зборівська угода (1649); Білоцерківський договір (1651); Березневі статті (1654) та Батуринські (1663), Московські (1665), Глухівські (1669), Конотопські (1672), Переяславські (1674), Коломацькі (1687) і інші гетьманські статті [2, с. 107], в яких були закріплені пункти щодо обов'язків, зокрема встановлення заборони російським воеводам втручатися у збір податків з населення та звільнення дворів реєстрових козаків від військових постоїв і перекладання військових

повинностей (постої, харчування, надання амуніції тощо) на простих міщан і селян. Спільною рисою зазначених документів був пункт про підтвердження «давніх прав, даних від великих князів литовських і королів польських». У всіх українсько-російських договорах підкреслювалося, що українські козаки і шляхта залишаються при своїх вольностях, правах і привілеях, а також гарантувалися окремі станові права духовенству і міщанам. На практиці це означало, що в Україні продовжать діяти гетьманська адміністрація та козацькі суди, які у своїй роботі керуватимуться «малоросійськими правами», під якими розумілися норми Литовського Статуту, магдебурзького права та актів гетьманської влади.

Важливе значення в історії національного державотворення займає «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорізького», в основу якого покладено угоду між генеральним писарем Війська Запорізького в еміграції П. С. Орликом (1672–1742) та старшинами і козацтвом. Незважаючи на те, що в цьому політико-правовому документі обов'язки прямо не регламентувалися, але в ньому була здійснена спроба вивести на конституційний рівень регулювання обов'язків козаків і простолюдинів, до яких, хоча і не прямо, текст цього документа відносив відбування загальних повинностей і сплату податків.

Водночас, історико-правовий аналіз зазначених українських конституційних документів у порівнянні з Конституціями Франції 1795 і 1848 рр., Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р., які закріплювали широке коло як прав і свобод, так і обов'язків людини і громадянина, свідчить про суттєве відставання української конституційної теорії та практики у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Досить плідною виявилася конституційна практика у 1917–1922 рр. Тільки в 1917–1918 рр. з'явилась значна кількість конституційно-правових актів, які передбачали різні варіанти організації державної влади в Україні, до яких насамперед слід віднести Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р.

Серед цих актів особливе місце посідає Конституція УНР, в якій було визначено, що «ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [3, с. 79]. Незважаючи на те, що Конституція прямо не вказувала жодного обов'язку, але в ст. 44 було зазначено, що «без ухвали Всенародних Зборів не можуть збиратися ніякі податки», а в ст. 45 – «громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних Зборів» [3, с. 82]. Таким чином, у дорадянському періоду регламентування

обов'язків громадян УНР, які в самій Конституції були закріплені в обмеженій кількості, мали б регулюватися окремими конституційними законами і тим самим вони суттєво поступалися передовим зразкам європейського конституціоналізму.

За добу радянської державності в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), які законодавчо закріплювали пануючу в юриспруденції ідею пріоритету держави над особою, бо в той час вважалося, що саме держава визначає обсяг прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Особливо це виявилось в першій Конституції УСРР, у ст. 28 розділу III «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатуемого народу України» було зазначено, що «У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх громадян Республіки працю і проголошує гасло: «непрацюючий не їсть», а в ч. 1 ст. 29 встановлено, що «з метою всебічної охорони здобутків Великої Робітниче-Селянської Революції – У.С.Р.Р. визнає обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність». При цьому, у ч. 2 цієї статті наголошується, що «почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків» [3, с. 132–133]. Таким чином, положення норм Конституції УСРР 1919 р. закріплювали політичний режим диктатури пролетаріату та особливість правового статусу громадян УСРР, який полягав у класовому характері покладення обов'язків.

У Третій Конституції УРСР (1937 р.) порівняно з двома попередніми конституціями, збільшилось розширення кола як прав і свобод, так і обов'язків громадян, а також те, що в ньому послідовно проводився принцип органічного взаємозв'язку прав та обов'язків, а також було закріплено право на працю, у той же час як у попередніх конституціях це був лише обов'язок. Усі обов'язки визнавалися за всіма громадянами УРСР і одержали більш широке регламентування, зокрема: служба в робітниче-селянській Червоній Армії визнавалася почесним обов'язком, а захист Батьківщини – священним обов'язком кожного громадянина УРСР і одночасно встановлювалось, що зрада Батьківщини (порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди військовій могутності держави, шпигунство) карається за всією суворістю закону як найтяжкий злочин [4, с. 232].

Закріплення у главі 6 «Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР» Конституції УРСР 1978 р. широкого кола прав і свобод громадян призвело не тільки до розширення кола обов'язків громадян, що було нетрадиційним на той час для конституцій більшості держав світу, а й до наповнення їх новим якісним змістом, а також ця Конституція встановила принцип згідно якому – здійснення прав і свобод є невіддільним

від виконання громадянином своїх обов'язків (ч. 1 ст. 57). Тим самим, положення цієї норми мало ключове значення для правильного розуміння всієї системи співвідношення прав, свобод та обов'язків радянських громадян.

Крім того, в Конституції УРСР 1978 р. з'явилася низка нових обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 59, ст. ст. 62, 63, 64, 65, 66, 67 та ст. 58, в якій говорилося про те, що «поважання особи, охорона прав і свобод громадян – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб», і введено категорію «обов'язок громадян» (ст. ст. 57–67) [5, с. 96].

Отже, обов'язки громадян знайшли своє широке закріплення в українських конституціях і конституційно оформилися в цілісну систему. При цьому незважаючи на те, що на кожному етапі становлення і розвитку конституціоналізму в Україні змінювався обсяг і зміст обов'язків людини і громадянина, але між ними зберігалась спадкоємність.

Література:

1. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 267 с.
2. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2020. № 4. С. 106–111.
3. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ: Товариство «Знання» України, 1993. 192 с.
4. Історія української Конституції, Київ. 1997.
5. Кириченко В. М., Соколенко Ю. М. Історія становлення та розвитку конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2023. № 3. С. 92–98.

**ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
ТА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА
НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ В УМОВАХ ДІЇ
ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Левченко Аліна Валеріївна

*аспірантка кафедри публічного та міжнародного права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна*

Нормами Загальної декларації прав людини встановлено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, а кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [1]. Водночас, вважається, що для правової держави вирішальне значення має не лише факт фіксації права в законі, а сам факт його забезпечення. Безперечно, визнання, гарантування і забезпечення основних прав людини і громадянина — одна з найважливіших ознак правової держави.

Дійсно, реалізація прав і свобод неможлива, якщо їх не гарантує держава. Тому навіть у Преамбулі до Конституції України зазначено, що Основний Закон України прийнято для забезпечення прав і свобод людини. При цьому, правова держава представлена у вигляді ієрархії державних органів та інститутів, створених для захисту прав і свобод громадян. Крім того, варто відзначити, що сутність правової держави полягає ще й у дотриманні закону представниками державної влади [2, с. 29–30].

Відповідно до національної Конституції права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава, в свою чергу, відповідає перед людиною за свою діяльність [3].

Зазначається, що усі гарантії забезпечення прав і свобод людини перебувають у тісному зв'язку та є взаємопов'язаними, а їх основне призначення полягає в тому, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для перетворення законодавчо закріплених прав і свобод людини з потенційних можливостей на реальну дійсність. В той же час, всі правові

гарантії поділяють на дві основні групи – нормативно-правові та організаційно-правові.

Безперечно, діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, політичних партій та громадських організацій, засобів масової інформації, міжнародних правозахисних організацій та їх діяльність у сфері правотворчості та правозастосування, яка спрямована на створення сприятливих умов для реального користування правами і свободами, належить до організаційно-правових гарантії [4, с. 187–188]. Проте в умовах дії особливих правових режимів, коли забезпечення прав і свобод людини набуває особливого значення, важливими є гарантії діяльності Президента України та Верховної Ради України. Оскільки саме ці суб'єкти владних повноважень приймають рішення про введення на всій території України чи в окремих її місцевостях воєнного чи надзвичайного стану та встановлюють обмеження певних прав і свобод людини, у тому числі одного з основоположних людських прав – права на таємницю кореспонденції.

Загалом конституційно закріплені повноваження Президента України та Верховної Ради України щодо введення в країні особливих правових режимів описуються двома основними процедурами: прийняття Президентом України на основі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України рішення про введення певного особливого правового режиму та затвердження Верховною Радою України указу Президента про введення воєнного або надзвичайного стану.

Проте певні прогалини й недоліки техніко-юридичних та процедурних аспектів запровадження режимів воєнного та надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях можуть як суттєво гальмувати процес введення таких правових режимів, так і зумовлювати незаконне або надмірне обмеження прав і свобод людини під час дії особливих правових режимів, зокрема й конституційного права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [5, с. 543].

Перш за все, варто відмітити, що законодавство про надзвичайний і воєнний стан передбачає запровадження такого правового режиму Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України. При цьому, у разі оголошення такого президентського указу український парламент збирається на засідання у дводенний строк без скликання і розглядає питання щодо затвердження такого указу. Водночас Законом України «Про введення воєнного стану» передбачено, що в указі Президента України про введення воєнного стану, окрім іншого, зазначається час введення і строк, на який він вводиться. Відповідно з часу введення, який відображається в указі, передбачається можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина. Однак сам указ набирає чинності одночасно з набранням чинності законом про введення воєнного

стану. Очевидно, що у такому випадку, коли закон буде затверджено протягом двох днів, поки Верховна Рада України збереться на засідання, а відповідно до указу Президента України воєнний стан вже ніби буде діяти, матимуть місце незаконні обмеження прав і свобод людини, у тому числі конституційного права людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Недоцільною при введенні воєнного та надзвичайного стану в Україні є і складна бюрократична процедура його введення, за якою передбачається складний процес та велика кількість документів – пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, указ Президента України та підготовлений ним проект закону про затвердження указу, прийнятий Верховною Радою України закон. Безумовно, це також впливає на швидкість у разі необхідності введення воєнного або надзвичайного стану в країні.

Певно, що існуючий часовий проміжок затвердження указу про введення воєнного чи надзвичайного стану та складна бюрократична процедура з великою кількістю документів є зовсім неприйнятними з огляду на потенційні загрози національній безпеці та територіальній цілісності, коли подібні рішення потребують оперативного ухвалення. А тому, певно, термін дводенного строку варто скоротити, наприклад, до 24 годин, та запровадити таку процедуру введення воєнного або надзвичайного стану, за якої Президент України ініціює запровадження такого режиму шляхом внесення проекту закону, який розглядається і ухвалюється Верховною Радою України [6, с. 35–36].

Зрештою, вважається, що однією з основних гарантій прав і свобод людини є інститут відповідальності держави перед особою. А однією з причин безвідповідальності держави виступає відсутність ефективних механізмів реалізації відповідальності держави перед особою [7, с. 63]. Вважається, що одним із напрямів удосконалення інституту гарантій забезпечення права на таємницю кореспонденції, зокрема організаційно-правових, в умовах дії особливих правових режимів є створення і законодавче закріплення ефективних механізмів реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною за порушення її прав і свобод. Для усунення такої законодавчої прогалини варто внести відповідні зміни до Основного Закону України та ухвалити спеціальний закон, в якому передбачити певні процедури і механізми реалізації юридичної відповідальності держави перед людиною [5, с. 543].

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 03.12.2023).

2. Касинюк Л.А. Мельник Е.А. Правова держава та проблеми становлення її в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 28–32. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/6.pdf (дата звернення 03.12.2023). DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/4>.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.12.2023).
4. Молдован В.В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина: навч. посіб. В.В. Молдован, Л.І. Чулінда. К.: «Центр учбової літератури». 2012. 206 с.
5. Левченко А.В. Організаційно-правові гарантії забезпечення права людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах дії особливих правових режимів: реалії українського сьогодення. *Права людини та державне управління в сучасних умовах*: Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2023. С. 534–546. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-25>.
6. Левченко А.В. Забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного та надзвичайного стану: теоретичні та практичні проблеми реалізації. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 02-03 грудня 2022 р.). Кременчук. 2022. С. 34–37. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-277-0-8>.
7. Комарницький Д.С. Удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед особою як дієва гарантія забезпечення прав і свобод людини. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 60–64.

ДЖЕРЕЛА ВИКОРИСТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Ніколаєнко Наталія Олександрівна

*доктор політичних наук,
професор кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Діордіца Оксана Сергіївна

*провідний фахівець кафедри адміністративного
та конституційного права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Словосполучення «адміністративний ресурс» з появою інституту виборів стало цілком звичним в українському політичному лексиконі. За словами І. Жданова «...як парадоксально це не звучить, але найдемократичнішими парламентськими виборами в Україні були вибори 1990 р. та 1994 р., коли країна робила лише перші кроки на шляху демократичних перетворень» [1, с. 26].

Взагалі проблема українського адміністративного ресурсу – це проблема сталої політичної традиції, сталої політичної культури. Причини виникнення та використання адміністративного ресурсу в Україні є спадком, який лишився ще від Радянського Союзу.

Витоки та джерела того, чому застосування адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології в сучасних умовах стало можливим, і чому використання даного недемократичного явища стало не тільки можливим, але й набрало виключної ваги, слід шукати в недавньому історичному минулому суспільства – в історичній добі радянського існування України.

Отже, в Україні поступово впродовж сучасного етапу державо-творення склалася система, при якій «партія влади», почала встановлювати свої «правила гри», як в цілому в політичному процесі, так і під час виборчих кампаній, зокрема. Більш того, такою партією намагаються стати всі основні політичні гравці, навіть, якщо вони перебувають в опозиції.

Таким чином, існуючі в радянському суспільстві соціально-економічні умови стали визначальними для застосування адміністративного ресурсу.

В той же час не потрібно забувати, що адміністративний ресурс завжди знаходиться в руках владних структур. Тобто, статусно ним володіє чиновницький апарат будь-якого рівня, статусу та напрямку.

Саме ця партійна номенклатура, загартована у веденні тіньової політичної боротьби, принесла з собою в політичне життя українського суспільства і технології такої боротьби як адміністративний ресурс. Вийшовши з надр радянського суспільства, вона була обтяжена його ідеологією й не мала власної доктрини побудови держави іншого типу.

Базою для формування новітньої української еліти стала колишня радянська номенклатура. В Україні, як і в інших пострадянських державах, зміни еліт не відбулося. Проникнення колишньої радянської номенклатури до владних структур стало фактором, що зумовив формування новітніх пострадянських авторитарних режимів в колишніх радянських республіках.

Таким чином, адмінресурс в українському варіанті – це застосування примусових заходів та інших способів впливу, які є в розпорядженні органів влади.

До основних джерел виникнення та застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці можна віднести наступні:

1. Відсутність системної структурованості суспільства, знаходження при владі кланово-олігархічних угруповань обумовили високий рівень використання адміністративного ресурсу в політичних технологіях. Пік структурування кланово-олігархічних угруповань відбився на масштабах використання адміністративного ресурсу.

2. Несформованість середнього класу як основи громадянського суспільства.

3. Збереження принципів та методів радянської командно-адміністративної системи. Влада, застосовуючи механізми та маніпуляції громадською думкою порушує виборче законодавство.

4. Оскільки основою української політичної еліти стала радянська партійно-господарська номенклатура та комсомольські лідери, в політичну боротьбу дані групи привнесли старі правила гри та поведінки.

За підрахунками експертів Центру О. Разумкова, серед осіб, які протягом 1991–2003 рр. призначалися на найбільш впливові посади в системі влади (прем'єр, віце-прем'єр, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава адміністрації Президента), вихідці з партійної, радянської, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів становили 73%. Серед осіб, які з 1995 р. займали посади голів обласних державних адміністрацій – майже 80%. За даними Національного Інституту стратегічних досліджень, 52 та 46% керівного складу місцевих і

центральної влади України перебували на державній службі ще за радянських часів [4, с. 8].

Розпад тоталітарної системи сприяв появі інших методів впливу на поведінку електорату, створенню нових традицій взаємовідносин еліти та мас. Після того, як замість одного офіційного центру влади (однієї правлячої партії) почали виникати нові центри влади з альтернативними джерелами політичного впливу, постало питання про глибоке реформування виборчої системи. А з появою традиції демократичного волевиявлення різко зросла роль політичних технологій як засобів боротьби за оволодіння виборною владою між різними політичними угрупованнями. Наслідки активізації даної діяльності в останні роки не примусили довго себе чекати: інтенсивний вплив з боку тих суб'єктів, що борються за владу; електорат став свідком різноманітних інформаційних воєн, численних викидів компромату, застосування адміністративного ресурсу тощо. Суб'єкти політичного процесу, що змагаються за владу, почали активно використовувати у своїй діяльності досвід та знання, набуті у західноєвропейських країнах, запозичувати апробовані технології, в тому числі і некоректні з проведення виборчих кампаній. Світовий досвід доводить, що лише на основі рівноправних і партнерських стосунків та на дотриманні балансу інтересів можливий динамічний та ефективний розвиток будь-якого суспільства [3].

Практика виборів в Україні показала, що результат у виборчій, а отже політичній боротьбі прямо пропорційно залежить від наявності ресурсів, в тому числі адміністративного. Такі правила боротьби змушені прийняти всі учасники політичної гри. Там, де є влада, там є намагання утримати її тривалий час. На початку 1990-х років перший президент України Л. Кравчук почав говорити про «партію влади» і про її роль як особливого чинника політичного процесу. За деякий час з'явилося саме поняття «адміністративний ресурс», яке активно почали використовувати для характеристики політичних явищ і процесів в Україні, і не лише в Україні [4, с. 35].

Загалом перші виборчі кампанії в Україні не можна розглядати як такі, де був застосований потужний адміністративний ресурс, або якщо він був присутній, то не здійснював суттєвого впливу на політичний процес.

Здійснюючи аналіз витоків та джерелам застосування адміністративного ресурсу в Україні, необхідно визначити фактори, які сприяють його використанню, підвищують його ефективність.

По-перше, чим менше чисельність населення, тим легше застосувати адмінресурс. Невипадково, найбільш відвертим і жорстким зазвичай буває застосування адміністративного ресурсу в невеликих населених пунктах та сільській місцевості, де люди звикли в істотній мірі орієнтуватися у своєму

політичному виборі на неформальних «лідерів думки» і офіційних керівників [3].

По-друге, важлива кількість активних виборців. Наявність великої кількості виборців із самостійною позицією і готовністю її відстоювати різко ускладнює застосування адміністративного ресурсу. Власне саме тому відносно легко задіється адміністративний ресурс в замкнутах соціальних системах, таких як військові частини, будинки престарілих, СІЗО, де сама організація життя припускає придушення активної життєвої позиції і підпорядкування колективного початку [6].

По-третє, відсутність розподілу влади. Чітка ієрархічність, призначення на посади за «сімейними ознаками», невідповідність посади професійному рівню керівника – все це підвищує ефективність застосування адміністративного ресурсу.

По-четверте, масштабному використанню адміністративних важелів впливу сприяє залежність від владних структур місцевих та регіональних засобів масової інформації. Подання «бажаного» матеріалу, участь у інформаційному просторі лише провладних кандидатів набагато спрощує можливості застосування адмінресурсу.

По-п'яте, залежність бізнес-структур від органів влади та місцевого самоврядування, створення ними таких умов для ведення підприємницької діяльності, при якій дані структури можуть працювати лише при повній підтримці влади.

По-шосте, відсутність політичних керівників, сильних опозиційних лідерів, які силою своєї особистості могли б залучити на свою сторону виборців, подолавши спрямовані проти них дії.

Адміністративний ресурс як політична технологія, бере свій початок з часів парламентської виборчої кампанії 1998 року. Згодом можливості владної вертикалі застосували дану технологію під час проведення референдуму 2000 року, оскільки саме тоді й почалося широке його застосування [3].

Отже, держава визнала наявність адміністративного ресурсу та засудила його застосування під час виборчого процесу.

На парламентських виборах 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. та президентських 1999, 2004, 2010, 2012 рр. років адміністративний ресурс відігравав далеко не останню роль.

Проаналізувавши періоди застосування адміністративного ресурсу, автор виокремлює основні передумови його існування у виборчій практиці України:

1. Особливості політичних та соціально-економічних умов, у яких перебуває Україна.
2. Відсутність сталого виборчого законодавства, що забезпечувало б формування практики проведення виборчих кампаній.

3. Неможливість здійснення політичними силами різних спрямувань ефективного взаємного контролю через відсутність необхідних ресурсів.

4. Відсутність традицій вільного волевиявлення громадян і, відповідно низький рівень політико-правової культури громадян (як простих виборців, так і чиновників усіх рівнів).

5. Особливості менталітету суспільства, що проживає на посткомуністичному просторі; низька політична і правова культура виборців через те, що між виборами ні партії (блоки), ні влада з виборцями майже не співпрацюють.

6. Відсутність гарантій правового захисту з боку судової влади [3].

7. Слабкість політичних партій і блоків, в яких майже відсутні демократичні засади, а тому переважають вождистські, кланові й подібні тенденції.

8. Поєднання адміністративним апаратом політичних та адміністративних функцій через те, що останні законом не розмежовані і чітко не визначені.

9. Відсутність розвинутого громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, гарантованих прав і свобод громадян тощо.

Вибори стають технологічнішими, а маніпуляція голосами – відчутнішою. Тепер перемагає не той кандидат, у якого більше прихильників, а той, хто володіє технологіями; не той, за кого голосують, а той, на користь кого підраховують голоси.

Виборчі кампанії сучасності засвідчили, що перевагу віддають не тим кандидатам, які розробили дієву політичну програму, а тим, хто застосовує механізм обіцянок, подарунків та маніпуляцій. Під час виборів органи влади перетворюються на свого роду «виборчу команду», так мовити, кризових менеджерів, які завжди готові надати преференції провладним силам. Всі державні організації: силові структури, освітні й медичні установи, державні ЗМІ, органи місцевого самоврядування і соціального забезпечення залучаються до агітації, різноманітних заходів.

Останні виборчі кампанії (2019, 2020 рр.) відзначились зменшенням тиску владних структур на вибори, але для того, щоб мінімізувати практику зловживання адміністративним ресурсом, варто поєднувати три принципи: законодавча база, ефективний та прозорий контроль з боку незалежних інституцій, справедливі та адекватні санкції. Крім цього, важливим є просвітницький та освітній компонент, який має бути направлений на державних службовців посадовців місцевого самоврядування і загалом на виборців.

Література:

1. Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації, під ред. С. Грабовська, Л. Скочилиас та ін., Львів: ЦПД, 2005, 160 с.
2. Бондарчук А., Зловживання адмінресурсом на місцевих виборах було не ключовим, але залишається небезпечним URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30941224.html>
3. Знайомтесь – «Адміністративний ресурс» URL: <http://www.ukipr.kiev.ua/ukrainian/adminresurs/001.html>
4. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант, монографія, НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса, К. : ІПЕНД, 2007, 365 с.
5. Кочубей Л. Виборчі технології у ході виборів Президента України-2004 р: уроки «Помаранчевої революції». URL: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/ukrpolituk/1/29.pdf>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-17>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Петришина Марина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу правового регулювання
структурно-технологічного та регіонального інноваційного розвитку
Науково-дослідного інституту правового забезпечення
інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

Децентралізація та визнання муніципальної влади визначаються одними з головних напрямів розвитку демократичних держав у сучасному світі, що є проявом зростаючого визнання та підтримки основоположних принципів децентралізації, субсидіарності і місцевого самоврядування. Тенденція до широкого впровадження принципів децентралізації, субсидіарності і місцевого самоврядування проявляється, передусім, у конституційно-правовому регулюванні муніципальної влади, а також супутніх правових інститутів та механізмів, що забезпечують її реалізацію таких, як місцеве

самоврядування, різноманітні форми локальної партисипативної демократії тощо.

Відтак, визнання муніципальної влади як основи будь-якого демократичного ладу на державному рівні, а також визнання, гарантування й підтримка на внутрішньодержавному рівні є рушійною силою муніципалізації конституційно-правового життя багатьох демократичних держав світу [1].

Долучається до світових тенденцій поглиблення демократичного розвитку й Україні. Рух у напрямі подальшого поглиблення демократичних засад існування і функціонування української держави, збереження цінностей і надбань українського суспільства, можливий лише через усвідомлення необхідності продовження розпочатої масштабної трансформації організації влади на місцевому рівні, реформування місцевого самоврядування. Крім того, це сприятиме й ефективній реалізації Україною політики європейської інтеграції, розвитку співробітництва з європейськими інституціями, зокрема, Радою Європи та Європейським Союзом.

У контексті демократичної та правової державності, муніципально-правова політика стає ключовим інструментом впливу на суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування [2]. Муніципально-правова політика, як система, повинна відзначатися пріоритетом прав людини та забезпеченням спроможності територіальних громад. Такий підхід до формування та реалізації муніципально-правової політики передбачає не лише забезпечення виконання формальних процедур, а й глибоке розуміння і врахування потреб і аспірацій членів громад.

Муніципально-правова політика взаємодіє з іншими різновидами державної політики, доповнюючи їх інструментарій і впливаючи на формування суспільства, що розвивається гармонійно. Така взаємодія є діалектичною, адже розвиток місцевого самоврядування впливає на інші різновиди політики, а власне муніципально-правова політика формується під впливом загальнодержавних інтересів та міжнародних тенденцій. Відтак, муніципально-правова політика є інструментом, який не лише спрямований на врегулювання муніципально-правових відносин, а й визначає та формує принципи сучасного відкритого громадянського суспільства, а також спроможного та дієвого місцевого самоврядування.

Сутність муніципально-правової політики полягає в узгодженій і цілеспрямованій діяльності таких суб'єктів, як органи державної влади, місцевого самоврядування, представники громадянського суспільства, територіальні громади і окремі громадяни, яка спрямована на оптимізацію та раціоналізацію муніципально-правового регулювання відповідно до чинного законодавства. Важливим аспектом цієї політики є спільна мета, яка є визначальною для усіх її учасників, а сама муніципально-правова

політика є інструментом для досягнень конкретних цілей і завдань у муніципальному будівництві. Відтак, цей процес не може відбуватися стихійно, а вимагає відповідної стратегії і тактики, логічної послідовності і системності дій.

Специфіка муніципально-правової політики полягає в тому, що вона з одного боку, є найбільш наближеною до місця проживання громадян, а відтак, до їх повсякденних потреб та інтересів, а з другого – має комплексний характер, оскільки саме такими і є питання місцевого значення [3].

Цілком очевидно, що із завершенням війни перед Україною постануть кардинально нові виклики. Зокрема, йдеться про відновлення зруйнованої інфраструктури та критично важливих об'єктів (особливо в окремих регіонах), подолання психологічних наслідків війни (актуально не лише для військовослужбовців, а й мирного населення, що зазнає тривалого психо-емоційного стресу), недопущення відтоку ресурсів (у т. ч. й інтелектуального капіталу). Означені вище та інші виклики є визначальними факторами так званого сценарію повоєнного відновлення.

Стратегії такого відновлення та розбудови є складними, адже регіони часто стикаються з низкою специфічних проблем, таких, як:

- 1) необхідність координації дій між різними акторами (місцевими, національними та міжнародними);
- 2) високий рівень терміновості, що вимагає від усіх стейкхолдерів швидкого реагування;
- 3) нестача ресурсів, які слід використовувати ефективно;
- 4) обмежені кадрові ресурси в результаті «відтоку інтелекту» через війну.

При цьому, наявні обставини (обстріли мирного населення, руйнування інфраструктури, вимушене переміщення населення, неможливість ведення певних видів підприємницької діяльності та ін.) спонукають як державу, так і представників наукового співтовариства, бізнесу, окремих осіб бути винахідливими не лише у питаннях першочергового значення (недопущення/ подолання гуманітарної кризи, забезпечення військових потреб), а й у сфері пошуку можливих шляхів підтримання наявного потенціалу, розвитку ідей формування спроможного місцевого самоврядування, покликаного служити громаді.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що не стільки реформа децентралізації (нормативно-правове та політико-правове її забезпечення), як ключовий елемент муніципально-правової політики в Україні, сьогодні стикається з ускладненнями, спричиненими війною рф проти України (людські втрати, руйнування житла, інфраструктури, міне забруднення територій, екологічні проблеми та інші наслідки), скільки процес недосконалої її реалізації може спричинити ще більше ускладнень в умовах

війни, коли виклики і загрози зростають. Усе це призводить до думки про те, що завдяки приверненню уваги наукових, громадських кіл, бізнесу, органів державної влади до актуальних проблем належного забезпечення процесу формування муніципально-правової політики в Україні, а також активізації участі органів місцевого самоврядування можна разом знайти вихід з кризи та віднайти шлях до повоєнного відновлення.

Література:

1. Батанов, О. В. (2020). Парадигма сучасного унітаризму в Україні: проблеми формування та реалізації. *Конституційно-правові академічні студії*. Вип. 2. С. 78–89. [українською].
2. Кожина, А. В. (2015). Пріоритети державної політики щодо місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади та розвитку громадянського суспільства. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. 9. С. 98–101. [українською].
3. Petryshyna, M. O. (2021). Municipal policy as a priority area of legal policy in the context of reforming the territorial organization of power and European Integration of Ukraine / Svitlana H. Serohina, Maryna O. Petryshyna // *Journal NALSU*. 2021, № 3. P. 129–143. DOI: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.129-143. Вилучено з: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/munitsipalno-pravova-politika-yak-prioritetny-napryamok-pravovovoyi-politiki-v-umovakh-reformuvannya-teritorialnoyi-organizatsiyi-vladi-ta-yevropeyskoyi-integratsiyi-ukrayini> [англійською].

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО АВТОРИТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Скрипнюк Олександр Олександрович

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Методологія дослідження сучасного авторитарного режиму наукою конституційного права вимагає авторського підходу у добиранні методів. Залучення спеціалізованих підходів з неюридичних наук збагачує методологічний інструментарій конституціоналістики у вивченні комплексного і багатовимірного феномену авторитарного політичного режиму. Превалювання міждисциплінарного підходу у дослідженнях вказує, що сучасний авторитарний політичний режим є предметом вивчення одночасно конституційного права, теорії держави і права та політології. Метод синтезу наукових здобутків цих спеціальностей в ході вивчення авторитарного режиму дає змогу отримати цілісну картину його сучасного виміру і проєкцій. Використовувати комплексний підхід – не означає відмовлятися від поєднання з іншими підходами, адже методологічні підходи можуть спиратися на взаємообумовлений (інтегративний) стиль використання, що дає змогу продукувати похідні (синтезовані) підходи.

За допомогою прямого або емпіричного аналізу специфікуються особливості авторитарного політичного режиму в сучасних державах, кейс-метод стає у пригоді для дослідження авторитарних режимів конкретних держав в реальному часі. Формалізація як загальнологічний метод дає змогу презентувати знання про сучасний авторитарний режим формалізованою мовою конституціоналістики задля точнішого розуміння результатів і упередження критики дослідження виключно як правового чи політологічного.

Емпіричні методи спостереження і моніторингу придатні для постійного стеження за авторитарними режимами сучасності, а саме: політико-правовими процесами, конституційним процесом, конституційною трансформацією в середовищі їх політико-правових та конституційних систем. З цією ж метою можуть бути застосовані якісний

та кількісний контент-аналізи, які рекомендуються у суперечливих випадках, на кшталт розмежування підвидів авторитарного режиму. З їх допомогою також можна проаналізувати конституції автократій для виявлення конституційних механізмів та принципів, які підтримують авторитарну природу політичного режиму або маскують її під демократичну.

Досліджувані авторитарні режими сучасності за допомогою методу групування і класифікації об'єднуються в категорії за низкою спільних критеріїв або ознак. Наприклад, пострадянські автократії об'єднані територіальною належністю впродовж 70-ти років до СРСР, що призвело до формування стійких правових та конституційно-правових традицій гальмування процесів демократизації та спільної підтримки одне одної в наддержавних об'єднаннях. Під час класифікації автократій застосовується метод аналогій, який дозволяє встановити еквівалентність між кількома авторитарними режимами [1].

Стрижневим у дослідженні авторитарного режиму є системний підхід, в основі якого вивчення об'єктів, які постійно розвиваються, трансформуються і еволюціонують як системи. Дослідження авторитарного режиму як динамічної системи дає змогу врахувати одну з його найважливіших характеристик – перехідний характер, на чому наголошує транзитологія. Тоді політичний режим можна визначити як складну систему засобів здійснення політичної влади, яка є відображенням характеру та особливостей взаємовідносин громадян та держави, або систему характерних для певного типу держави владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, форм взаємодії влади і суспільства.

У широкому розумінні системний підхід може охоплювати не лише конструювання системи як методологічної матриці дослідження авторитарного політичного режиму, а й декомпозицію системи. Вчені не однастайні у своєму підході до політичного режиму як системи у її класичному науковому розумінні [2], оскільки сам політичний режим забезпечує стабілізацію політико-правової системи, впорядковуючи її елементи та структурні характеристики. Авторитарні політичні режим краще підтримують стабільність політико-правової системи, але у довгостроковій перспективі справляються з цим завданням гірше, ніж демократичні. Постулат щодо стабільності авторитарних режимів необхідно перевірити в ході дослідження їх конституційної природи і впливу на політико-правову систему, застосовуючи аксіоматичний підхід.

Системний підхід до сучасного авторитарного режиму поєднується з загальнонауковим методом моделювання, за допомогою якого вивчається не об'єкт дослідження безпосередньо, а його проекція у вигляді моделі, що не заважає екстраполювати результати дослідження з моделі на об'єкт.

Моделювання та екстраполяція будуть ефективними у випадку дослідження конституційних елементів тих авторитарних держав, які вміло використовують пропаганду та маніпуляцію інформацією, статистичними даними, політико-правовою дійсністю для приховування реального стану справ.

У підручниках з конституційного права не випадково наголошується, що системний підхід використовується при аналізі кожного правового інституту, виявленні його ролі в системі конституційного права, що «положення основ конституційного ладу мають системоутворювальне значення не тільки для конституційного, а й усього законодавства» [3, с. 33]. Ставлячи за мету максимальне занурення об'єкту дослідження у методологію науки конституційного права, варто спробувати дослідити сучасний авторитарний режим як конституційний інститут або субінститут, попри те, що він не відповідає всім юридичним критеріям інституціоналізації у конституційному праві. Для цього знадобиться використання методу інституціоналізації – визначення і закріплення норм, правил, статусів і ролей у вигляді інституту як певної організаційної форми. Інституційний підхід орієнтований на вивчення певних сталих форм організації і регулювання життя, при цьому будь-який інститут формується для виконання тих або інших суспільно вагомих цілей і функцій – у випадку політичного режиму для особливого стилю або типу реалізації державної влади. У конституціях відсутній окремий розділ під назвою «політичний режим», але обсяг суспільних відносин, що регулюються нормами, які стосуються владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, форм взаємодії влади і суспільства – є єдиним, виразним і окремим.

У дослідженні авторитарних режимів широко використовується порівняльний, порівняльно-правовий та порівняльно-історичний методи. Порівняльний метод дає змогу порівняти сучасні авторитарні режим, їх основні елементи – політико-правові системи, конституційно-правові норми, рівень розвитку громадянського суспільства, особливості відносин між громадянином і державою – загальні і відмінні закономірності розвитку та функціонування цих режимів. Використовуючи метод порівняльно-правового аналізу, наука конституційного права напрацьовує практичні рекомендації з удосконалення конституційного законодавства у частині трансформації політичного режиму певної держави [4, с. 159]. Порівняльно-історичний метод дає можливість відстежити трансформацію сучасних авторитарних режимів на прикладі історичного розвитку держав. Вивчення історичних щаблів розвитку, які пройшов авторитарний політичний режим в конкретних державах, краще допомагає зрозуміти його природу та конституційний вимір.

Аксіологічний метод має потенціал для виявлення конституційних цінностей сучасних автократій, адже система суспільних цінностей і цінностей держави концентровано відображається у конституціях. Вивчення конституційно-правових актів авторитарних політико-правових систем допомагає виявити їх основні конституційні цінності, порівняти їх з демократичними і відтак зрозуміти аксіологічну природу сучасного авторитарного режиму за допомогою застосування дискурс-аналізу [5 с. 44].

Запропонована методологія дає змогу вивчити різні проєкції сучасного державно-правового (політичного) авторитарного режиму, науково обґрунтувати його як систему, правову модель, конституційно-правовий субінститут – комплексно проаналізувати владно-політичні відносини, засоби і методи реалізації державної влади, виявити особливості організації та функціонування органів державної влади в умовах авторитарного режиму, регулювання основних прав і свобод громадян, взаємодії держави та громадянського суспільства. А також з'ясувати причини ефективності або неефективності конституційних норм, які забезпечують або маскують функціонування авторитарного політичного режиму в досліджуваних державах.

Література:

1. Методологічні підходи юриспруденції. *Національна академія управління*. URL: <https://bit.ly/439Za7D>.
2. Варунц Л.Д. Політичний режим у сучасних країнах. *Конституційне право: підручник*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2019. 484 с.
3. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
4. Юркевич Х. Порівняльно-правовий метод в конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 2. С. 156–160.
5. Кушніренко О. Г. Поняття, природа і види конституційних цінностей. Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. Харків, 2015. С. 44–46.

АДАПТАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДО ВИМОГ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕРЖАВИ

Чалабісва Маріям Рзаївна

*кандидатка юридичних наук, наукова співробітниця
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

Процес цифрової трансформації в Україні, особливо в контексті розвитку державної платформи «Дія», не тільки відповідає на виклики, пов'язані зі збройною агресією російської федерації, але й відіграє ключову роль у гарантуванні конституційних цифрових прав громадян. Ця платформа стала фундаментом для забезпечення доступу до різноманітних адміністративних послуг в цифровому форматі, що значно спрощує взаємодію громадян з державними органами.

Одним із основних досягнень цифрової трансформації в Україні є забезпечення прозорості та відкритості державного управління, що сприяє більш ефективному контролю з боку громадян та зниженню загального рівня корупції. Крім того, цифровізація дозволила українському уряду швидко реагувати на соціальні та економічні виклики, що виникли внаслідок військового конфлікту, а також забезпечувати продовження надання важливих державних послуг в умовах обмеженого фізичного доступу.

Значним кроком у цій цифровій революції є впровадження електронних ID-карток та біометричних паспортів, що дає можливість ефективнішого управління ідентифікацією громадян і захисту їхніх особистих даних. Також важливою складовою є розвиток цифрової освіти, яка спрямована на підвищення рівня цифрової грамотності населення, особливо серед молоді, що є ключовим фактором для подальшого розвитку суспільства та економіки країни.

В цілому, цифрова трансформація в Україні продемонструвала свою здатність не тільки адаптуватися до викликів сучасності, але й активно формувати новий напрямок розвитку, ґрунтуючись на інноваційних технологіях та забезпеченні прав та свобод громадян.

Платформа «Дія» та її мобільний додаток кардинально трансформували взаємодію між державною владою та громадянами, полегшивши доступ до соціально-економічної, політичної та загалом суспільно необхідної

інформації. Впровадження електронної держави та новітніх цифрових механізмів сприяли значному прогресу у забезпеченні доступності адміністративних послуг та гарантуванні цифрових конституційних прав людини та громадянина.

Військовий конфлікт став справжнім викликом для державного управління усіх рівнів. Ефективність електронних платформ, технічна підтримка та місцева координація сприяють оперативному й ефективному вирішенню соціальних проблем населення навіть в умовах воєнного часу.

Суттєвий прогрес цифровізації та інформатизації державних процесів є результатом загальної державної політики, визначеної за час каденції Президента Володимира Зеленського. Його ініціативи та підтримка концепції електронної держави стали каталізатором цифрової революції в країні.

З початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, спостерігається вагома трансформація діапазону надаваних адміністративних послуг через державну платформу та мобільний додаток «Дія». Громадянам запропоновано понад десяток нових функцій, що розширюють можливості користувачів цифрового простору.

Воєнний стан являє собою критичне відхилення від звичного соціально-державного порядку функціонування країни. У цьому контексті, державні онлайн-платформи відіграють ключову роль у вирішенні невідкладних проблем, забезпечуючи ефективне відтворення функцій традиційного офлайн-доступу до адміністративних послуг. Ця адаптація до екстремальних умов є важливою складовою державної реакції на виклики, що виникають внаслідок військових дій.

Зокрема, для відповіді на зростаючі потреби громадян в умовах війни, платформа «Дія» представила наступний спектр інноваційних функцій:

1. **єДокумент** – ця новація виникла як реакція на масову втрату особистих документів громадянами, постраждалими від війни. Цифровий формат єДокументу включає основні паспортні дані та ідентифікаційний номер платника податків, спрощуючи процедуру ідентифікації особи.

2. **Дія. TV та Дія. Радіо** – забезпечення доступу до об'єктивної та актуальної інформації стало ще більш важливим у воєнний час. Ці функції допомагають утримувати зв'язок з громадськістю, інформуючи про соціально-економічні та політичні події.

3. **Внутрішньо переміщена особа** – ця функція була запроваджена для вирішення проблем, пов'язаних з внутрішньою та зовнішньою міграцією, спричиненою війною. Вона дозволяє систематизувати дані про переміщених осіб та спрощує процес отримання довідок та фінансової допомоги.

4. **Допомога по безробіттю** – послуга надає фінансову підтримку громадянам, які втратили роботу внаслідок воєнних подій, і доступна для

осіб, які раніше були офіційно працевлаштовані або зареєстровані як фізичні особи-підприємці.

5. **«Декларація»** – функція спрощує процес подачі звітності для суб'єктів господарської діяльності, відіграючи важливу роль у підтримці підприємництва, яке є основою національної економіки.

6. **Пошкоджене майно** – ця функція дозволяє громадянам документувати та повідомляти про пошкодження майна через воєнні дії, сприяючи процесу компенсації збитків.

7. **Донат на дрон** – ініціатива, яка дозволяє громадянам з легкістю підтримувати Збройні Сили, зокрема через фінансування придбання дронів та внески до благодійних фондів.

8. **Військові облігації** – ця альтернативна форма підтримки дозволяє громадянам інвестувати у державні цінні папери, підтримуючи економіку країни та наявні військові зусилля.

9. **«Ворог»** – функція, що дозволяє громадянам повідомляти про рух військових сил окупантів, важлива для оперативного реагування Збройних Сил України.

10. **Шеринг авто** – можливість поділитися технічним паспортом автомобіля, полегшуючи процес передачі управління транспортним засобом іншій особі.

Додатково, державна платформа «Дія» зосередила власну увагу на задоволенні потреб громадян, які були змушені залишити Україну. По-перше, було впроваджено переклад електронних документів на англійську мову згідно з міжнародними стандартами. По-друге, реалізовано можливість цифрової ідентифікації на польській державній платформі «Mobywatel».

У контексті цифрової трансформації електронного урядування, зокрема через платформу «Дія», зміна представляє новий напрямок розвитку. Військова агресія, яку ініціював ворог, замість призупинення розвитку та нівелювання досягнень України, несподівано прискорила процес цифровізації, допомагаючи вирішувати термінові проблеми громадян та компенсувати нестачу персоналу й тимчасову окупацію територій.

Основна мета цифровізації – зменшення відстані між громадянами та державною владою. У воєнних умовах інформаційно-комунікаційні технології дозволили досягти максимальної взаємодії між цими сторонами. Такий успіх був можливий завдяки оперативній реакції держави на потреби населення, створенню нових послуг, документів, реєстрів, сервісів та проєктів, спрямованих на передачу об'єктивної інформації, спрощення ідентифікації людей та надання допомоги тим, хто її найбільше потребує.

Ключова функція державного управління полягає у задоволенні потреб громадян. Цифрова трансформація державних платформ, адаптована до потреб населення, є логічним продовженням такої місії.

Первинне прагнення населення – це гарантія безпеки та територіальної цілісності України. Новий формат комунікації між владою та громадянами відкрив потенціал концепції електронного урядування.

Замість того, щоб велика криза створила розрив між керівництвом та народом, як цього очікував ворог, вона, навпаки, об'єднала суспільство. Критична ситуація продемонструвала ефективність управлінських ланок та індивідуальних зусиль кожного громадянина, стимулюючи до творчого розв'язання проблем та оперативного реагування на потреби населення. Кожен працює на межі своїх можливостей.

«Держава у смартфоні» стала невід'ємною частиною самоідентифікації та позиціонування українців у світі. Сьогодні цей проект забезпечує прозорість та гнучкість ухвалення рішень, зручність комунікації у форматі «влада – населення», оперативність функціонування та недискримінацію. Цифрова трансформація електронного урядування в межах платформи «Дія» є доказом народовладдя та демократії на вітчизняних теренах.

НАПРЯМ 3. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-20>

ДИСЦИПЛІНАРНО-ДЕЛІКТНЕ ПРАВО І ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ДИСЦИПЛІНАРНОЮ ПРОЦЕДУРОЮ

Аніщенко Тетяна Сергіївна

*кандидатка юридичних наук, адвокат
м. Запоріжжя, Україна*

Дисциплінарно-деліктне право України, як окреме підгалузеве утворення у складі Особливої частини службового права, на теперішній час все ще перебуває на початковій стадії свого розвитку. Однак, цю ситуацію не можна назвати тотальною, адже поступово набирає обертів та збільшується як практичний так і науковий інтерес до питань дисциплінарної відповідальності публічних (державних) службовців. Цікавими для ознайомлення та опрацювання є праці таких вчених-адміністративістів як Т. О. Коломєць, В. К. Колпакова, Л. Р. Білої-Тіунової, М. І. Зубрицького, О. О. Губанова, О. Д. Новак та ін.

На практичному рівні, державною інституцією, до повноважень якої віднесено узагальнення та вивчення питань, пов'язаних із застосуванням норм про дисциплінарну відповідальність є спеціальний центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, здійснює функціональне управління державною службою в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) – це Національне агентство України з питань державної служби (далі – НАДС) [1]. Так, наприклад, НАДС може видавати роз'яснення норм законодавства з питань дисциплінарної відповідальності (які однак мають виключно рекомендаційний характер) та розмішувати їх на своєму офіційному вебсайті [2], робити перевірки діяльності державних органів [3], узагальнення та, відповідно, оприлюднювати отримані статистичні дані щодо кількості порушених дисциплінарних проваджень та застосованих заходів дисциплінарного стягнення до порушників службової дисципліни [4].

З наведеного можна зробити два проміжні висновки, по-перше, в площині вітчизняного права є спеціальні норми, які розміщені у відповідній галузі права та якими регулюються питання дисциплінарної відповідальності публічних службовців, по-друге вивчення цих норм на теперішній час має несистемний та поверхневий характер і потребує посиленої уваги з боку як наукової спільноти так і відповідних державних інституцій.

Повертаючись до теоретичної сутності дисциплінарно-деліктного права, варто звернути увагу на джерельну базу, за допомогою якої здійснюється регуляція відповідних відносин. Для названої галузі права це як національні, так і міжнародні (європейські) норми права, зокрема:

- Конституція України [5];
- закони України: «Про державну службу» (ст. ст. 61–79) [6]; «Про Національну поліцію» (ст. ст. 19, 22, 28) [7]; «Про прокуратуру» (ст. ст. 43–50) [8] тощо;
- підзаконні акти: Інструкція про порядок проведення службових розслідувань у національній гвардії України [9]; Порядок здійснення дисциплінарного провадження [10] тощо;
- Рішення Верховного Суду України: Рішення Верховного Суду від 27 березня 2018 р. № 800/137/17 [11]; Рішення Верховного Суду України від 11 лютого 2019 р. № № 9901/918/18 [12] тощо;
- Рішення Європейського Суду з прав людини: справа «Олександр Волков проти України» [13]; справа «Денісов проти України» тощо [14].

Для дисциплінарно-деліктного права властиві такі ознаки:

- регулює виключно службово-правові відносини, як такі, що виникають у площині службового права;
- однією із сторін таких відносин завжди виступає особа, яка перебуває на посаді публічного (державного) службовця;
- іншою стороною виступає керівник державної служби відповідного органу (однак залежно від виду дисциплінарного проступку до таких відносин залучається у якості співстороні дисциплінарна комісія, як орган, що діє на громадських засадах та уповноважений проводити дисциплінарне провадження щодо державного (публічного) службовця);
- зазначені відносини виникають з приводу можливого вчинення особою, яка перебуває на посаді державної (публічної) служби, дисциплінарного проступку;
- такі відносини є обмеженими у часі, оскільки тривають не більше визначеного законодавством терміну притягнення до дисциплінарної відповідальності особи;
- такі відносини припиняються після прийняття рішення суб'єктом призначення про визнання або не визнання особи винною у скоєнні дисциплінарного проступку.

Здійснений аналіз наведених ознак дає змогу сформулювати наступне визначення: предметом дисциплінарно-деліктного права є сукупність службово-правових відносин, що виникають між органом публічної влади та особою, яка перебуває на посаді публічного службовця, у зв'язку з можливим вчиненням дисциплінарного проступку, тривають у рамках терміну проведення дисциплінарного провадження та припиняються після прийняття рішення суб'єктом призначення про накладення дисциплінарного стягнення чи закриття дисциплінарного провадження.

У змісті дисциплінарно-деліктного права містяться матеріальні та процедурні норми, перші з яких об'єднують у собі склади дисциплінарних проступків [15], за вчинення яких публічні службовці притягуються до дисциплінарної відповідальності, тоді як процедурні – визначають порядок її реалізації [16].

Наведене вище дозволяє говорити про особливий порядок здійснення такої діяльності – тобто дисциплінарну процедуру. На сьогоднішній день нормативно закріпленого визначення цієї юридичної категорії не існує. Закон України «Про державну службу» також не містить жодних про це згадувань [17]. Єдине, де суто фрагментарно зустрічається бодай якась згадка про процедуру як таку – це Порядок здійснення дисциплінарного провадження, в п. 2 якого перелічується те, що передбачає процедура здійснення дисциплінарного провадження [18].

На сторінках наукової літератури сама дисциплінарна процедура як окрема юридична категорія до цього часу не висвітлювалась, увага найчастіше приділяється більш загальним питанням, зокрема правовим засадам дисциплінарної відповідальності [19] або загальним підставам юридичної (дисциплінарної) відповідальності державних службовців [20] тощо.

Очевидним є те, що такий стан речей має бути змінений, оскільки, вивчення галузі дисциплінарно-деліктного права неможливе без здійснення поглибленого аналізу норм, які наповнюють це правове утворення і відповідно наданням цим нормам змісту через формулювання відповідного понятійного апарату.

Сам термін «процедура» походить від франц. *procedure*, від лат. *procedere* – просуватися) – порядок, наступність, послідовність у вчиненні відповід. дій для досягнення певного результату. Особливість правової П. полягає у тому, що вона застосовується у сфері права. П. у прав. розумінні – це врегульований законом, ін. нормат.-прав. актами порядок, який складається з послідов. дій і спрямований на досягнення прав. результату. Найбільш «процедурними» є цив.-процесуальне, крим.-процесуальне, конституційне та адм.-процесуальне право. За їх допомогою реалізуються матеріальні норми цив., крим., конст. та адм. права [21].

У Словнику української мови «процедура» – офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [22].

З наведених прикладів визначення поняття «процедура» варто звернути увагу на наступні елементи:

- по-перше, це є порядок, тобто/або послідовність дій;
- по-друге, ця послідовність дій часто застосовується у сфері права;
- по-третє, все, що відбувається, має бути врегульоване певним шляхом (законом або іншим нормативно-правовим актом);
- по-четверте, очевидно, що такі дії мають виконуватись якимись спеціальними суб'єктами;
- по-п'яте, за допомогою таких дій реалізуються матеріальні норми права.

Наступне, на чому варто зупинитись – це інше поняття, яке зустрічається набагато частіше як у науковій літературі, так і у площині нормативно-правової бази – це таке загальновідоме поняття як «процес», що є більш звичним для сприйняття в юридичному лексиконі, оскільки доволі часто зустрічається в інших видах юридичної відповідальності: ми знаємо про кримінальний процес, цивільний процес та відповідно адміністративний процес. І також знаємо про те, що всі вони мають відповідні кодекси, тобто «регулятори» цієї діяльності.

Виникає логічне питання, якщо за іншими видами юридичної відповідальності вилаштувались свої «процеси», то можливо щось подібне має відбуватись і у площині дисциплінарної відповідальності, яка повністю відповідає загальним ознакам та принципам юридичної відповідальності.

Тож, звісно, що відносно дисциплінарної відповідальності, як виду юридичної відповідальності, також маємо говорити про певний порядок розгляду дисциплінарних справ, однак, у цих діях, під час яких розглядаються відповідні справи, є суттєва різниця, ігнорувати яку не можна. Розгляд дисциплінарної справи, на відміну від справ за іншими видами юридичної відповідальності, спершу відбувається не у суді, а в органі державної влади, за місцем роботи державного (публічного) службовця та здійснюється відповідно не суддею або колегією суддів, а членами дисциплінарної комісії або керівником одноособово і без проходження цієї стадії неможливо здійснювати подальше оскарження прийнятого рішення у судовому порядку. Тому, в площині дисциплінарно-деліктного права доцільно говорити про існування не дисциплінарного процесу, а дисциплінарної процедури, як більш «технічно м'якого, внутрішнього способу» розгляду дисциплінарної справи та здійснення дисциплінарного провадження.

Отже, наведене вище дозволяє сформулювати наступне визначення: дисциплінарна процедура – це особливий порядок розгляду

дисциплінарної справи уповноваженим суб'єктом, що застосовується для встановлення істини у справі та забезпечення притягнення винного до відповідальності з одночасним дотриманням прав та законних інтересів учасників дисциплінарного провадження.

Література:

1. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби : постанова Кабінет Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 500. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2288.
2. Дисциплінарна відповідальність: веб-сайт. URL: <https://nads.gov.ua/sluzhbovcyam/disciplinarna-vidpovidalnist>
3. Інформація щодо характерних недоліків в роботі керівників державної служби та служб управління персоналом державних органів, які призводять до порушення вимог законодавства в сфері державної служби, за 2022 рік : веб-сайт. URL: <https://nads.gov.ua/news/informatsiia-shchodo-kharakternykh-nedolikiv-v-roboti-kerivnykiv-derzhavnoi-sluzhby-ta-sluzhb-upravlinnia-personalom-derzhavnykh-orhaniv-iaki-pryzvodiad-do-porushennia-vymoh-zakonodavstva-v-sferi-derzhavnoi-sluzhby-za-2022-rik>
4. Інформація щодо проведених дисциплінарних проваджень та застосованих дисциплінарних стягнень до державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», за 2022 рік та оскарження рішень про накладення дисциплінарних стягнень до адміністративного суду : веб-сайт. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/Kontrolna%20dijalnist/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202022/informatsiya-na-sayt-2023-3.pdf>
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
6. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
8. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
9. Інструкція про порядок проведення службових розслідувань у національній гвардії України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 жовтня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 93. С. 603. Ст. 2693.
10. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : постанова Кабінет Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1039 *Офіційний вісник України*. 2019 р., № 100, стор. 57, стаття 3354

11. Рішення Верховного Суду від 27 березня 2018 р. № 800/137/17 (№ П/9901/336/18).: веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/dlark_rishenna/rishenna_galan_800_137_17

12. Рішення Верховного Суду від 11 лютого 2019 р. № 9901/918/18: веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79957246>

13. Рішення Європейського Суду з прав людини, справа «Олександр Волков проти України» : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947/page

14. Рішення Європейського Суду з прав людини , справа «Денісов проти України»: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96?find=1&text=%E4%E8%F1%F6%E8%EF%EB#w11

15. Аніщенко Т. Дисциплінарна відповідальність державного службовця: від теорії дисциплінарно-деліктного права до особливостей застосування : монографія / Т. Аніщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 254 с.

16. Дисциплінарно-деліктне право України : навчальний посібник / Т. С. Аніщенко [та ін.] ; за заг. ред.: Т. О. Коломєць, В. К. Колпакова ; Запорізький національний університет. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. 464 с.

17. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

18. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : постанова Кабінет Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1039 *Офіційний вісник України*. 2019 р., № 100, стор. 57, стаття 3354

19. Правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні : монографія / О. Д. Новак ; за заг. ред. В. В. Зуй. Х. : Право, 2015. 200 с.

20. Службове право України : навч.метод. посібник / Л. Р. Біла-Тіунова, Ю. С. Даниленко, Р. В. Негара ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. 360 с.

21. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. 736 с.

22. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 7. С. 343.

НОВЕЛИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Борко Андрій Леонідович

*доктор юридичних наук, професор,
декан факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Від початку повномасштабної війни в Україні минуло понад 21 місяць. Із запровадженням в Україні воєнного стану зазнала суттєвих змін та обмежень реалізація органами місцевого самоврядування більшості своїх повноважень. Сфера земельних відносин не є винятком або виключенням, відносини змінювались неодноразово. Деякі введені обмеження на початку дії воєнного стану вже скасовані, а для певних правовідносин було передбачено зовсім нове регулювання або встановлено особливості їх реалізації.

Пропоную розглянути деякі законодавчі зміни, прийняті за останній час з питання адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні.

Щоб забезпечити функціонування держави в умовах воєнного стану, мінімізувати кризові явища у різних сферах суспільних відносин, з початком військового стану було прийнято законодавчі зміни. Сфера земельних відносин не залишилась поза увагою. Так, 24.03.2022 р. прийнято Закон України № 2145-IX. Фактично, вказаним законом встановлено альтернативну процедуру передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення в період воєнного стану. Згідно цього закону в договорі оренди не зазначається кадастровий номер земельної ділянки, а сама ділянка вважається сформованою лише на період дії договору оренди, після чого припиняє бути об'єктом цивільних прав. Право оренди не підлягає державній реєстрації. Натомість державній реєстрації підлягає сам договір оренди, і така реєстрація здійснюється районною військовою адміністрацією [1].

Очевидно, що з початком війни кількість проблемних питань у сфері земельних відносин тільки збільшилась. Розглянемо ці проблеми в контексті адміністративно-правового забезпечення та контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин. Серед найгостріших

проблем наразі залишаються: недосконалість державного управління земельними відносинами, у тому числі й стосовно контролю за раціональним використанням і охороною земель, недостатня розвиненість автоматизованої системи ведення Держкадастру, брак дієвого механізму економічного стимулювання використання й охорони земель [2].

Очікує тривалий час свого вирішення проблема встановлення меж державного втручання у регулювання відносин власності на землю, а також забезпечення використання земельних ділянок із дотриманням принципу законності як одного з найважливіших конституційних принципів. Головні проблеми у сфері контролю за раціональним використанням і охороною земель значною мірою зумовлені незавершеністю процесу інвентаризації і автоматизації ведення державного земельного кадастру, та недостатністю нормативно-правового забезпечення, майже повною відсутністю освітньої та просвітницької роботи на усіх рівнях [3].

Істотним недоліком сучасного стану нормативно-правової бази є значне переважання норм, закріплених у підзаконних нормативно-правових актах тоді, як ефективне регулювання контрольно-наглядової діяльності у земельних відносинах, як і взагалі управління земельною сферою, можливе лише на підставі відповідних законодавчих актів, що мають містити в собі прозорі механізми реалізації повноважень відповідними органами влади, не допускати дублювання функцій в питаннях здійснення контролю [4].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку земельного законодавства передбачено адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність за цілу низку порушень у сфері земельних відносин [5]. В цілому можна відзначити, що розвиток законодавства України в частині адміністративної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин відбувається шляхом посилення відповідальності за окремі види порушень та розширення переліку видів адміністративних порушень, за які настає відповідальність. При цьому необхідно взяти до уваги, що законом № 2145-IX від 24.03.2022 р. встановлена альтернативна процедура передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення в період дії воєнного стану [6].

Крім того, законом № 2247-IX від 12.05.2022 р. внесено зміни в Земельний Кодекс України та збільшено перелік осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності [7].

Уже не перший рік триває активний період формування судової практики у сфері земельних відносин. Так, наприклад згідно постанови ВП ВС від 18 квітня 2023 р. у справі № 357/8277/19 ВП ВС уточнила попередній правовий висновок ВС України й зазначила, що договір є укладеним із моменту досягнення згоди щодо всіх його істотних умов, проте речове право оренди виникає після здійснення держреєстрації

такого права. Ця постанова цікава ще тим, що в ній було надано тлумачення і порядок застосування ст. 27 Закону України «Про оренду землі». Зокрема, орендареві забезпечується захист його права на орендовану земельну ділянку нарівні із захистом права власності на земельну ділянку. Крім того, у контексті можливої приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств необхідно звернути увагу на постанову ВП ВС від 20.06.2023 р. у справі № 633/408/18, у тексті якої зазначено, що члени фермерських господарств можуть приватизувати земельну ділянку відповідного господарства, однак зробити це можуть лише ті особи, які брали участь у створенні фермерського господарства [8].

Згідно Постанови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2023 року у справі № 563/376/22-ц, якщо строк договору оренди земельної ділянки сплинув у період із 7 квітня 2022 року до 19 листопада 2022 року, то такі договори оренди були поновлені на один рік без волевиявлення сторін. Таким чином згода орендодавця на таку автоматичну пролонгацію не вимагалася. Ці положення закону втратили чинність 19 листопада 2022 року, з набуттям чинності Закону України від 09 жовтня 2022 року № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [9].

Варто зазначити, що 06.05.2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо звільнення від сплати екологічного податку, плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за знищене чи пошкоджене нерухоме майно» (Закон № 3050-IX), яким внесено зміни до Податкового кодексу України в якому зазначено, що з 01.01.2023 року за земельні ділянки, що розташовані на територіях активних бойових дій або на тимчасово окупованих РФ територіях України, плата за землю не нараховується та не сплачується за період з початку активних бойових дій або тимчасової окупації цих територій до останнього числа місяця, в якому було завершено активні бойові дії або тимчасова окупація на відповідній території [10].

Таким чином, наразі до ключових завдань із вдосконалення заходів щодо усунення порушень земельного законодавства слід віднести посилення відповідальності за використання земельних ділянок без оформлення права власності або права користування за винятком випадків передбачених Законами України № 2145-IX, 2247-IX та запровадження ефективних механізмів запобігання зловживанням під час приватизації земельних ділянок, укладення правочинів, що в сукупності з іншими

заходами безумовно приведе до посилення контрольно-наглядової діяльності держави у сфері земельних відносин.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2145-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/-C.1-4>.
2. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР//ВВР України. 1996. № 30. 1, ст. 13-16, 41-42.
3. Пахомов В.В. Монографія. Адміністративно-правове забезпечення діяльності у сфері земельних відносин. Суми / Сумський державний університет. 2016. 2, с. 545.
4. Оверковська Т.К. Моніторинг земель України : правові аспекти / Т.К. Оверковська // Юридичний вісник. 2015. № 1 (15). 3, с. 125-129.
5. Пахомов В.В. Класифікація видів контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин / В.В. Пахомов// Публічне право. К., 2011. № 3. 4, с. 101-107.
6. Земельний Кодекс України. Верховна рада України. Офіційний веб-портал. // <https://portal.rada.gov.ua/> 5, ст.153-158.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 р. № 2247-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/-1-3>, р. 1, ст. 43.
8. Національна Асоціація Адвокатів України. E-mail: info@unba.org.ua. Судова практика від 19.07.2023 року. 2 с.
9. Юридична практика <https://pravo.ua> від грудня 2022 року. с. 45.
10. Закон України від 11.04.2023 року № 3050-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України <https://zakon.rada.gov.ua> ст. 12п. 12.3, підпункти 69.14-69.16 і 69.22.

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Бортник Надія Петрівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Електронне врядування, як дієвий інструмент діяльності органів публічної влади, що прагнуть до того аби створити найбільш сприятливі умови для реалізації принципу людиноцентризму, потребує належного адміністративно-правового регулювання, яке буде максимально охоплювати всі сфери цієї діяльності. Особливий акцент сьогодні ця проблематика отримала з огляду на євроінтеграційні процеси нашої держави, на прагнення стати повноправним членом європейської спільноти, де питання належного дотримання прав і свобод людини, через багаторічне вироблення відповідних стандартів, досягло високого рівня. Україна, обравши напрям руху до цивілізованого, демократичного світу, де гарантування і забезпечення прав людини є пріоритетом, також здійснила активні кроки, спрямовані на реформування системи державно-управлінських відносин та вироблення чіткої, зрозумілої і прозорої системи органів публічної влади.

Передусім варто зауважити, що підґрунтям створення адміністративно-правового регулювання електронного врядування стали законодавчі акти, які, заклали основу розуміння категорії «інформація» та поводження з нею, зокрема, це Закони України: «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII [1]; «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР [2]; «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII [3]; «Про обов’язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 року № 595-XIV [4] та низка інших. Саме вони стали базою для прийняття у 2003 році Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5].

Цим Законом були врегульовані питання, що стосувалися відносин, які «виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів» [5]. Необхідно також звернути увагу на те, що відповідно до

вказаного Закону на Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади в межах повноважень визначених законом, було покладено реалізацію державної політики електронного документообігу.

Вагоме значення для подальшого розвитку електронного урядування відіграла Концепція розвитку електронного урядування в Україні, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. [6]. Цей документ був розроблений, зокрема, відповідно до Указу Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020», де в рамках чотирьох векторів руху (вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності та вектор гордості) було передбачено реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави. Саме у рамках вектора безпеки було заплановано Програму електронного урядування, яку Уряд сформулював у вказаній вище Концепції та розвиток електронного урядування визначив «одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління» [6].

Суттєву роль у процесі цифровізації та розвитку електронного урядування відведено Закону України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII, який «визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, у тому числі транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації» [7]. Електронний підпис у цьому Законі подано, як «електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис» [7].

У контексті проблематики, що розглядається не можна оминути питання надання адміністративних послуг та адміністративно-правового регулювання цієї сфери, адже, як зауважує Р. Завада, «в домінанті наукова спільнота та її представники громадянського суспільства зводять електронне урядування до сфери надання адміністративних послуг за допомогою новітніх технологій. Безумовно, адміністративні послуги відіграють вагому роль в електронному урядуванні» [8, с. 253]. Отож, відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI, адміністративною послугою є «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону» [9].

Водночас, варто звернути увагу на тезу, висловлену С. Бевз, яка вказує, що «нормативно-правові акти з питань електронного урядування доволі повільно реалізуються на практиці і причини тут насамперед технічного характеру (відсутність типового програмного продукту, єдиних визначених форматів, єдиного технічного адміністратора, незрозумілість термінології і т.п.)» [10, с. 25]. Безумовно, варто погодитись з думками, які висловлює вчена, адже для реалізації ефективної системи електронного врядування практична складова дії норм права є надзвичайно ваговою.

Натомість, варто наголосити на тому, що питанню удосконалення електронного врядування в нашій державі приділяється значна увага. Зокрема, про це свідчить прийнятий у вересні 2019 року Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», який має на меті «забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина» [11].

На виконання цього Указу було розроблено проєкт Стратегії сталого розвитку України, у якому знайшло своє відображення питання електронного врядування. Зокрема, для виконання оперативної цілі 7.3. – «створити ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях», сформовано завдання – «підвищити результативність діяльності, підзвітність і відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування на основі інформатизації процесів прийняття рішень, надання адміністративних послуг, поетапного впровадження системи електронного врядування на всіх рівнях управління» [12].

Отже, підсумовуючи можемо констатувати, що питання формування належної системи електронного врядування, як найдієвішого інструмента взаємодії публічної влади та громадянського суспільства залишається доволі актуальним. Зумовлено це тим, що на шляху до реалізації наміченої мети повноцінної інтеграції в цивілізований європейський простір, наша держави взяла на себе зобов'язання досягти відповідних стандартів публічного управління, які дозволяють якнайповніше і якісніше забезпечити гарантування та реалізацію основоположних прав людини і громадянина. Реалізація цього плану є не легкою і ставить перед державою багато складних завдань. Вочевидь, одним із таких завдань є усестороннє адміністративно-правове регулювання досліджуваної царини. Незаперечним є той факт, що з метою удосконалення законодавства, що регулює вказану сферу, передусім, необхідно уникнути суперечливості, колізійності, фрагментарності, що існує в ньому, а також намагатись досягнути повноти, охопити адміністративно-правовим регулювання якомога більше правовідносин, які виникають у вказаній сфері.

Література:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
2. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
3. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
4. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 року № 595-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 199.
5. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.
6. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінет Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
7. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.
8. Завада Р. С. Правова природа електронного урядування: аспект адміністративно-правового характеру. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С. 251–255.
9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
10. Бевз С. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3(19). С. 23–28.
11. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
12. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року: проект. URL: <https://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategiya-stalogo-rozvytku-Ukrayiny-do-2030-roku.pdf>

**ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

Голодник Юрій Андрійович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету України
м. Ірпінь, Київська область, Україна*

Зважаючи на те, що у своїй діяльності правоохоронці мають постійні відносини із громадянами, важливу роль у цих відносинах повинні відігравати сучасні принципи адміністративного права. В сучасній юридичній літературі, а також у дисертаційних дослідженнях ми знаходимо численні ідеї щодо розуміння принципів адміністративного права. Тому є слушною думка О.П. Світличного, який наголошує, що стрижневою проблемою реалізації державної виконавчої влади в Україні на сьогодні є проблема вироблення та становлення сучасних принципів адміністративного права [1, с. 97]. Для окреслення принципів адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності правоохоронних органів ми повинні врахувати не тільки здобутки вчених правознавців, але й звернути увагу на чинне вітчизняне законодавство, яке регулює відносини діяльності окремих правоохоронних органів.

Щодо принципів, які діють у законодавчих актах, перш за все звернемо увагу на принципи діяльності Національної поліції України, де у розділі II Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, закріплено такі основні принципи: 1) верховенство права; 2) дотримання прав і свобод людини; 3) законність; 4) відкритість та прозорість; 5) політична нейтральність; 6) взаємодія з населенням на засадах партнерства; 7) безперервність [73]. Ці принципи в цілому відображають основні і керівні засади діяльності правоохоронців, які повинні керуватися і дотримуватися них. У той же час вони не в повній мірі можуть забезпечити значний масив принципових питань, що лежать у повсякденній діяльності правоохоронних органів, їхніх посадових та службових осіб. Враховуючи, що служба в поліції прирівнюється до державної служби, що закріплено у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Звернемо свою увагу на принципи, що закріплені в цьому законі. Це принципи: професіоналізму; патріотизму; доброчесності; ефективності; забезпечення рівного доступу до державної служби; стабільності.

Принципи державної служби повинні об'єктивно відображати сутність державної служби, її найбільш важливі риси; вони розкривають загальний характер управлінської, виконавчої та іншої адміністративної діяльності державних службовців, закріплюють їх у нормах, які входять до правового інституту державної служби. Дані принципи встановлюють важливі закономірності в системі організації і функціонування державної служби. Вони зумовлюють значущість, закономірність та соціальну цінність відносин, які виникають у системі державної служби. Відсутність правових принципів державної служби може тягнути за собою появу в ній елементів бюрократизму в гіршому значенні цього слова, неорганізованості, беззаконня, несправедливості [2, с. 34]. Останні ж є визначальними не лише для Національної поліції України, але й для усіх органів державної влади. Саме тому слід виокремити спеціальні принципи діяльності, що притаманні винятково органам та підрозділам Національної поліції України. Це також стосується й принципів діяльності Національної гвардії України. В ст. 3 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII, зазначено, що діяльність Національної гвардії України ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, позапартійності, безперервності, законності, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, відповідальності, централізованого керівництва та єдиноначальності.

Відповідно до «Положення про Міністерство внутрішніх справ України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878, МВС з метою організації своєї діяльності міністерство здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, затверджує положення про них та контролює їх діяльність. Засновуючись на вищенаведених нормативних актах, маємо висловити думку, що державне регулювання правоохоронними органами забезпечується шляхом діяльності організаційних структур, за допомогою принципу централізованого керівництва.

Положення про Міністерство внутрішніх справ України визначає, що Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МВС з метою організації своєї діяльності: забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції, контроль за їх реалізацією в апараті МВС, територіальних органах, закладах, установах і на підприємствах, що належать до сфери управління МВС; здійснює добір кадрів в апарат МВС, територіальні органи, заклади, установи і на підприємства, що належать до сфери управління МВС, організовує роботу з підготовки та професійного

навчання працівників МВС, поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії; контролює діяльність територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС. А також здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, а також заклади та установи.

Дію принципу централізованого керівництва можна також прослідкувати на прикладі Національної поліції. Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 16.09.2015 р. №730, в Україні діють Головне управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, обласні Головні управління Національної поліції, Головне управління Національної поліції у м. Києві, а також Департамент патрульної поліції як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції.

Детальний аналіз положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 р. № 794-VIII, свідчить, що п. 8 частини першої ст. 3 цього Закону до основних засад організації та діяльності Державного бюро розслідувань належить принцип єдиначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань.

Враховуючи, що принципи права вчені розглядають як один із видів юридичних гарантій правильного застосування правових норм і здійснення суб'єктивних прав громадян; вони забезпечують правомірність вчинків суб'єктів права, зміцнюють законність і правозастосування, підвищують обґрунтованість і доцільність в реалізації норм, сприяють справедливому оцінюванню вчинків у межах формальних вимог правових норм. Що підвищення дієвості цього виду юридичних гарантій потребує посилення наукового дослідження принципів права під тим кутом зору, що принципам права властива нормативність [3, с. 46], вважаємо, що у своїй повсякденній діяльності правоохоронні органи України, їхні посадові і службові особи повинні керувалися й іншими основними засадами, які відповідають умовам сьогодення.

Пропонуємо доповнити основоположні принципи діяльності будь-якого правоохоронного органу, зокрема, такими спеціальними принципами, як: принцип забезпечення довіри; принцип забезпечення прав людини; принцип забезпечення доступу до інформаційних технологій; принцип забезпечення конфіденційності інформації. Здійснене дослідження принципів адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, вказує на те, що вони є основними засадами діяльності правоохоронних органів, їх посадових та службових

осіб. Запропоновані та досліджені принципи відповідають вітчизняній адміністративно-правовій доктрині, міжнародним стандартам і принципам, правовідносинам посадових та службових осіб правоохоронних органів з громадянами.

Література:

1. Світличний О.П. Адміністративні принципи в управлінській діяльності щодо земельних ресурсів. Правничий вісник університету «КРОК». 2011. Вип. 8. С. 95–100.
2. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні: навч.-метод. посіб. за заг. ред. Н.Р. Нижник. К.: Ін Юре, 1999. 244 с.
3. Недбайло П.Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм. *Правоведение*. 1971. № 3. С. 44–53.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-24>

ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЯК ПРОВІДНА ГАЛУЗЬ ЕКОНОМІКИ: ПРОВАВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Дубинський Олег Юрійович

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи, економічних,
юридичних та соціальних питань
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Економіка нашої держави, перебуваючи у доволі складних обставинах, потребує постійної уваги до питань економічності, оскільки саме такий підхід до функціонування тих чи інших елементів економіки здатний вивести її на вищий рівень розвитку. За нинішніх складних умов воєнного стану не лише обороноздатність, що є пріоритетом номер один, але й окремі галузі економіки повинні перебувати у полі зору держави, адже їхнє належне функціонування є підґрунтям економічного розвитку, а отже, у свою чергу, посиленням оборонної міцності держави.

У контексті зазначеного вище наукову зацікавленість викликає питання розвитку окремих видів транспорту України, як складової цілісної транспортної системи держави. Отож, передусім необхідно зазначити, що ст. 1 Закону України «Про транспорт» від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР

визначає, що «транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях» [1].

Вказаний нами Закон України «Про транспорт» у ст. 21 закріпив положення про єдину транспортну систему України, до якої входить: «транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен); промисловий залізничний транспорт; відомчий транспорт; трубопровідний транспорт; шляхи сполучення загального користування». Водночас в абз. 2 цієї статті наголошено, що «єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України [1].

Доцільно підкреслити, що транспорт – це сукупність засобів, призначених для переміщення людей, вантажів, сигналів і інформації з одного місця в інше, а промисловий транспорт – це сукупність транспортних засобів, споруд і шляхів промислових підприємств, призначених для обслуговування виробничих процесів, переміщення сировини, напівфабрикатів і готової продукції та території підприємства, що обслуговується [2].

У контексті вказаного вище варто зосередити увагу на деяких видах транспорту та розглянути питання щодо їх правового забезпечення. Так, провідна роль у перевезенні значних обсягів вантажів, а також пасажирів відводиться залізничному транспорту, який, вочевидь, виступає чи не найважливішим елементом дорожньо-транспортного комплексу України.

Натомість, Закон України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР визначає залізничний транспорт як «виробничо-технологічний комплекс підприємств залізничного транспорту, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо» [3].

Особливо важливим аспектом сьогодні є узгодження транспортної політики, зокрема щодо залізничних перевезень, у контексті євроінтеграційних процесів. Так, на думку Р. Б. Сірка, транспортна політика ЄС як і транспортна політика України на шляху до євроінтеграції, базується на принципах гармонізації й лібералізації. За допомогою встановлення єдиних правил діяльності у сфері залізничних перевезень, вносяться відповідні зміни щодо вдосконалення транспортного законодавства країн ЄС та України [4, с. 66].

Ще однією вагомою складовою цілісної транспортної системи України є автомобільний транспорт. Законом України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 року № 2344-III, автомобільний транспорт визначається як «галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів та вантажів автомобільними транспортними засобами» [5]. Як слушно зауважує, Л. Я. Свистун, сьогодні жодна фізична особа не можуть обійтися без послуг перевезення пасажирів автомобільним транспортом, який відрізняється від інших видів транспорту рядом позитивних особливостей. До них належать: висока прохідність автомобілів, що дозволяє їм рухатись різними дорогами – від досконалих до примітивних; найбільша мобільність та маневреність, що забезпечує доставку в різні населені пункти, без допомоги інших видів транспорту; висока швидкість руху автомобілів по удосконаленим дорогам [6, с. 91]. Законодавство у сфері перевезень автомобільним транспортом має міжгалузевий характер (до складу належать норми публічного та приватного права; має комплексний характер; в ньому наявна значна кількість нормативно-правових актів; має певну структуру, складається з окремих інститутів, які також є комплексними [6, с. 92].

Натомість, досліджуючи правове регулювання ринку автомобільних пасажирських перевезень в Україні, Л. О. Васечко, підкреслює, що наразі в Україні не досить налагодженим є питання нормативного врегулювання пасажирських перевезень автомобільним транспортом, що своєю чергою гальмує процеси щодо удосконалення транспортного сектору на території України [7, с. 241]. Зокрема вчений акцентує на тому, що правові аспекти не відповідають стандартам Європейського Союзу в контексті розвитку наукового потенціалу, підтримки та впровадження новітніх науково-технологічних розробок [7, с. 241].

Важливе значення в транспортній системі України відіграє також внутрішній водний транспорт. Відповідно до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» від 3 грудня 2020 року № 1054-IX, під цим видом транспорту необхідно розуміти «вид транспорту, до якого належать судна, суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують перевезення переважно внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, використовуються для рибогосподарської діяльності, надають інші послуги з використанням суден внутрішнього плавання, забезпечують судноплавство на внутрішніх водних шляхах, утримують об'єкти інфраструктури внутрішніх водних шляхів, здійснюють навігаційно-гідрографічне забезпечення судноплавства» [8].

Особливу увагу у контексті внутрішнього водного транспорту варто звернути на річковий транспорт. Як зауважує, О. В. Сандурська, річковий транспорт України завжди виступав важливим елементом транспортних

комунікацій. Він забезпечував зв'язки між різними областями країни, між виробником і ринком, стимулював різні соціальні процеси, впливав на інтенсивність економічного розвитку регіонів. Завдяки розгалуженій гідросітці України, річковий транспорт забезпечував перевезення великої кількості вантажів на значні відстані, будучи найбільш економічним видом транспорту [9, с. 45].

Розглядаючи річковий транспорт як вирішення проблем «зернової логістики», К. О. Горошко та О. М. Аляб'єва, зауважують, що загальна характеристика річкового транспорту має достатньо потужний потенціал ... [15, с. 50–51].

Отже, варто зазначити, що сьогодні цілісна транспортна система України є потужним елементом економіки держави, від якої залежить діяльність переважно усіх сфер життєдіяльності суспільства. Вагому роль у цьому відіграють такі складові транспортної галузі, які входять до транспорту загального користування як залізничний, автомобільний та водний.

Попри те, що сьогодні вже сформована основа правового регулювання цих видів транспорту, шляхом прийняття базового Закону України «Про транспорт», а також низки Законів, що регламентують порядок діяльності окремих видів транспорту, з огляду на динамічний розвиток транспортної галузі, правове регулювання цієї сфери вимагатиме подальшого розвитку та удосконалення.

Література:

1. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 року № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
2. Промисловий транспорт та його види. URL: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/280-ref19951107>
3. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.
4. Сірко Р. Б. Правове регулювання перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом на шляху до євроінтеграції. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 65–68.
5. Про автомобільний транспорт: Закон України 5 квітня 2001 року № 2344-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.
6. Свистун Л. Я. Співвідношення цивільно-правових та адміністративно-правових норм в контексті публічності договорів перевезення пасажирів автомобільним транспортом. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 90–96.

7. Васечко Л. О. Правове регулювання ринку автомобільних пасажирських перевезень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 240–242.

8. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1054-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text>

9. Сандурська О. В. Становлення та розвиток річкового транспорту України у XIX – на початку XX століття. *Питання історії науки і техніки*. 2013 № 2. С. 45–51.

10. Горошко К. О., Аляб'єва О. М. Річковий транспорт як вирішення проблем «зернової логістики». *Агросвіт*. 2017. № 24. С. 49–52.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-25>

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Дубова Катерина Олександрівна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

З теорії права ми знаємо, що принципи права – це властиві праву відправні ідеї, позитивні зобов'язання, які ставляться до учасників суспільних відносин. Вони характеризуються загальною значущістю, універсальністю та імперативністю.

Визначення принципів адміністративного права міститься у однойменній монографії Т. О. Коломоєць та П. О. Баранчика як імперативних, безумовних, універсальних, закріплених у нормах адміністративного права положень, які у загальних рисах окреслюють правила поведінки його суб'єктів і яким повинні відповідати адміністративно-правові норми [4, с. 44].

Довгий час в Україні багато зауважень було до проєкту Закону України «Про нормативно-правові акти», натомість 24.08.23 року було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність».

Новий Закон України «Про правотворчу діяльність» у п. 3 ст. 32 «Структура нормативно-правового акта» визначає вимоги до кодексів,

зокрема: у загальній частині (першій книзі) кодексу викладаються загальні засади правового регулювання (принципи, загальні положення та основні інститути правового регулювання) у відповідній сфері суспільних відносин. У спеціальних частинах (наступних книгах) кодексу викладаються групи норм права, об'єднані за специфічною ознакою (ознаками), які визначають особливості правового регулювання у відповідній сфері суспільних відносин [3].

Тобто, на законодавчому рівні вже визнана необхідність визначення у кодексах засад правового регулювання, зокрема, обов'язку висвітлення принципів права.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) був прийнятий 07.12.1984 р. і, звісно, він не містить спеціальної статті «засади адміністративного законодавства» чи будь-якої іншої норми, в якій би визначались принципи.

Звісно, не можна говорити, що адміністративне право не містить принципів.

Зміст принципів адміністративного права впливає і з положень Конституції України, і зі змісту статей КУпАП.

Принципи адміністративного права України можна поділити на загальні, які притаманні всім галузям права та спеціальні, в яких розкривається зміст адміністративного права.

Зупинимось на загальних принципах адміністративного права.

Загальні принципи адміністративного права закріплені в Конституції України та конкретизуються і деталізуються у нормативно-правових актах вітчизняного законодавства. До таких принципів відносяться такі: верховенства права; законності; пріоритету прав і свобод людини і громадянина; демократизму; рівності перед законом; юридичної визначеності.

Принцип верховенства права є одним основоположних принципів правопорядку в Україні. Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Дія цього принципу поширюється на всі органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб у сферах нормотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності.

У ч. 2 ст. 7 КУпАП «Забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення» зазначається, що провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності [2]. Тобто із загальних принципів права виділяється лише один елемент складової принципу верховенства права.

Принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина впливає з положень ст. 3 Конституції України. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Тобто держава має спрямовувати свою діяльність на втілення в життя конституційних прав та інтересів особи. Треба зазначити, що даний принцип є одним із найважливіших у реформуванні сучасного адміністративного права.

Принцип демократизму правотворчості та реалізації права виявляється в можливості громадян як безпосередньо, так і через своїх представників, створених ними або через інші організації брати участь у формуванні правової політики й управлінні державою [5].

Принцип рівності перед законом означає, що усі особи підпорядковані однаковим законам. Принцип рівності перед законом стосується і суб'єктів публічної адміністрації, і приватних осіб. Конституцією України (ч. 1 ст. 55) на виконання цього принципу передбачається, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Принцип юридичної визначеності вимагає, щоб будь-які прийняті юридичні акти були передбачуваними. Передбачуваність означає, що юридичний акт має бути, за можливості, проголошеним наперед – до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків. Він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості (бути легко доступним), щоб особа мала можливість спрямовувати свою поведінку [6, с. 70].

Дана характеристика загальних принципів адміністративного права не є вичерпною, проте визначає загальні тенденції розвитку галузі. Можемо констатувати, що загальні принципи адміністративного права України побудовані з урахуванням сучасних потреб, вимог і тенденцій.

Однак, з урахуванням прийнятого Закону України «Про правотворчу діяльність», постає нагальне питання у оновленні системи принципів адміністративного права і висвітленні їх у спеціальній статті.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.20 23 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

4. Коломоець Т. О., Баранчик П. О. Принципи адміністративного права монографія. Запоріжжя : Сору Art, 2012. 203 с.

5. Смазна Т.М. Значення принципів адміністративного права у захисті прав законом в інтересах особи. / Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 77–79.

6. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваїте, 2014. 376 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-26>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОНЛАЙН-МЕДІА

Дудкіна Наталія Олександрівна

*студентка IV курсу спеціальності 081 Право
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Дубова Катерина Олександрівна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Зі стрімким розвитком інформаційних технологій та активним впровадженням процесів глобалізації потужним інструментом впливу на людей стають онлайн-медіа. В сучасному інформаційному суспільстві онлайн-медіа, відіграючи ключову роль у формуванні громадської думки, сприяють ефективному розповсюдженню новин та сприяють взаємодії громадян. Зростання впливу цифрових засобів інформації породжує численні правові виклики та невизначеності. Тому, поняття онлайн-медіа, його ознак є вкрай важливим для розуміння правового статусу й сутності явища.

Діяльність медіа в Україні регулюється новим Законом України «Про медіа» (далі – Закон), який був прийнятий 13 грудня 2022 року, а набрав чинності 31 березня 2023 року. Цей Закон спрямований на забезпечення

реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності в сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа [1]. Прийняття цього Закону є однією із вимог вступу України до Європейського Союзу.

Серед науковців пропонувались різні підходи до поняття медіа, зокрема й онлайн-медіа. Н. М. Ільченко визначає ЗМІ як підприємство, як технологічний засіб, як соціальний інститут, який дає змогу отримувати інформаційний продукт [2, с. 6].

В свою чергу О. А. Вознесенська стверджує, що ЗМІ «це юридична особа, за допомогою якої доводиться інформаційна продукція до широкого кола споживачів та задоволення їх інформаційних потреб» [3, с. 24].

Поняття медіа визначається новим Законом України «Про медіа» від 13.12.2022 р. як засіб поширення масової інформації у будь якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою.

В свою чергу, масова інформація – це інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб.

Також цей Закон дає визначення поняття онлайн-медіа. Так, відповідно до ст. 1 Закону онлайн-медіа – медіа, що регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті, крім медіа, які віднесені цим Законом до аудіовізуальних медіа [1].

Онлайн-медіа мають свої особливості, Зеленко І. П. визначає наступні ознаки:

- регулярність поширення інформації. Онлайн медіа, на відміну від друкованих медіа повинні бути регулярними, тобто як зазначалось раніше надавати інформацію систематично, рівномірно, через певні проміжки часу;

- форма зовнішнього прояву інформації. Онлайн-медіа можуть поширювати інформацію у таких формах – текстово, аудіо-, аудіовізуальною в електронному (цифровому) вигляді, крім аудіовізуальних медіа;

- обов'язкове поширення інформації за допомогою мережі Інтернет;

- інформація повинна поширюватись на власному веб-сайті.

Веб-сайт визначається як сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою в мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта та забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет. Зареєстровані суб'єкти у сфері онлайн-медіа зобов'язані оприлюднювати та регулярно оновлювати

на своєму веб-сайті (у своєму онлайн-профілі) такі вихідні дані: 1) офіційна (zareestrovana) назва онлайн-медіа; 2) поштова адреса, телефон, адреса електронної пошти суб'єкта; 3) ідентифікатор онлайн-медіа в Реєстрі [4, с. 106].

На нашу думку, досить спірним залишається питання суб'єктів онлайн-медіа. Суб'єктами у сфері онлайн-медіа можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають місце проживання в Україні, zareestrovani в установленому законодавством порядку юридичні особи України. Так, Закон України «Про медіа» застосовується, навіть якщо суб'єкт формально не заснований/zareestrovаний в Україні, але його діяльність спрямована на нашу територію та аудиторію. Згідно п. 3 ст. 63 Закону, законодавець встановлює диспозитивну норму, а саме: суб'єкти у сфері онлайн-медіа можуть zareestruватися добровільно. Вважаємо, що дану норму необхідно замінити на імперативну та ввести обов'язкову реєстрацію суб'єктів онлайн-медіа. Наша позиція впливає з того факту, що діяльність блогерів, які висвітлюють суспільно-політичні теми, набуває все більшої популярності. Обов'язкова реєстрація сприятиме забезпеченню їхньої акредитації на офіційних заходах та підвищить відповідальність за свій контент.

Зі свого боку, адвокат М. Гринишак зауважив наступне: «У zareestrovаного медіа є кілька переваг перед незареєстрованим медіа, зокрема підтвердження статусу журналіста, гарантована акредитація, участь в органах співрегулювання та державна підтримка» [5].

Член Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення (далі – Національна рада) Бурмагін О. під час дискусійної панелі «Медійні стратегії в час війни: що чекати від парламенту, регулятора та індустрії» зазначив, що: «Близько сорока онлайн-медіа zareestrovano, серед них телеграм-канал з Дніпра, є й кілька ютуб-каналів». У коментарі «Укрінформу» Бурмагін назвав точну цифру zareestrovаних онлайн-медіа – станом на 25 серпня 2023 zareestrovano 35 онлайн-медіа [6]. На листопад 2023 року їхня кількість становить більше 150.

Проте, незалежно від наявності реєстрації Національна рада може реагувати на порушення та застосовувати санкції до будь-якого суб'єкта у сфері онлайн-медіа.

До онлайн-медіа Закон в першу чергу відносить онлайн-пресу, тобто медіа, які в основному поширюють текстовий контент, але можуть також мати окремі публікації з відео-контентом, наприклад, записи інтерв'ю. Як і для будь-якого медіа ключовими ознаками онлайн-медіа є поширення інформації для необмеженого кола осіб, наявність редакційного контролю, визначена періодичність чи регулярність публікацій, постійна назва, яка індивідуалізує це медіа.

Закон України «Про медіа» також вперше врегульовує процедуру розгляду вимог до спростування або реалізації права на відповідь в онлайн-медіа та встановлює вимоги щодо позначення контенту, шкідливого для

дітей. Варто згадати, що законодавець визначає вимоги щодо мови, яку використовують суб'єкти онлайн-медіа у своїй діяльності. Суб'єкт у сфері онлайн-медіа самостійно визначає мову поширення інформації. Онлайн-медіа можуть виходити виключно кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів України, англійською мовою, іншою офіційною мовою Європейського Союзу, незалежно від того, чи містять вони тексти державною мовою, у тому числі наукові видання [1].

Останніми роками популярності серед медіа набирають Telegram-канали. Особливо загострилась проблема поширення інформації зазначеним видом медіа після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року. Було створено величезну кількість нових Telegram-каналів, по яких розповсюджується часто недостовірна інформація, а часто з обмеженим доступом.

Свою позицію щодо діяльності онлайн-медіа, зокрема діяльності Telegram-каналів в українському інфопросторі, висловив секретар РНБО О. Данілов. Посадовець наголошує на тому, що до всіх Telegram-каналів в Україні мають бути висунуті такі вимоги: «...деанонімізація, чітке називання, хто продукує контент, хто відповідальний за поширення тієї чи іншої інформації». Наступним принципом роботи українських Telegram-каналів О. Данілов називає дотримання журналістських стандартів, відкрити редакційну політику. Також варто пам'ятати, що країна-агресор використовує Telegram-канали аби маніпулювати суспільною думкою, поширювати фейки, дезінформацію [7].

Отже, з прийняттям Закону України «Про медіа» онлайн-медіа отримали визначення свого правового статусу. Також Закон створює необхідні сучасні європейські умови для розвитку сфери медіа, реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіасервісів, регулювання діяльності в сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа. Серед істотного недоліку який потребує доопрацювання, на нашу думку, є відсутність обов'язкової вимоги щодо реєстрації онлайн-медіа.

Література:

1. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 06.11.2023).
2. Ільченко Н. М. Механізми реалізації державної політики у сфері ЗМІ (регіональний рівень): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2008. 20 с.

3. Вознесенська О. А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 215 с.

4. Зеленко І.П. Особливості онлайн-медіа. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 104–108.

5. Матеріал із веб-сайту «Платформа прав людини». URL: <https://www.ppl.org.ua/reyestraciya-media-pro-shho-varto-podbati-2.html>

6. Матеріал із веб-сайту «Детектормедіа». URL: <https://detector.media/infospace/article/216030/2023-08-25-natsrada-zareiestruvala-vzhe-35-onlayn-media-sered-yakukh-telegram-ta-yutub-kanaly/>

7. Матеріал із веб-сайту «Суспільне новини». URL: <https://suspiľne.media/617643-rnbo-rozpovilo-ak-maut-pracuvati-telegram-kanali-v-ukraini/>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-27>

**ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО
УПОВНОВАЖЕНОГО ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ:
НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ РІВНЯ
ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УПОВНОВАЖЕНИХ
ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА ВІДНОВЛЕННЯ**

Ломжець Юлія Вікторівна

*кандидатка політичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування*

*імені адмірала Макарова,
національна індивідуальна консультантка
Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні
м. Миколаїв, Україна*

Воєнний стан створює нові виклики для функціонування для держави та органів місцевого самоврядування. Необхідно відновлювати велику кількість об'єктів критичної, транспортної, господарської інфраструктури України. При цьому, інфраструктурні проекти за своє суттю є дуже коштовними і потребують значного фінансування з боку держави та партнерів. З метою швидкої та водночас прозорої відбудови у 2023 році було створене Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України (далі – Агентство відновлення) [1].

3 моменту створення Агентство відновлення стикнулося з рядом викликів:

1. Система Агентства відновлення пройшла реформування та реорганізацію з Державного агентства автомобільних доріг України. Зміна функціонального призначення вимагає перебудови процесів та оновлення підходів до управління ризиками

2. Агентство відновлення на рівні зі звичними функціями у сфері дорожнього господарства та управління автомобільними дорогами, наразі реалізує державну політику із здійснення заходів з будівництва, ремонту, модернізації інфраструктури, об'єктів різного призначення, тобто процеси відновлення та відбудови України. Реорганізація та розширення функціональних повноважень створює потребу в професійному розвитку та посиленні людського капіталу, розвитку корпоративної культури.

3. Переважна більшість процесів і функцій реалізується вперше, в Україні немає досвіду реалізації у відновленні інфраструктури країни. Важливо, щоб громадяни могли повернутись до своїх домівок і відчували довіру до держави, яка має забезпечувати благополуччя населення навіть в умовах воєнного стану.

Ці виклики обумовлюють потребу налагодження ефективної системи антикорупційного комплаєнсу, професійного розвитку уповноважених та координація їх роботи.

Ключовим елементом антикорупційної системи є *антикорупційні уповноважені*, адже вони відповідальні за реалізацію антикорупційних політик організації. Враховуючи, що ці професіонали мають бути провідниками антикорупційних цінностей Агентства відновлення, а також виконавцями завдань Державної антикорупційної програми на 2023–2025 року на місцях, важливо забезпечити їх професійний розвиток та надати гарантії для забезпечення ефективної роботи та прозорого відновлення [2].

Саме тому, Агентство відновлення влітку 2023 року розпочало системну роботу у напрямі професійного розвитку антикорупційних уповноважених. Базовим кроком, який визначає подальшу роботу над цим завданням стало оцінювання професійного рівня та рівня організації антикорупційної роботи системи Агентства відновлення. Метою оцінки стало визначення рівня професійних та загальних компетенцій антикорупційних уповноважених системи Агентства відновлення та формування стратегічних цілей і завдань їх професійного розвитку на період 2024–2025 роки [3].

Оцінювання відбувалося у два основні етапи. Перший етап передбачав проходження онлайн-тестування, шляхом складання тестів (онлайн) задля перевірки рівня професійних та загальних компетентностей. Максимальна кількість балів, яку міг набрати респондент за всі правильні відповіді на запитання тестування – 99 балів. Результати оцінювання дали можливість

виділити групи уповноважених згідно їх професійних знань за трьома рівнями: початковий рівень, базовий рівень, достатній.

Другий етап оцінювання – Самооцінка. Основна мета цього етапу полягала у визначенні базового професійного рівня та стану організації уповноваженими антикорупційної роботи в Агентстві відновлення та підприємствах, установах, організаціях, що входять до системи його управління. Оцінювання проводилося у формі анкетування з метою визначення стану організації антикорупційної роботи уповноваженими Агентства відповідно до восьми функцій Професійного стандарту «Уповноважений з антикорупційної діяльності» [4].

Збір даних щодо діяльності окремого уповноваженого підрозділу (особи) конкретного підприємства, установи, організації, шляхом заповнення антикорупційним уповноваженим анкети (у форматі Excel таблиці) про результатами своєї діяльності за період роботи з 2021 року по 1 квартал 2023 років. Для визначення стану організації антикорупційної роботи отримані бали за кожен рівень було переведено у відсоткове значення. Загальний стан організації роботи у відсотковому значенні, залежно від отриманих балів, визначався наступним чином:

- низький рівень від 0 до 43%;
- середній рівень від 44 % до 63%;
- високий рівень 64 % і більше.

Аналіз результатів анкет показав [5], що більшість (90%) уповноважених органів, підприємств, установ та організацій, що належать до системи Агентства відновлення, функціонують як самостійна штатна одиниця. Тоді як 10% суміщають цю діяльність з іншою посадою.

За результатами аналізу додаткових матеріалів, встановлено, що 54% уповноважених підрозділів (осіб) не мають інших внутрішніх документів, які визначають засади організації антикорупційної роботи, визначають внутрішні політики запобігання та виявлення корупції.

Більшість (79%) уповноважених забезпечують планування та звітування про роботу, водночас, відсутні вимірювальні показники ефективності виконання заходів. Зокрема, більшість організаційних заходів передбачено безпосередньо антикорупційною програмою.

Крім того, лише 32% уповноважених мають визначену систему обліку результатів проведеної роботи. За результатами оцінювання узагальнений середній показник стану організації антикорупційної роботи у галузі складає 47% (або 54 бали із 115 можливих).

Узагальнені середні показники за результатами кожного етапу оцінювання:

- рівень професійних знань – 65%;
- рівень стану організації антикорупційної роботи – 47%.

Проведене оцінювання також дозволило виділити певні проблемні аспекти організації антикорупційної роботи Агентства відновлення.

1. Антикорупційна робота в підпорядкованих Агентству відновлення організаціях потребує посилення статусу в системі управління як серед менеджменту, так і серед самих уповноважених.

2. Новопризначені антикорупційні уповноважені не проходять системної професійної адаптації, відповідно не можуть ефективно поширювати цінності, які декларує Міністерство та Агентству відновлення. Низький рівень координації антикорупційної роботи та та взаємодії антикорупційних уповноважених всередині Агентства та служб відновлення.

3. Низька інтегрованість антикорупційного менеджменту у бізнес процеси організацій. Не налагоджена системна взаємодія з власниками ризиків всередині організації, що супроводжується відсутністю внутрішніх політик та визначеного функціоналу антикорупційних уповноважених у найбільш ризикових процесах, зокрема управління персоналом, публічні закупівлі.

4. Недостатній рівень культури нетолерування корупції та викривання можливих порушень. Відсутні ціннісні підходи до формування та розвитку корпоративної культури в організаціях.

Для вирішення вказаних проблем експертами ПРООН в Україні спільно з фахівцями Агентства відновлення була розроблена Концепція професійного розвитку антикорупційних уповноважених підрозділів системи Державного Агентства відновлення та розвитку інфраструктури України на 2024–2025 [6].

Концепція передбачає стратегічні напрями професійного розвитку антикорупційних уповноважених Агентства відновлення:

1) підвищення статусу антикорупційної роботи та формування команди керівників, які усвідомлюють і реалізують концепцію Tone From the Top у сфері антикорупції;

2) забезпечення професійного навчання та підвищення кваліфікації антикорупційних уповноважених за трудовими функціями Професійного стандарту «Уповноважений у сфері антикорупційної діяльності»;

3) формування професійної мережі антикорупційних професіоналів у сфері відновлення серед антикорупційних уповноважених Агентства відновлення та підприємств, установ, організацій, що належать до сфери його управління;

4) забезпечення отримання вузькоспеціалізованих знань антикорупційними уповноваженими у потенційно вразливих до корупції функціях та процесах, які реалізуються Агентством відновлення;

5) забезпечення підвищення кваліфікації антикорупційних уповноважених сферах діяльності, які здійснюють служби відновлення;

6) забезпечення залучення антикорупційних уповноважених до процесів моніторингу публічних закупівель;

7) впровадження системи заходів із формування антикорупційної обізнаності персоналу та інтеграція її до корпоративної культури Агентства відновлення та підприємств, установ, організацій, що належать до сфери його управління.

Література:

1. Про затвердження Положення про Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України. Постанова Кабінету Міністрів України, 10 вересня 2014 р. № 439 (в редакції Постанови КМ № 193 від 21.02.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text>

2. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>КАБІНЕТ

3. Методологія оцінювання стану організації антикорупційної роботи та професійних компетентностей уповноважених з питань запобігання та виявлення корупції Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України, м. Київ. 2023, 43 с.

4. Професійний стандарт «Уповноважений з антикорупційної діяльності». URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/407-nakaz_1193.pdf

5. Аналітичний огляд стану організації та координації антикорупційної роботи державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України, м. Київ. 2023, 45 с.

6. Концепція професійного розвитку антикорупційних уповноважених підрозділів системи Державного Агентства відновлення та розвитку інфраструктури України на 2024–2025 роки, м. Київ. 2023, 13 с.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПІДСТАВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Лотоцький Микола Миколайович

*аспірант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права*

*Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування адміністративно-деліктного права, надійного адміністративно-правового захисту публічних правовідносин та практичного застосування адміністративних стягнень відіграє концептуальне розуміння підстав адміністративної відповідальності. Як справедливо наголошується в науковій літературі, усебічний розгляд проблематики адміністративної відповідальності неможливий без визначення її підстав, як головного чинника об'єктивізації адміністративної відповідальності та необхідної умови прикладного застосування адміністративних санкцій. Будучи «відправною точкою» правозастосовного процесу, підстави відповідальності відіграють провідну роль в об'єктивізації адміністративно-деліктних відносин. Їх наявність активує адміністративно-деліктну норму, приводить у дію механізм її застосування. Одночасно вони виступають критерієм кваліфікації адміністративних деліктів (відсутність підстав адміністративної відповідальності свідчить про відсутність у діянні ознак адміністративного проступку) та засобом їх відмежування від інших правопорушень: кримінальних, цивільних, дисциплінарних тощо [1; 2; 3, с. 181, 182].

Парадоксально, але факт: попри всю важливість підстав адміністративної відповідальності, їх сутність у законодавстві вичерпно не розкрита. Хоча у ст. 7 КУпАП наголошується, що: «ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше, як на підставах, встановлених законом [4]», наразі жоден закон України не конкретизує переліку та не визначає поняття підстав адміністративної відповідальності. Чи не єдиним законодавчим положенням, в якому розкривається змістовний аспект таких підстав, є ч. 1 ст. 8 КУпАП, згідно з якою відповідальність за адміністративне правопорушення настає на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення [4]». Утім, як справедливо вказують вітчизняні науковці, наведене положення є малоінформативним та не дозволяє

вибудувати цілісного бачення природи та змісту підстав адміністративної відповідальності [5, с. 71; 6, с. 119]. За великим рахунком, ч. 1 ст. 8 КУпАП дозволяє зробити тільки загальний висновок про те, що обов'язковою підставою відповідальності за адміністративне правопорушення є закон. Однак вона не містить відповіді на питання про те, який саме закон або положення закону може слугувати підставою адміністративної відповідальності, а також не дає інформації про інші підстави такої відповідальності.

Між тим, існування інших, окрім закону, підстав адміністративної відповідальності не підлягає сумніву. Адже саме по собі існування законодавства, окремого закону чи законодавчого положення не може обумовити реального застосування заходів адміністративної відповідальності. Подібно до того, як норма права не активується без настання певного юридичного факту, закон про адміністративну відповідальність не впливає на суспільні відносини та не спричиняє юридичних наслідків без наявності інших обов'язкових підстав.

В умовах законодавчої невизначеності підстав відповідальності за адміністративні правопорушення, заповнити наявний «понятійний вакуум» намагається адміністративно-правова доктрина. Протягом останніх десятиліть в галузевій науці триває активна дискусія, у раках якої обґрунтовуються різні погляди на їх сутність, пропонуються авторські визначення відповідних понять. Тим не менше, як свідчить аналіз сучасної наукової літератури, вітчизняні дослідники досі не досягли єдності в розумінні природи, змісту й переліку підстав адміністративної відповідальності.

Так, наприклад, Т. О. Коломоєць, О. О. Кукшинова та В. Г. Біла розглядають їх як: «правовий наслідок учинення проступку, покладання на особу обов'язку відповідати за порушення правової заборони перед державою і понести всі передбачені за це законом санкції [7, с. 81; 8, с. 40]». З точки зору С. М. Алфьорова, С. В. Ващенко, М. М. Долгополової, А. П. Купіна та ряду інших авторів, підставами адміністративної відповідальності є умови, за наявності яких можливе притягнення особи до адміністративної відповідальності [9, с. 162]. На думку О. О. Герасименка, такими підставами слід вважати: «сукупність об'єктивних чинників, які безпосередньо обумовлюють застосування адміністративного стягнення або інших заходів адміністративного впливу щодо особи, винної у вчиненні адміністративного правопорушення [6, с. 119, 120]». Зі свого боку, О. В. Панасюк стверджує, що підставами адміністративної відповідальності слугують: «привід або достатня причина, яка обумовлює притягнення до адміністративної відповідальності та накладення санкцій і спонукає до здійснення провадження у справі про адміністративне правопорушення [10, с. 463]».

У своїх роздумах про природу підстав адміністративної відповідальності, А. Ю. Пеховський та О. Поштаренко спираються на позицію окремих представників загальної теорії права, які розрізняють підстави притягнення до юридичної відповідальності та підстави настання юридичної відповідальності [11, с. 231]. Відповідно, в основу їх наукових міркувань покладена теза про те, що підставами притягнення до юридичної, зокрема адміністративної відповідальності є сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою, а підставами настання такої відповідальності – сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність повинною, тобто невідворотною [12, с. 176; 13, с. 136].

Аналіз наведених вище визначень змушує констатувати, що вони не тільки суттєво відрізняються між собою, але й містять ряд дискусійних положень.

Перш за все, видається необґрунтованим наукове уявлення, у рамках якого підстави адміністративної відповідальності розглядаються як правовий наслідок вчинення адміністративного проступку. Подібне уявлення веде до хибного висновку про те, що підставою адміністративної відповідальності є не вчинення адміністративного проступку, а його правові наслідки у вигляді застосування адміністративних стягнень або інших заходів адміністративного впливу. Тим самим підстави адміністративної відповідальності ототожнюються з заходами такої відповідальності, тобто з адміністративною відповідальністю як такою.

На наш погляд, це ототожнення не можна вважати коректним. Виходячи із загального значення терміну «підстава»: у даному контексті його слід розуміти як вихідну, необхідну умову, котра обґрунтовує настання адміністративної відповідальності. Попереднє виникнення такої умови або умов надалі активує механізм адміністративної відповідальності, що у кінцевому підсумку втілюється в застосуванні щодо порушника відповідних заходів примусу. Таким чином, виникнення підстав адміністративної відповідальності та застосування заходів такої відповідальності не співпадають у часі й співвідносяться між собою як причина і наслідок.

Важко погодитись і з тими вченими, на думку яких, підстави адміністративної відповідальності обумовлюють можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Можливість – це філософське поняття, яке, за словами Л. О. Радіонової, відображає об'єктивно існуючий і внутрішньо зумовлений стан предмета у його незавершеному, потенційному розвитку. Мірою можливості є імовірність. Можливість може бути реальною, тобто мати високу імовірність здійснення, а може бути й абстрактною, що передбачає малу ймовірність реалізації [14, с. 111].

Між тим, правова доктрина виходить з того, що за наявності підстав для юридичної відповідальності остання настає неодмінно, тобто є невідворотною. У рівній мірі це стосується адміністративної відповідальності. В її основу покладено принцип невідворотності, згідно з яким, кожна особа, яка вчинила правопорушення повинна понести кару у вигляді адміністративних стягнень [15, с. 72–73]. Будь-яке адміністративне правопорушення за своєю правовою природою має тягти реакцію з боку держави в особі уповноважених органів, – пише О. М. Ратушенко, – ця реакція виражається у невідворотності покарання правопорушника і у відновленні порушених суспільних відносин [16, с. 90]. Таким чином, виходячи з даного принципу, сутність підстав адміністративної відповідальності не може розкриватися через категорію «можливість», оскільки зазначена категорія не втілює ідею обов’язкового, неминучого покарання за делікт.

Певною дискусійністю характеризується твердження О. В. Панасюк про те, що підстава адміністративної відповідальності не лише обумовлює накладення на винну особу адміністративних санкцій, але й спонукає до здійснення провадження у справі про адміністративне правопорушення [10, с. 463]. Загальновідомо, що питання про притягнення особи до адміністративної відповідальності остаточно вирішується на підставі офіційної кваліфікації адміністративного правопорушення. Висновки кваліфікації формуються за результатами адміністративно-деліктного провадження та закріплюється в його результуючому процесуальному акті – постанові по відповідній адміністративній справі. При цьому результати кваліфікації можуть бути як позитивними – про наявність у діях або бездіяльності особи ознак складу конкретного адміністративного правопорушення, так і негативними – про відсутність ознак складу правопорушення у скоєному [17; 18; 19].

Відповідно, якщо у першому випадку провадження по справі завершується притягненням порушника до адміністративної відповідальності, то в другому – навпаки, фактична відповідальність особи не настає, а це в свою чергу свідчить про відсутність достатніх підстав для такої відповідальності. Звідси випливає очевидний висновок про те, що провадження по справі розпочинається ще до констатації підстав адміністративної відповідальності (власне кажучи, з’ясування таких підстав і є головною метою адміністративно-деліктного провадження). Тож, оскільки на момент початку провадження підстави для адміністративної відповідальності ще не з’ясовані, вони, а ргіогі, не можуть спонукати провадження по справі.

У світлі викладеного підстави адміністративної відповідальності доцільно розглядати як: сукупність правових і фактичних умов, наявність яких обумовлює застосування заходів адміністративного примусу

(адміністративних стягнень та інших) щодо особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

Література:

1. Гуржій Т.О., Боровик Ю. Підстави адміністративної відповідальності у сфері народної медицини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 5. С. 75-84.
2. Goncharuk S., Kuzmenko O., Gurzhi T., Berlach A., Yarmaki K. (2021) Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. № 26 (1) P. 261-284.
3. Гуржій А.В. Підстави адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення небезпечних, великоваговових і великогабаритних вантажів. *Наука і правоохорона*. 2012. № 1. С. 181-188.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Герасименко О.О. Теоретичні засади визначення підстав адміністративної відповідальності. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 2. С. 70-75.
6. Gerasymenko O. Grounds of administrative liability for intellectual property offenses. *Polonia University in Czestochowa : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Legal Sciences: Research and European Innovations. Czestochowa, Republic of Poland. 23-24 April 2021. Czestochowa: «Baltija Publishing», 2021. P. 118-121.*
7. *Адміністративне право України* : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломосьць, Г. Ю. Гулевської. К.: Істина, 2007. 216 с.
8. Кукшинова О.О., Біла В.Г. Підстави адміністративної відповідальності за правопорушення на морському транспорті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 40-43.
9. *Адміністративне право. Заг. частина*: навч. посіб. / [С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін]. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
10. Панасюк О.В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування : дис. ... доктора. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 535 с.
11. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права*. Харків : Консум, 2001. 656 с.
12. Поштаренко О. Підстави настання адміністративної відповідальності осіб, що вчинили насильство щодо фізичної особи. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 7. С. 175-181.

13. Пеховський А.Ю. Підстави адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів морським транспортом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 134-138.
14. Радіонова Л. О. Філософія. Харків: ХНАМГ, 2006. 142 с.
15. Миколенко О.М. Каральна функція адміністративно-деліктного права. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 71-77.
16. Ратушенко О.М. Функціональний зміст принципу невідворотності в адміністративній відповідальності неповнолітніх осіб. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 88-92.
17. Гуржій Т.О. Логіко-методологічні засади визначення поняття адміністративно-правової кваліфікації. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2002. № 4. С. 218-223.
18. Гуржій Т.О. Місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування. *Право України*. 2006. № 4. С. 29-31.
19. Гуржій Т.О. Діалектична єдність філософських категорій загального, особливого та одиничного як головна передумова з'ясування сутності поняття кваліфікації адміністративного правопорушення. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2002. Вип. 18. С. 179-183.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-29>

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Лукашенко Альона Анатоліївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Єфименко Альона Романівна

*курсантка II курсу
Навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Упродовж останніх років Україна досягла значного прогресу у створенні розгалуженої системи адміністративних послуг, яка задовольняє

потреби громадян, бізнесу та забезпечує ефективну взаємодію з органами влади. Ці досягнення стали можливими завдяки підвищенню відкритості, прозорості та ефективності управлінських процесів. Однак, з 24 лютого 2022 року введення в Україні воєнного стану внесло нові виклики, що потребує адаптації адміністративних послуг до змінених умов.

Проблематика адміністративних послуг була предметом наукових досліджень в юридичній літературі таких відомих вчених, як В.Авер'янов, К. Афанасьєв, Е. Демський, Г. Писаренко, І. Голосніченко, І. Коліушко, Р. Куйбіда, В. Тимошук та інших. Напрацювання вчених були сфокусовані на юридичній природі, проблемі розвитку адміністративних послуг, заходів їх удосконалення, організації надання з акцентом на різновид публічної служби, їх процедура та інше. Введення воєнного стану в Україні викликало необхідність внесення змін до законодавства, що регулює процедуру надання адміністративних послуг, тому актуальність питань, пов'язаних із воєнним станом, з'явилася лише з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році.

Метою нашого дослідження є аналіз адміністративних послуг на деокупованих територіях в умовах воєнного стану в Україні. Завданнями дослідження є аналіз пріоритетних адміністративних послуг в умовах воєнного стану та тих, що потребують подальшого розвитку в умовах війни виключно на деокупованих територіях. Враховуючи динамку постійних змін в умовах воєнного стану, окреслимо часові рамки, у яких буде проведено дослідження, а саме це з 24 лютого 2022 року до 1 листопада 2023 року. На основі наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [4] у таблиці 1 нами здійснена спроба визначення пріоритетних адміністративних послуг за актуальністю їх надання у період дії воєнного стану на деокупованих територіях.

На основі проведеного дослідження нами здійснено аналіз адміністративних послуг на деокупованих територіях щодо найбільш актуальних або таких, що потребують активного надання (див. рис. 1).

З діаграми видно, що найбільш актуальними є послуги з оформлення та видачі паспорта, реєстраційні та послуги Держгеокадастру, особливо на деокупованих територіях, де не ведуться активні бойові дії. Реєстраційні послуги набули також активних масштабів, у тому числі щодо транспортних засобів, що вимагає адаптації відповідних процедур. З моменту вторгнення Росії та введення воєнного стану українські територіальні органи відновили прийом громадян та надання адміністративних послуг, зокрема, оформлення ID-карток та закордонних паспортів [1]. Наразі важливим завданням є адаптація адміністративних послуг до умов воєнного стану в Україні, що вимагає не тільки оперативності у наданні, але й гнучкості та інноваційності, а також

ефективності як нових викликів перед системою публічного управління та подальших моніторингових досліджень.

Таблиця 1

Актуальні адміністративні послуги на деяких деокупованих територіях України (станом на листопад 2023 року)

№ з/п	Актуальні адміністративні послуги після введення воєнного стану (назва та підстава)	Деокуповані території	Адміністративні послуги, які потребують подальшого розвитку
1.	Порядок відновлення документів, що підтверджують право власності на нерухоме майно [2]	Іллінівська сільська територіальна громада (Донецька область, Краматорський район)	Отримання/відновлення посвідчення водія
2.	Адміністративні послуги соціального характеру [7]	Куп'янська міська територіальна громада (Харківська область, Куп'янський район)	Видача соціальних виплат постраждалим внаслідок бойових дій
3.	Порядок відновлення документів. Електронна публічна послуга «Відновлення» [3; 5; 6]	Ізюмська міська територіальна громада (Харківська область, Ізюмський район)	Соціальне забезпечення громадян на деокупованих територіях
		м. Балаклія Балаклійської міської територіальної громади (Харківська область, Ізюмський район)	Організація територіальних підрозділів і віддалених робочих місць адміністраторів ЦНАПів
4.	Послуга отримання статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО) «Допомога для ВПО» в «Дії» [3; 5; 6]	Херсонська міська територіальна громада	Спадкування в умовах воєнного стану

Введення воєнного стану у 2022 році вимагало та вимагає негайного перегляду та адаптації законодавства з надання адміністративних послуг у кризовий період. Це стосується не лише паспортних служб та реєстрації актів цивільного стану, але й соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення, що зазнали впливу війни. Ефективне управління за таких умов вимагає гнучкості, інновацій та готовності до швидких змін, особливої уваги до потреб населення.

Рис. 1. Актуальні адміністративні послуги на деокупованих територіях України (станом на листопад 2023 року)

Подальші дослідження і розвиток в цій галузі повинні зосереджуватися на вдосконаленні процедур та механізмів надання адміністративних послуг, розробці стратегій ефективного реагування на можливі майбутні кризові ситуації, враховуючи умови правового режиму воєнного стану. Таким чином, Україна зможе не лише подолати поточні виклики, але забезпечити стабільність та безпеку своїх громадян.

Література:

1. Міністерство Розвитку Громад та Територій України (2022). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15084> (дата звернення 04.12.2023 року).
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).
4. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).
5. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення»: постанова Кабінету Міністрів України від

21 квітня 2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).

6. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).

7. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.12.2023 року).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-30>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА НАСЕЛЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лукашенко Альона Анатоліївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Войцеховська Дар'я Миколаївна

*капрал поліції, курсантка
Навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Взаємодія органів і підрозділів Національної поліції з громадськістю та населенням є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, що визначено на законодавчому рівні. Зазначена взаємодія здійснюється на засадах партнерства та у співпраці з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями та відповідно до статті 89 Закону України «Про Національну поліцію» «шляхом підготовки та виконання спільних проєктів, програм та

заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань» [3].

Питання взаємодії Національної поліції з громадськістю і населенням у юридичній літературі досліджували такі вчені, як О. І. Безпалова, Є. В. Зозуля, Б. О. Логвиненко, І. С. Кравченко, Т. Г. Білоус-Осінь, Ю. З. Біла-Тюріна, Я. М. Сандул, В. В. Майоров, А. А. Нікітін, М. С. Сиромятнікова, М. А. Тельний та інші. Незважаючи на чималу кількість наукових праць з проблематики взаємодії поліції з громадськістю та населенням, проведених в умовах воєнного стану немає, тому зазначена проблематика є актуальною.

Метою нашого дослідження є аналіз актуальних питань взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з громадськістю та населенням в умовах воєнного стану.

На думку М. А. Тельного, задля визначення причин та/або умов учинення правопорушень, поліцейські повинні враховувати проблеми територіальних громад, вивчити криміногенну обстановку та особливості груп населення для ефективного та раціонального виконання своїх поліцейських функцій [4]. Таким чином, врахування широкого спектру факторів дозволяє поліцейським більш ефективно та раціонально виконувати свої функції з протидії правопорушенням. М. М. Майстренко вважає, що взаємодія поліції з громадськістю орієнтована на суспільство, де підтримка населення є дуже важливою [2, с. 54]. Одними з основних принципів взаємодії поліції з населенням та громадськістю є прозорість та відкритість (ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію»).

Досить усталені форми взаємодії поліції з населенням та громадськістю зберігаються також і в умовах воєнного стану, частіше за все це такі, як:

- залучення громадськості до участі у правозахисній роботі;
- участь громадян у підтриманні публічної безпеки та порядку;
- інформування громадянами поліції про злочини та з приводу розшуку безвісти зниклих осіб;
- проведення навчальних занять з вузькогалузевої спрямованості для задоволення потреб населення, у тому числі з правового та патріотичного виховання населення;
- надання матеріально-технічної підтримки з метою удосконалення діяльності поліції;
- формування кадрового потенціалу для органів Національної поліції;
- реалізація спільних проєктів для молоді з вивчення правової, військово-спеціальної та фізичної підготовки тощо.

Від ефективної взаємодії поліції з іншими органами влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства залежить стан публічної безпеки і порядку. Зважаючи на викладене, в умовах воєнного стану взаємодія органів і підрозділів Національної поліції

спрямована на забезпечення прав людини і громадянина у таких пріоритетних напрямках як:

- протидія воєнним злочинам;
- безпека громадян;
- захист дітей;
- інформаційна безпека;
- психологічне здоров'я громадян [1].

Таким чином, на основі зазначеного, можна зробити висновок, що актуальними питаннями взаємодії поліції з громадськістю та населенням є зміни в законодавстві та практика їх реалізації. На думку вчених, задля ефективної взаємодії з населенням та громадськістю органам і підрозділам Національної поліції України слід враховувати багато факторів політичного, економічного, територіального, демографічного, соціального, екологічного та іншого змісту, зміни в законодавстві на період дії воєнного стану (наприклад, до статті 90-1 Закону України «Про Національну поліцію») практику реалізації, особливо на деокупованих територіях (зокрема щодо сервісної функції, поліцейського піклування, превентивної функції та інше).

Література:

1. Безпалова О. І., Чишко К. О., Бахаєва А. С., Макаренко, В. С. Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ade7c3ca-f959-4b9b-97f6-f88adb1c903f/content>.
2. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков та ін.; за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/5/kolpakov.pdf>
3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Тельний М. А. Необхідність взаємодії Національної поліції України з громадськістю в умовах воєнного стану. 2022. С. 139–140. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/c1e4dbca-c657-4fa6-a22c-6afcd2d9a2e2/download>.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ЯК СПОСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Лукашенко Альна Анатоліївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Рябенко Софія Олександрівна

*слухачка II курсу на здобуття ступеня вищої освіти магістра
зі спеціальності «Правоохоронна діяльність»
Навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Деокупація українських територій, звільнених від російських загарбників, є одним із найважливіших завдань України в умовах війни. Одним із ключових елементів цього процесу є забезпечення законності та правопорядку на деокупованих територіях. У цьому контексті контроль за діяльністю Національної поліції є одним із найважливіших інструментів забезпечення законності.

Контроль – це сукупність дій, спрямованих на перевірку відповідності певного об'єкта встановленим вимогам. У контексті діяльності Національної поліції контроль можна визначити як сукупність дій, спрямованих на перевірку відповідності її діяльності законодавству України та міжнародним стандартам. Метою контролю за діяльністю Національної поліції на деокупованих територіях є забезпечення законності та правопорядку, запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечення прозорості та підзвітності поліції перед суспільством. Як правовий режим у державі, законність забезпечує загальну обов'язковість юридичних норм та виконання правових приписів. Відповідно, контроль є одним із способів забезпечення законності.

Проблематика контролю як способу забезпечення законності діяльності органів Національної поліції досліджується у юридичній літературі. Це наукові праці В. Б. Авер'янова, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, Ю. П. Биятка, І. П. Голосніченка, А. Т. Комзюка, Т. О. Коломоєць, Т. П. Мінки,

В. М. Плішкіна, Д. В. Приймаченка, В. Л. Ортинського, В. В. Сокурєнка та інші. Стосовно деокупованих територій зазначена проблематика має окремі наукові розвідки таких вчених, як С. М. Гусаров – ефективний контроль основних суспільних процесів у взаємодії з громадою, законність дій самих поліцейських [1], Л. І. Каленіченко – сутність законності в діяльності поліції [2] та інші. Однак, в умовах воєнного стану дослідження не проводились, що потребує більш ретельного вивчення та подальших наукових розвідок.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей контролю як способу забезпечення законності діяльності органів Національної поліції України на деокупованих територіях. Задля реалізації мети було поставлено завдання визначити основні види та способи контролю органів Національної поліції на деокупованих територіях.

Принцип законності в діяльності поліції (ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію») означає, що її діяльність побудована на підставі та в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України; заборону виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази [3].

Найбільш розповсюдженими видами контролю в діяльності Національної поліції на деокупованих територіях є такі як:

- за предметом контролю – внутрішній (здійснюється керівництвом поліції та підрозділами) та зовнішній (органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями, силами національного спротиву та іншими суб'єктами);
- за стадією виконання – превентивний (особлива роль дільничного офіцера поліції, профілактична діяльність підрозділів ювенальної превенції) та оперативний (як правило, оперативні підрозділи та підрозділи поліції спеціального призначення та інші);
- за відкритістю – гласний та негласний;
- за аналізом різних інформаційних даних – фактичний (вимірювання, вивчення даних, лабораторні дослідження тощо) та документальний (документування воєнних злочинів тощо);
- за сферою діяльності – антикорупційний.

Формами контролю здебільшого залишаються запити, інспектування, ревізії, перевірки, збір інформації.

Досить часто контроль реалізується у такий спосіб як регулювання його форм самостійними правовими актами, для внутрішнього контролю – це проведення службового розслідування, спеціальної перевірки. Поширеним для більшості видів контролю на деокупованих територіях в умовах воєнного стану стає міжнародний моніторинг (може включати спостереження, аудит та звіт), створення комісії з розгляду скарг; проведення внутрішнього аудиту; отримання освіти шляхом комбінації різних її видів (формальної, неформальної, інформальної) та форм (інституційна, індивідуальна, дуальна) освіти; співпраця з громадами деокупованих територій.

Таким чином, виокремлюються такі види контролю як способу забезпечення законності органів Національної поліції на деокупованих територіях, як внутрішній, зовнішній, превентивний, оперативний, гласний, негласний, фактичний, документальний та антикорупційний. Найбільш уживаним способом постає міжнародний моніторинг та отримання освіти та підвищення професійного рівня на робочому місці. Зазначені способи забезпечують контроль діяльності органів Національної поліції на деокупованих територіях, сприяють забезпеченню законності. Разом з тим, участь у бойових діях, розслідуванні воєнних злочинів потребує спеціалізованої підготовки самих поліцейських та подальших наукових розвідок.

Література:

1. Гусаров С. М. Робота органів поліції України на деокупованих територіях / Гусаров Сергій Миколайович // Проблеми сучасної поліцейстики : тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 25–30.
2. Каленіченко Л. І. Сутність законності в організації та діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 89–91.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-32>

ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Лупу Юліана Дмитрівна

аспірантка кафедри публічного права

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

Судовий захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, а також інтересів держави у різних видах суспільних правовідносин ґрунтується на принципі верховенства права.

Цей принцип, зокрема, закріплений у ч. 1 ст. 129 Конституції України, відповідно до якої суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [1].

У свою чергу, частинами 1 та 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус судів» передбачено, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд здійснює узагальнення судової практики; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування [2].

У цьому контексті необхідно звернути увагу на п. п. 8 та 9 Висновку Консультативної Рада європейських суддів (КРЕС) № 20 (2017) від 10 листопада 2017 р. «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону», в яких зазначається, що право на справедливий суд, що визначене статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, також пов'язане з вимогами щодо єдності застосування права, однак за певних обставин суперечливі рішення національних судів, особливо судів найвищих інстанцій, можуть становити порушення вимоги щодо справедливого суду та зазначеної норми Конвенції [3].

Таким чином, необхідно констатувати, що складовим елементом принципу верховенства права є єдність та відносна сталість судової практики, яка також сприяє реалізації принципу юридичної визначеності. Останній відіграє важливу роль у гарантуванні права на ефективний судовий захист прав та інтересів особи, закріплений у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини.

Досягнення єдності судової практики в Україні забезпечується, головним чином, завдяки однаковому тлумаченню норм права під час розгляду та вирішення судових спорів судами різних юрисдикцій. Крім того, обов'язок щодо однакового тлумачення норм права у правозастосовній практиці покладається й на інші державні органи.

Зокрема, для цього частинами 5 та 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус судів» закріплено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [2].

Отже, основним інструментом забезпечення єдності судової практики в Україні є правовий висновок Верховного Суду, обов'язковість врахування якого закріплена у законодавстві України, причому як у відношенні до

судів усіх інстанцій та юрисдикцій, так і у відношенні суб'єктів владних повноважень.

Разом з тим, незважаючи на постійно зростаючу роль правових висновків Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики, правова природа відповідних висновків залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній правовій науці, що зумовлює актуальність цієї теми.

Відповідно до ч. 4 ст. 236 Господарського процесуального кодексу України [4], ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України [5], ч. 4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України [6] при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Подібні норми містяться у ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду [7].

Обов'язковість врахування правових висновків, що містяться у постановках Верховного Суду, свідчить про те, що такі висновки набувають окремих рис судового прецеденту, незважаючи на те, що для країн, що належать до континентальної правової традиції, таке джерело права не є притаманним.

Подібна думка все частіше висловлюється вітчизняними науковцями. Наприклад, В. Ільков вважає, що рішення Верховного Суду, які містять тлумачення-висновки щодо застосування норм права, є джерелом права, обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права та застосовується судами [8, с. 67].

У даному контексті також важливо згадати Висновок КРЄС № 11 (2008) «Про якість судових рішень». У п. 45 цього Висновку зазначається, що у країнах загального права рішення судів вищих інстанцій, що розв'язують правовий спір, набувають характеру обов'язкового до застосування прецеденту щодо ідентичних спорів у майбутньому [9].

Отже, судовий прецедент у нових умовах державотворення більше не виступає джерелом права виключно у державах англо-саксонської правової системи. Така ситуація обумовлена декількома факторами: по-перше, правові системи сучасності більше не відносяться до «чистих», а, у переважній більшості випадків, є сублімацією системи романо-германської та англо-саксонської правової традиції; по-друге, вимога щодо єдності та сталості судової практики, що продиктована необхідністю реалізації принципу правової визначеності, висувається у багатьох сучасних

державках, незалежно від їх приналежності до певного типу правової системи. Важливість юридичної визначеності, як невід'ємної складової принципу ефективного судочинства, закріплена у Європейській конвенції з прав людини, а також у низці інших міжнародних актів, включаючи рекомендації Ради Європи та інших інституцій Європейського Союзу.

Деякі науковці з цього приводу також зауважують, що положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким рішення Верховного Суду стали обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить витлумачену Верховного Суду норму права, а також для всіх судів України, хоча і не є судовим прецедентом у його класичному розумінні, але ситуація дуже наближена до прецедентного права – елемента англосаксонської системи, адже в країнах континентального права рішення є обов'язковим лише для сторін у справі [10].

Серед причин запровадження інституту правових висновків Верховного Суду в Україні та його наближення до судового прецеденту називають такі: 1) необхідність вирішення проблеми нестабільності судової практики, що є основною вадою вітчизняного судочинства; 2) запровадження обов'язковості врахування правових висновків Верховного Суду судами усіх інстанцій під час вирішення подібних спорів консолідувало судову практику та надало змогу забезпечувати певний рівень єдності правових позицій суддів різних інстанцій [11].

На важливість правових висновків Верховного Суду у забезпечення єдиного підходу до тлумачення норми права у подібних правовідносинах свідчать також положення ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої дисциплінарним проступком державного службовця є, зокрема, прийняття державним службовцем рішення, що суперечить закону або висновкам щодо застосування відповідної норми права, викладеним у постановах Верховного Суду, щодо якого судом винесено окрему ухвалу [12].

Тобто обов'язковість правових висновків Верховного Суду, викладених у його постановах, виходить за межі судової влади та поширюється й на інших суб'єктів владних повноважень під час здійснення ними функцій публічного адміністрування.

У науковій літературі розмежовують чотири категорії публічного адміністрування, а саме: політична, правова, управлінська та професійна сфери. Виходячи зі змісту кожної з цих сфер публічного адміністрування, можна дійти висновку, що обов'язковість врахування правових висновків Верховного Суду суб'єктами владних повноважень стосується, головним чином, правової сфери – діяльність, спрямована на забезпечення реалізації законодавчих актів, розроблення і коригування незаконодавчих

нормативно-правових актів, участь у створенні законопроектів та проєктів нормативно-правових актів вищого рівня [13, с. 9–10].

Згідно зі ст. 4 та ч. 4 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», який набуде чинності у грудні 2023 р., принципами адміністративної процедури є, зокрема, принцип законності, який, поряд з іншим, тлумачиться як обов'язковість висновків про застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [14].

Суттєва роль правових висновків Верховного Суду у реалізації принципу законності потребує існування дієвого механізму забезпечення обов'язковості врахування таких висновків у правозастосовній діяльності суб'єктів владних повноважень та судів.

Одним із засобів забезпечення такої обов'язковості є касаційне оскарження рішень судів першої та апеляційної інстанцій у разі, якщо суди ухвалили рішення без урахування правового висновку Верховного Суду, викладеного у його постанові, в подібних правовідносинах.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 287 Господарського процесуального кодексу України [4], ч. 4 ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України [5], ч. 2 ст. 389 Цивільного процесуального кодексу України [6] підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у частині першій цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно в таких випадках:

1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду;

2) якщо скаргник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Крім того, необхідно зазначити, що ч. 10 ст. 246 Господарського процесуального кодексу України, ч. 8 ст. 249 Кодексу адміністративного судочинства України та ч. 10 ст. 262 Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що суд вищої інстанції може постановити окрему ухвалу в разі допущення судом нижчої інстанції неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, незалежно від того, чи є такі порушення підставою для скасування або зміни судового рішення.

Також слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Пленум Верховного Суду з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані; за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [2].

Отже, правовий висновок Верховного Суду щодо способу застосування норми права, викладений у його постановках, є основним інструментом забезпечення єдності судової практики, що є важливою складовою принципу юридичної визначеності та верховенства права. Вимога щодо дотримання принципу юридичної визначеності закріплена у низці міжнародних актів (зокрема, у Європейській конвенції з прав людини) та у Конституції України.

З цієї позиції правові висновки Верховного Суду, викладені у його постановках, характеризуються деякими ознаками судового прецеденту, зокрема: є обов'язковими для врахування судами усіх інстанцій та юрисдикцій, включаючи сам Верховний Суд, а також суб'єктами владних повноважень під час застосування норми права у подібних правовідносинах; формуються лише внаслідок розгляду конкретної справи, тобто під час здійснення правосуддя.

Процесуальним законодавством України визначено механізм забезпечення обов'язкового врахування правових висновків Верховного Суду судами усіх інстанцій, проте проблема різності судової практики досі залишається актуальною для України, про що свідчить чисельність касаційних скарг, що надходять до Верховного Суду. Крім того, у законодавстві не цілком визначений механізм для забезпечення врахування правових висновків Верховного Суду суб'єктами владних повноважень, зокрема, не передбачено право суду реагувати на факти такого неврахування (наприклад, шляхом постановлення окремої ухвали).

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
3. Висновок Консультативної Рада європейських суддів (КРЕС) № 20 (2017) від 10 листопада 2017 року «Про роль судів у забезпеченні

єдності застосування закону». URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20-UA.pdf.

4. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Ільков В. Судове рішення як джерело права в адміністративному судочинстві України. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*. 2019. № 4. С. 65–67.

9. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL : https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.

10. Чимний Р. Перший заступник Голови ВС Ярослав Романюк: «Лише ухваленням прецедентних рішень забезпечити єдність практики в цілому неможливо». *Закон і бізнес*. 2012. № 35. URL : <https://zib.com.ua/ua/print/11302.html>.

11. Правові позиції Верховного Суду як основа сталості та єдності судової практики. *Українське право*. 2017. URL : https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/pravovi-pozitsii-verkhovnogo-sudu-yak-osnova-stalosti-ta-dnosti-sudovoi-praktiki-/?print=Y.

12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.

13. Адміністративно-правова реформа в Україні; за заг. ред. С. В. Петкова. Київ: КНТ, 2022. 180 с.

14. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО КУЛЬТУРУ» В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ

Позняк Еліна Владиславівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, психологиня
м. Київ, Україна*

За час повномасштабного російського вторгнення на територію нашої держави всі сфери суспільних відносин зазнали змін, що обумовило появу нових підходів до подальшого розвитку права, законодавства, економіки, культури. Конституцією України [1] людину, її життя і здоров'я визнано як найвищу соціальну цінність (ст. 3), а констатація необхідності сприяння держави консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11) закладає конституційні основи культури, наповнюючи її соціально орієнтованим змістом. Положення Основного закону стосовно обов'язку держави із забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги (ст. 16), реалізації Українським народом права власності на землю та інші природні ресурси (ст. 13), забезпечення прав кожного на безпечне довкілля, відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди й на вільний доступ до екологічної інформації (ст. 50), виконання обов'язків не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66) сприяють розумінню сфери еколого-правової культури крізь призму механізму правового регулювання екологічних відносин.

На початку проведення правових реформ положення прийнятого 25 червня 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» започаткували процес формування інституту еколого-правової культури в системі екологічного права України міждисциплінарного, міжгалузевого, комплексного характеру. Це дало поштовх розвитку екологічного права нашої незалежної держави та активізувало процеси екологізації переважної більшості галузей права й законодавства, філософії, політико-правової думки, виробничо-

господарської діяльності та бізнесу, сфери освіти, медіапростору, культури тощо.

У наукових дискусіях представників еколого-правової науки традиційно до системоутворюючих чинників екологічного права, як галузі права, пропонується відносити систему екологічного законодавства та державний інтерес до розвитку й удосконалення еколого-правових норм, які регулюють природоресурсні (земельні, водні, надрові, лісові, фауністичні, флористичні, атмосфероохоронні), природоохоронні (природно-заповідні, рекреаційні, лікувально-оздоровчі й ін.) та антропоохоронні (у сфері забезпечення екологічної безпеки різних видів діяльності та за надзвичайних екологічних ситуацій) відносини, а також норм інших галузей законодавства, які зазнали екологізації на засадах сталого розвитку.

Наразі джерела екологічного права як самостійної галузі права утворюють складну систему нормативно-правових актів різної юридичної сили інтеграційного, диференційного та комплексного характеру [2, с. 19–22; 3, с. 13–14; 4, с. 19–21], стабільність яких у регулюванні суспільних екологічних відносин є показником еколого-правової культури правотворчої, правозастосовної та право реалізаційної діяльності. У наукових підходах до джерел екологічного права в статичній та динамічній стані – з урахуванням імплементації міжнародно-правових норм і принципів, гармонізації з європейськими положеннями *acquis communautaire* – прослідковується зростання інтересу дослідників до проблем і перспектив екологізації в нашій державі права і законодавства. Одним із таких джерел права, які містять екологізовані норми, є Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р.

На перший погляд, цей закон ніяким чином не спрямований на регулювання власне екологічних відносин, адже охорона культурної спадщини, культурно-дозвіллєва діяльність та задоволення дозвіллєвих потреб громадян, зазначених у ст. 1 Закону України «Про культуру» прямо не пов'язуються у його нормах із навколишнім природним середовищем чи формуванням екологічної культури. Проте, слід зазначити, що природні ресурси, де б вони не знаходилися, використовуються одночасно з об'єктами культури, часто-густо є їх елементами, принаймні, розміщені на землях, які мають свій конкретний правовий режим і цільове призначення, закріплені Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р., Законом України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. та іншими нормативно-правовими актами. Закон України «Про культуру» до об'єктів культурного призначення відносить цілісні майнові комплекси парків культури та відпочинку, пам'ятки культурної спадщини та деякі інші об'єкти (ч. 1 ст. 1). Проте, зазначена у цьому Законі взаємодія груп людей

та їх спільнот з природою (п. 16 ч. 1 ст. 1), на жаль, не віднайшла свого розвитку як сфера екологічної культури в тексті цього нормативного акту.

Розглянутим в даній публікації положенням зазначеного закону кореспондує ціла низка норм джерел екологічного права, які є усталеними в регулюванні відносин із використання, відтворення та охорони природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, охорони й використання його комплексів та екосистем, забезпечення екологічної безпеки діяльності з високим екологічним ризиком і безпеки за надзвичайних екологічних ситуацій техногенного та природного характеру тощо. Одним із принципів, закладених законодавцем в основу еколого-правових норм, пропонуємо вважати принцип формування екологічної культури [5, с. 92]. У відповідності до ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підвищення екологічної культури суспільства пов'язується із освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища. Забезпечення неперервної екологічної освіти протягом усього життя людини вчені вважають ключовою ідеєю цієї статті [6, с. 49].

Однак, слід констатувати, що в процесі вдосконалення законодавства про культуру законодавцем було враховано низку важливих положень, які закріплювали раніше чинні Основи законодавства про культуру від 14 лютого 1992 р., у новому законі. Основи передбачали створення парків культури і відпочинку для задоволення потреб громадян у самодіяльній творчості, організації їх відпочинку і дозвілля (ч. 1 ст. 18), а нормами Закону України «Про культуру» гарантується утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури, зокрема, парків культури та відпочинку (ч. 3 ст. 9).

У той же час, ні в раніше чинних Основах законодавства про культуру, ні в Законі України «Про культуру» не зазначено про особливості формування екологічної та еколого-правової культури як елементів загальної культури при створенні та функціонуванні таких парків Законодавчо не конкретизовано і особливостей розвитку окремих видів культури та її напрямів, у першу чергу, екологічної, правової, психологічної, інформаційної, податкової та ін. Відсутні не лише згадки про це, але й не прослідковується загальний правовий механізм реалізації кожного із цих видів культури. Очевидно, в Законі України «Про культуру» не враховується і ціла низка положень екологічного та інших галузей законодавства, зокрема, законів України «Про охорону культурної спадщини» від 08 червня 2000 р., «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р., «Про благоустрій населених пунктів» від 06 вересня 2005 р., «Про освіту» від 05 вересня 2017 р., «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р., «Про туризм» в редакції Закону України від

18 листопада 2003 р., Кодексу цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 р. та ін.

У державних документах концептуального характеру, які визначають напрями культурного розвитку нашої держави і суспільства, також містяться досить загальні підходи до формування екологічної та еколого-правової культури. Аналізуючи положення Концепції державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки, затвердженої Законом України від 03 березня 2005 р., та Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 лютого 2016 р. № 119-р., можна дійти висновку про вибірковість підходів законодавця до конкретизації окремих напрямів розвитку культури, її видів, гарантій ефективності забезпечення еколого-культурних інтересів та потреб різних верств населення та соціальних груп. Зрозуміло, що весь масив джерел права, починаючи від Конституції України та завершуючи сферою техніко-юридичного регулювання відносин у сфері екологічної та інших видів культури містить такі норми, однак чи є таке правове регулювання системним?

Водночас, слід усвідомлювати, що уникнення багатьох проблем та подолання декларативності окремих норм законодавства можливе лише крізь розвиток правореалізаційної практики та забезпечення ефективних гарантій дотримання, виконання та використання таких норм. Мова йде, насамперед про екологічний нагляд (контроль) та юридичну відповідальність, значення яких як інструментів державної екологічної політики у сфері формування еколого-правової культури на практиці недооцінюється. До того ж, процес запровадження концепції сталого розвитку в національне законодавство має набути системного характеру, що підвищуватиме рівень еколого-правової культури в суспільстві, сприятиме внесенню доповнень до Закону України «Про культуру» стосовно поняття, видів та елементів екологічної культури та еколого-правової культури як її важливої складової.

На нашу думку, потрібно конкретизувати сферу дії Закону України «Про культуру», вказавши і на еколого-правовий напрям впливу на суспільні відносини його правових норм, а саме – в частині дозвілля і туризму з використанням рекреаційних, лікувально-оздоровчих природних ресурсів та інших елементів екологічної мережі, заповідання цінних природних і штучно створених об'єктів і комплексів (історико-культурного, природного), визнання пріоритетними духовних цінностей природошанування і природолюбства. Доцільно також внести положення про сталий розвиток основних напрямів культури, включно з екологічною та правовою, в текст Закону України «Про культуру», адже формування еколого-правової культури сталого розвитку фактично вже сьогодні втілюється у життя, навіть в умовах воєнного стану. Тож слід розвивати

культуру сталого розвитку через систему правових, освітніх, виховних, просвітницьких, інформаційних та інших підходів.

Література:

1. Законодавчі акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. К., Вентурі, 1996. 208 с.
3. Балюк Г.І. Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навч. посібник. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2020. 204 с.
4. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Екологічне право України. Загальна частина: підручн. К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2021. 190 с.
5. Позняк Е.В. Принцип формування екологічної культури в Україні: проблеми теоретико-правового змісту та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. Вип. 3(118). С. 92–99.
6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р. Малишева, М.І. Єрофєєв. Харків : Право, 2017. 416 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-34>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУДНОБУДУВАННЯ І СУДНОРЕМОНТУ

Хачатуров Едуард Борисович

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник Навчально-наукового Центру «Технопарк НУК»
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Стабільний економічний розвиток країни головним чином залежить від успішного функціонування підприємств промислового комплексу. Грошові кошти, які заробляють такі підприємства, у своїй господарській діяльності, є найбільш стабільним джерелом поповнення прибуткової частини Державного бюджету України. Суднобудівна промисловість має

всі необхідні передумови для того, щоб в майбутньому, після закінчення війни, посісти провідне місце в подальшому економічному розвитку країни:

- по-перше, Україна як морська держава зберегла, на теперішній час, потужну суднобудівну базу: біля 21 суднобудівних та судноремонтних підприємств. Вони продовжують вносити значні грошові кошти до Державного бюджету країни;

- по-друге, Україна знаходиться у середині переміщення центрів суднобудування на схід. Крім того, суднобудівна промисловість є комплексною і сприяє розвитку багатьох суміжних галузей та видів виробництв, таких як чорна та кольорова металургія, енергопостачання, транспортна галузь та ін. [1].

До того ж, суднобудівна промисловість унаслідок трудомісткості вимагає залучення значної кількості робітників, сприяючи тим самим зайнятості населення. Таким чином, суднобудівна промисловість виконує важливу економічну, політичну і соціальну функції та створює об'єднуючий виробничий ефект не тільки в самих підприємствах галузі, але й в суміжних галузях промисловості. Однією з умов стабільної роботи суднобудівних підприємств є правовий механізм державної підтримки, який забезпечується, зокрема за рахунок прямих дотацій з Державного бюджету та низьких відсоткових ставок за кредитами. Показовим є те, що уряд Євросоюзу на сьогодні не відмовився від підтримки суднобудівної галузі. Крім того, посол Данії в Україні заявив про готовність Данських компаній допомогти м. Миколаєву повернути статус міста суднобудівників шляхом модернізації і впровадження інноваційних технологій, матеріалів у промислове виробництво, за наявності існуючого величезного потенціалу в місті. Зараз це складно через військову ситуацію, але можливо обговорювати проекти організаційно-правових заходів щодо формату і вірогідного регламенту забезпечення співробітництва Сторін [2].

Отже, важливим завданням адміністративно-правової науки, у даному випадку, є конструювання ефективних засобів та створення механізмів державної підтримки з урахуванням особливостей і закономірностей розвитку економіки України в цілому та національної суднобудівної промисловості, зокрема з використанням можливості співробітництва з іноземними партнерами [3].

Тому, враховуючи об'єктивну необхідність посилення державного регулювання господарсько-правових відносин у сфері суднобудівної промисловості, а відтак, необхідність запровадження цілісної системи програмування її розвитку та постійної модифікації засобів господарсько-правового регулювання в процесі виконання таких програм, обґрунтовано завдання виведення організаційно-господарських відносин з підприємствами галузі на новий рівень.

На основі з'ясування виробничої спорідненості суднобудівної та судноремонтної діяльності, враховуючи той факт, що більшість суднобудівних підприємств, на теперішній час, перекваліфіковано у судноремонтні, беручи до уваги економічну перспективність судноремонтного виробництва, є висновок про доцільність визнання державою судноремонтної діяльності пріоритетною галуззю промисловості і поширення на неї спеціального режиму господарювання, котрій був передбачений ЗУ «Про заходи державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні», а також запропоновано прийняти окрему Програму економічного розвитку цієї галузі [4].

За такого, підприємства суднобудівної галузі зберегли з радянських часів значну виробничу базу і за умови виваженої державної економічної політики, суднобудування може стати однією з ключових галузей промисловості в державі. В Україні діє значна кількість суднобудівних, судноремонтних підприємств, розташованих на Півдні і в центрі країни, що становлять цілісний виробничий сектор економіки, який має певну інфраструктуру. Тому можна рахувати про вплив суднобудування на загальний стан економіки, створюючи синергетичний ефект не тільки в самій галузі, а й суміжних галузях та видах виробництв.

Література:

1. Письменна К. С. Господарсько-правове забезпечення стимулювання розвитку суднобудування та судноремонту / К. С. Письменна.-Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 184 с.
2. Режим доступу: <https://usm.media/sudnobudivni-zavodi-mikolaeva-mozhut-konkuruvati-zi-svitovimi-verfyami>. 07.12.2023р.
3. Кинах А. Судостроение Украины: нужны эффективные стимулы / А. Кинах // Судостроение и судоремонт. 2005. № 2 (11). С. 3–5.
4. Національна політика в галузі судноплавства і судноремонту та перспективи її розвитку [Електронний ресурс]: (доповідь президента АСУ В. М. Гуреева на загальних зборах Асоціації суднобудівників України «Укрсудпром» 17.05.2006 р.) / Гуреев В. М. К., 2009. Режим доступу: <http://www.ukrsudo.kiev.ua/index.php?id=212>.

НАПРЯМ 4. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-35>

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ НА ДИТИНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Вагіна Ірина Дмитрівна

*аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна*

Відповідно до ст. ст. 180 та 181 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними [1]. Батьки вправі домовитися про будь-які питання, пов'язані із виконанням свого обов'язку щодо надання утримання дитині, в тому числі щодо: форми надання утримання (натуральної чи грошової), способу її надання та обсягу. У разі наявності спору між батьками щодо порядку виконання обов'язку утримувати дитину або у випадку, якщо один із батьків ухиляється від належного виконання цього обов'язку, інший з батьків вправі звернутися із позовом про стягнення аліментів у судовому порядку. Останній порядок є обов'язковим у випадку необхідності визначення способів та обсягу виконання обов'язку утримувати дитину тим з батьків, який проживає окремо від дитини. У ст. 189 СК України батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати; при цьому умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК України. В СК України визначено письмову нотаріальну форму договору про сплату аліментів на дитину, а також можливість стягнення коштів за цим договором на підставі виконавчого напису нотаріуса. У ст. 190 СК України визначено інший договір щодо надання утримання на дитину – договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо). Цей договір спрямований на припинення аліментного зобов'язання одного з батьків

щодо дитини у зв'язку із його виконанням; таке виконання здійснюється через передачу у власність дитини нерухомого майна; в такому випадку аліментне зобов'язання припиняється (при цьому зберігається обов'язок участі у додаткових витратах на дитину) [1].

Якщо розглянути особливості першого договору – про сплату аліментів на дитину, то як зазначає О. В. Розгон, цей договір є двостороннім, безоплатним, оскільки тільки одна сторона несе обов'язок сплачувати аліменти; умови цього договору можуть стосуватися різних питань регулювання цих правовідносин, зокрема: розміру аліментів на дитину, строку дії договору про сплату аліментів, періодичності виплат (одноразово, щомісяця, щоквартально тощо), строків конкретних виплат (дати або періоди платежу), порядку і строків нарахування штрафних санкцій, пені тощо за несвоєчасну сплату аліментів, питання зміни і припинення аліментного зобов'язання тощо [2, с. 189–191]. Договірному регулюванню піддані й відносини, які виникають між батьками щодо спільного виконання обов'язку надавати утримання неповнолітній дитині, а також відносини, що виникають між дитиною та батьком (батьками) щодо сплати аліментів [3, с. 188].

Слід зазначити, що в сімейному законодавстві обов'язок надавати утримання дитині не залежить від обсягу дієздатності її батьків; останні можуть бути неповнолітні, але маючи статус батьків повинні надавати утримання своїй дитині. З метою забезпечення виконання цього обов'язку цивільним законодавством передбачена можливість надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, можливості звернення до суду щодо судового присудження аліментів (оскільки відповідний обов'язок надавати утримання стосується саме неповнолітньої особи), можливості трудової діяльності, а за умови надання повної цивільної дієздатності – ведення підприємницької діяльності. В той же час, О. М. Пономаренко зазначає, що неповнолітні батьки, якщо їм не надано повну цивільну дієздатність, не можуть виступати стороною договору про сплату аліментів, якщо такий договір спрямований на виникнення аліментного зобов'язання, що не передбачений законом. Адже для того, щоб добровільно взяти на себе не передбачений законом обов'язок сплатити аліменти, особа має розуміти значення своїх дій та керувати ними [4, с. 135]. Втім, не можемо погодитися із науковцем, оскільки у віці від 14 до 18 років має неповну цивільну дієздатність, що допускає можливість укладення правочинів, але за згодою її батьків. Останні, надаючи згоду на укладення договору про сплату аліментів, підтверджують що умови цього договору не порушують прав та інтересів своєї дитини, яка є стороною відповідного договору.

Як зазначає А. М. Буряченко, в ст. 196 СК України визначено вичерпний перелік майнових санкцій, які стягуються із осіб, які не виконали обов'язку

щодо сплати аліментів на утримання дитини або додаткових витрат на дитину, та їх жорсткий розмір незалежно від того, встановлена відповідальність законом або договором; на думку науковця, слід передбачити, що положення ст. 196 СК України в частині переліку майнових санкцій та їх розміру застосовуватимуться, якщо договором не буде встановлено інше, що дозволить передбачити в договорі інший вид або більший розмір майнових санкцій до одного із батьків, який неналежно виконує свої аліментні обов'язки за договором [5, с. 192]. Крім цього, науковець пропонує визначати врегульовувати особливості відповідальності за прострочення аліментів та інших платежів не тільки у договорі про сплату аліментів, а й в окремому договорі (в тому числі у формі пені, штрафу, процентів, а також тимчасових обмежень, пов'язаних із розпорядженням майном, що належить боржнику у аліментних правовідносинах), за умови, якщо положення договору погіршують гарантії для одержувачів аліментів порівняно із положеннями [5, с. 231].

На думку О. В. Розгон порядок участі батьків у додаткових витратах можуть визначатися ними у окремому договорі – «про участь одного з батьків на дітей у додаткових витратах» [2, с. 198]. Можливість укладання такого договору прямо не визначена у СК України, однак у ст. 185 передбачається, що розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення, при цьому обов'язок одного із батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами не ставиться у залежність від судового рішення. Вище викладене, а також те, що відповідно до ст. 181 СК України способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними, останні можуть укласти договір про участь одного з батьків у додаткових витратах на дитину.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. Верховна Рада України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
2. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. К.: Ін Юре, 2018. 301 с.
3. Пономаренко О. М. Проблеми нормативного визначення вимог до сторін аліментного договору. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 трав. 2019 р. / Харків. нац. ун-т внутр. справ ;

Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2019. С. 186–191.

4. Пономаренко О. М. Сторони аліментного договору: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 52. Том 1. С. 131–136.

5. Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2022. 234 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-36>

СПОСОБИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Гаврік Роман Олександрович

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна*

В умовах проведення повномасштабного військового вторгнення російської федерації проти України, що стало наступним етапом російсько-української війни, істотно пришвидшилися політико-правові процеси європейської інтеграції України. Україна, будучи учасником цілої низки угод з Європейським Союзом (про реадмісію, про асоціацію, про безвізовий режим тощо), а також адаптуючи своє законодавство (в тому числі й сімейне) до вимог та стандартів Європейського Союзу, 28 лютого 2022 року подала заявку на членство у ЄС, яка 23 червня 2022 року була підтримана Європейською радою та Європейською комісією. В результаті цього Україна отримала статус держави-кандидата у члени Європейського Союзу і розпочала виконання вимог, які ставляться для набуття повноцінного членства у Європейському Союзі. Важливим у цьому контексті є наближення (гармонізація) українського законодавства, в тому числі яке регламентує особливості захисту сімейних прав та інтересів, застосування судовими органами відповідних способів захисту порушених, невизнаних або оспорюваних сімейних прав, неврахованих

сімейних інтересів учасника сімейних відносин. Це є актуальним в контексті подальшого розширення міжнародної форми юрисдикційного захисту сімейних прав та інтересів, яка представлена наразі можливістю захисту сімейних прав та інтересів Європейським судом з прав людини, також можливістю захисту відповідних прав інституціями Європейського Союзу, серед яких можемо назвати й Суд Європейського Союзу. Останній представлений кількома судовими установами, зокрема Європейським судом справедливості, Загальним судом (колишній Суд першої інстанції), а в період з 2004 по 2016 рік – також Трибуналом у справах публічної служби. Діяльність та повноваження усіх цих судових органів визначена положеннями ст. 19 Договору про Європейський Союз (Суд ЄС забезпечує дотримання законодавства у тлумаченні та застосуванні Договорів; ухвалює рішення у справах за позовами, які подають держава-член, установа, фізична або юридична особа; на звернення судів або трибуналів держав-членів, виносить попередні рішення щодо тлумачення законодавства Союзу або чинності актів, ухвалених установами; приймає рішення в інших справах, як встановлено в Договорах [1]).

Як бачимо, Європейський суд справедливості, як і Європейський суд з прав людини, може здійснювати захист прав людини, в тому числі й тих, що виникають із сімейних відносин або пов'язані із ними, однак не за порушення тих прав, які визначені національним законодавством. Однак, Європейський суд справедливості уповноважений здійснювати захист тих прав, які передбачені Хартією основоположних прав Європейського Союзу і лише якщо вони були порушені актами, органами та посадовими особами Європейського Союзу; на відміну від нього Європейський суд з прав людини здійснює захист сімейного права чи інтересу, що передбачений або виводиться із відповідного права, передбаченого Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, якщо таке право порушене національними органами. При цьому, останній застосовує такі способи захисту як встановлення факту порушення сімейного права чи інтересу, що передбачений або виводиться із відповідного права, передбаченого Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної порушенням сімейного права чи інтересу [2]. Виникає питання, які способи захисту сімейних прав та інтересів може застосувати Європейський суд справедливості під час розгляду звернення відповідного органу чи особи, уповноважених звертатися до Європейського суду справедливості.

Якщо звернутися до практики Європейського суду справедливості щодо вирішення спорів, що виникають із сімейних відносин або пов'язані із ними, можемо визнати, що найчастіше вирішуються справи щодо порушення ст. 24 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, якою визначені права дитини на такий захист та турботу, які необхідні для

їхнього благополуччя; правр на вільне висловлювання думок, їх врахування у тих питаннях, які стосуються дітей в залежності від їхнього віку та зрілості; забезпечення найкращих інтересів дитини, їх розгляд як пріоритетний; право підтримувати на регулярній основі особисті стосунки та прямий контакт з обома її батьками, якщо тільки це не суперечить її інтересам. Також через застосування європейських механізмів захисту прав людини захищається таке сімейне право, передбачене Хартією основоположних прав Європейського Союзу як право на шлюб та право на створення сім'ї (визначене ст. 9 Хартії), а також право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та спілкування (передбачене ст. 7 Хартії) [3].

При цьому, Європейський суд справедливості застосовує такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів як встановлення факту порушення права учасника сімейних відносин, що передбачене Хартією основоположних прав Європейського Союзу інститутами та органами ЄС, посадовими особами цих органів. Слід зазначити, що Суд Європейського Союзу часто ухвалює рішення щодо захисту сімейних прав та інтересів у різних сферах, таких як вільне пересування, громадянство Європейського Союзу, міграція, прийомна сім'я, постійне місце проживання, сімейне життя та недискримінація, застосовуючи як положення регламентів Європейського Союзу, якими здійснюються правове регулювання сімейних відносин за участю іноземного елемента, так і Конвенції про права дитини, Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини та інших актів міжнародного права, які визначаються усіма державами-членами Європейського Союзу [4, с. 31–32].

Зокрема, у рішенні у справі «Chavez-Vilchez and Others v Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank and Other» (від 10 травня 2017 року) за зверненням Вищого адміністративного суду Нідерландів про те, чи слід тлумачити ст. 20 Договору про функціонування Європейського Союзу як таку, що забороняє державі-члену позбавляти громадянина третьої країни, який несе відповідальність за повсякденний та первинний догляд за своєю неповнолітньою дитиною, яка є громадянином цієї держави-члена, права на проживання в такій державі-члені, Європейський суд справедливості встановив наступне. По-перше, Суд встановив, що відмова у дозволі на проживання громадянам третіх країн, може призвести до обмеження права дитини, яка є громадянином держави-члена ЄС, на проживання, оскільки ці діти можуть бути змушені супроводжувати своїх батьків і, таким чином, залишати територію Європейського Союзу в цілому. Цим самим такі діти будуть позбавлені справжнього користування суттю прав, наданих їм своїм статусом громадян Союзу. На думку Суду, влада країни Європейського Союзу повинна переконатися в тому, що один з батьків з європейським громадянством дійсно готовий взяти на себе всю матеріальну турботу про

дитину; лише в цьому випадку можливе прийняття рішення про відмову у дозволі на проживання в державі-члені ЄС того з батьків, що має інше громадянство. Суд встановив, що відмова в наданні дозволу на проживання та виплаті соціальної допомоги може порушувати права дитини, передбачені ст. 24 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, відповідно до якої передбачається, що діти мають право на захист і догляд, необхідні для їх благополуччя; регулярно підтримувати особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками, якщо тільки це не суперечить її інтересам. При здійсненні будь-яких дій по відношенню до дітей, як з боку органів державної влади, так і з боку приватних установ, вищі інтереси дитини повинні розглядатися як пріоритетні [5; 6, с. 183–184].

В іншому рішенні від 14 грудня 2021 року Європейський Суд справедливості встановив факт порушення прав, гарантованих ст. ст. 7 і 24 Хартії основоположних прав Європейського Союзу (повага до приватного та сімейного життя та право на підтримання на регулярній основі особисті стосунки та прямий контакт з обома її батьками), якщо дитина буде позбавлена стосунків з одним із батьків під час здійснення свого права на вільне пересування або коли здійснення нею цього права буде унеможливлене чи надмірно ускладнене на тій підставі, що її батьки однієї статі [6, с. 186].

Таким чином, можемо зазначити, що Європейський суд справедливості застосовує такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів як встановлення факту порушення права учасника сімейних відносин, що передбачене Хартією основоположних прав Європейського Союзу інститутами та органами ЄС, посадовими особами цих органів.

Література:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). *Liga 360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10267>.
2. Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів Європейським судом з прав людини: до питання про правову природу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 5. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-5-01-04/2022-5-01-04>.
3. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (переклад на українську мову). *Центр громадянських свобод*. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu>.
4. Handbook on European law relating to the rights of the child 2022 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 301 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_rights_child_ENG.

5. Ясінська М., Пархоменко П. Чому Суд справедливості поширив права дітей-громадян ЄС на їх іноземних матерів. *LigaZakon: Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/188822_chomu-sud-spravedlivost-poshiriv-prava-dtey-gromadyan-s-na-kh-nozemnikh-materv.

6. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2023. 238 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-37>

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НОТАРІУСОМ

Дементова Ольга Романівна

студентка II року навчання ОС «Магістр»

вибіркового блоку «Правове забезпечення безпеки бізнесу»

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Відповідно до частини 5 статті 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1]. Статтею 20 Господарського кодексу України передбачено, що кожен суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів, законодавством передбачені форми й засоби захисту своїх прав та законних інтересів [2].

Нотаріат як інститут громадянського суспільства виконує функцію охорони та захисту гарантованих Конституцією та законодавством України прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій нотаріусами від імені держави. Нотаріат відіграє важливу роль у захисті конституційних прав – права власності та права на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом.

Розглядаючи перелік нотаріальних дій закріплених у Законі України «Про нотаріат», певна кількість таких дій пов'язана з реалізацією суб'єктами господарювання своїх прав, а саме, нотаріуси:

- посвідчують правочини (договори, довіреності, вимоги про нотаріальне посвідчення правочину тощо);
- видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);

- видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- накладають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації;
- накладають заборону щодо відчуження грошових сум, що будуть зараховані заявником вимоги, визначеним відповідно до частини четвертої статті 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства», на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий відповідно до зазначеного Закону;
- посвідчують факт, що юридична особа є виконавцем заповіту;
- приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- вчиняють виконавчі написи;
- вчиняють протести векселів [3].

Також, вчиняючи інші нотаріальні дії на запит суб'єкту господарювання, нотаріус підтверджує цим законність відповідних дій.

Як зазначає Л. М. Ніколенко, суб'єкти господарювання рідко застосовують нотаріальну форму як захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Це пов'язано з тим, що в Україні відсутній нормативний документ, який би детально регламентував механізм та процесуальну процедуру здійснення нотаріальних дій щодо захисту господарювання [4].

Варто звернути особливу увагу на таку нотаріальну дію, як вчинення виконавчого напису. Згідно зі статтею 87 Закону України «Про нотаріат», для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість [3].

Виконавчий напис – це розпорядження нотаріуса державного чи приватного) про примусове стягнення з боржника на користь кредитора грошових сум або витребування майна на документах, які підтверджують зобов'язання боржника. В основі вчинення цієї нотаріальної дії лежить факт безспірності певної заборгованості. Отже, вчинення виконавчого напису – це не вирішення спору між кредитором і боржником, а лише підтвердження безспірності зобов'язання боржника [5]. Така дія може бути використана як гарантія виконання грошових зобов'язань для суб'єктів господарювання та спосіб уникнення подальших судових спорів.

Також уваги заслуговує такий спосіб захисту прав суб'єктів господарювання за допомогою нотаріату, як встановлення (скасування) вимоги, що підлягає нотаріальному посвідченню. Згідно зі статтею 113 Господарського кодексу України, учасник приватного підприємства може встановити вимогу нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка такого учасника у статутному капіталі відповідного підприємства, та скасувати таку вимогу, відомості про що вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та

громадських формувань у порядку, визначеному законом. Така вимога учасника, а також скасування учасником цієї вимоги є одностороннім правочином та підлягає нотаріальному посвідченню [2].

Нормами частини 2 статті 5 та частини 4 статті 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановлено, що учасник товариства може встановити вимогу нотаріального засвідчення справжності власного підпису під час прийняття рішень з питань діяльності відповідного товариства та/або вимогу нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка такого учасника у статутному (складеному) капіталі відповідного товариства, та скасувати таку вимогу, відомості про що вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку, визначеному законом. Така вимога учасника чи скасування учасником цієї вимоги є одностороннім правочином і підлягає обов'язковому нотаріальному. Учасник товариства може встановити вимогу нотаріального посвідчення правочину з відчуження, застави частки такого учасника у статутному капіталі відповідного товариства та скасувати таку вимогу, відомості про що вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку, визначеному законом. Така вимога учасника, а також скасування учасником цієї вимоги є одностороннім правочином та підлягає нотаріальному посвідченню [6].

Крім того, норми земельного законодавства вказують на те, що вимога нотаріального посвідчення правочину може бути встановлена власником земельної ділянки щодо нотаріального посвідчення договорів про встановлення земельного сервітуту, оренди землі, про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (смфівевзис), про надання права користування земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) [7]. Такий спосіб висвітлює превентивну спрямованість нотаріату, оскільки дозволяє переліченим суб'єктам захистити свої права від неправомірних посягань та уникнути негативних наслідків, пов'язаних з виконанням певних повноважень та реєстрацією прав на земельну ділянку.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, основною функцією нотаріату як форми захисту прав є превентивна, оскільки професійна нотаріальна діяльність забезпечує запобіжний правовий захист та знижує вірогідність порушення в майбутньому прав та інтересів суб'єктів права та виникнення судових спорів. Водночас діяльність нотаріату тісно пов'язана з інститутом судової влади, вони мають низку спільних рис та єдиною спрямованістю – забезпечення виконання правозахисної функції держави, в тому числі щодо підприємців. Більшість наукових робіт розкривають інститут нотаріату в контексті захисту цивільних прав, пов'язують нотаріальну діяльність з

адміністративною функцією держави або досліджують його конституційно-правовий статус. Разом з тим, в сучасній правовій літературі обмаль робіт, присвячених детальному аналізу особливостей нотаріату як однієї з форм захисту прав суб'єктів господарювання.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський кодекс України: : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 14.12.2023).
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 14.12.2023).
4. Nikolenko, L.N. (2017). Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Economics and Law*, (2 (47)), 19–24.
5. Долинська М.С. Окремі питання щодо визнання виконавчих написів нотаріусів такими, що не підлягають виконанню. Питання вдосконалення господарського та цивільного процесуального законодавства України: тези міжкафедрального круглого столу м. Львів, 11 жовтня 2013 р.) / За ред. В.О. Кучера, Г. В. Смолина, Г. Б. Яновицької. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 37.
6. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 14.12.2023).
7. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768III. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 14.12.2023).

**ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ПОЗОВОМ
ВІДПОВІДНОГО ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ:
ПЕРСПЕКТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Ломакіна Олена Анатоліївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного та конституційного права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Відповідно до статті 80 Цивільного кодексу України, юридична особа – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку та наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю. Процедура припинення юридичної особи може відбуватися добровільно або примусово, процес припинення є досить складним. Цивільний кодекс України передбачає наступні види припинення юридичної особи:

- ліквідація за рішенням її учасників;
- ліквідація за рішенням суду;
- реорганізація (перетворення, злиття, приєднання, поділ).

Відповідно до ч. 1 ст. 110 ЦК України юридична особа ліквідується:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади;

3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади. Вказані підстави ліквідації є загальними (добровільними та примусовими) і притаманними для всіх юридичних осіб – як підприємницьких, так й непідприємницьких.

27 липня 2023 року набув чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій» (далі – Закон). Цей Закон торкається різних сфер: публічного простору, пам'ятників і пам'ятних знаків, топоніміки, знаків для товарів та послуг та назв юридичних осіб. Відповідно до ч. 2 статті 4

Закону, присвоєння географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності назв, що глорифікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики, а також держави-терориста (держави-агресора) або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, населені пункти, дати, події, забороняється.

Прикінцевими та перехідними положеннями передбачено, у Законі України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій»: статтю 1 доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«5. Питання, пов'язані з приведенням раніше присвоєних об'єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій у відповідність з вимогами Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»;

у статті 3: абзац перший частини п'ятої викласти в такій редакції:

«5. Імена фізичних осіб, ювілейні та святкові дати, назви і дати історичних подій присвоюються юридичним особам та об'єктам права власності лише після проведення громадського обговорення та за згодою відповідного трудового колективу. Питання, пов'язані з приведенням раніше присвоєних об'єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій у відповідність з вимогами Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії»;

доповнити частинами сьомою і восьмою такого змісту:

«7. Забороняється присвоювати юридичним особам та об'єктам права власності назви:

які містять імена осіб, які обіймали керівні посади в органах влади і управління, політичних організаціях, партіях, збройних формуваннях Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, територіальних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі невизнаних, що створювалися під час реалізації російської імперської політики на окупованих, анексованих чи в інший спосіб зайнятих Російським царством (Московським царством),

Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією територіях, і брали участь або сприяли реалізації російської імперської політики, осіб, які публічно, у тому числі в медіа, у літературних та інших мистецьких творах, підтримували, глорифікували або виправдовували російську імперську політику, закликали до русифікації чи українофобії (крім осіб, пов'язаних із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури), працівників радянських органів державної безпеки всіх рівнів, а також які містять символіку російської імперської політики;

на честь історичних подій, ювілейних і святкових дат, пов'язаних із здійсненням російської імперської політики (крім подій, пов'язаних із опором і вигнанням нацистських окупантів з України або із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки та культури, а також випадків вшанування пам'яті українців, які постраждали від російської імперської політики, її репресивних заходів, русифікації);

на честь історичних подій, ювілейних і святкових дат, пов'язаних із Російським царством (Московським царством), Російською імперією, Російською республікою, Російською державою, Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, Союзом Радянських Соціалістичних Республік, Російською Федерацією, що не пов'язані безпосередньо із захистом політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитком української національної державності, науки, культури або з культурою поневолених народів Російської Федерації.

8. Забороняється присвоювати юридичним особам та об'єктам права власності назви, які містять імена осіб, які обіймали керівні посади в політичній партії, діяльність якої було заборонено судом, а також народних депутатів України та депутатів місцевих рад, які були обрані від політичної партії (місцевої організації політичної партії), забороненої у судовому порядку, а також сільських, селищних, міських голів, яких було обрано від політичної партії (місцевої організації політичної партії), діяльність якої було заборонено судом»;

10) частину п'яту статті 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:

«символіку російської імперської політики відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

У зв'язку з цим абзаци четвертий і п'ятий вважати відповідно абзацами п'ятим і шостим.

3. Юридичні особи, політичні партії, інші об'єднання громадян, зареєстровані на день набрання чинності цим Законом, у разі недодержання вимог цього Закону зобов'язані протягом одного місяця з дня набрання чинності цим Законом привести свої установчі документи, найменування та/або символіку у відповідність із цим Законом. При цьому такі юридичні особи звільняються від сплати адміністративного збору під час державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом. Власники знаків для товарів і послуг, які на день набрання чинності цим Законом містять символіку російської імперської політики, протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом зобов'язані привести такі знаки для товарів і послуг у відповідність із цим Законом.

4. У разі недодержання вимог цього Закону юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, зазначеними у пункті 3 цієї статті, їхня діяльність підлягає забороні у встановленому законом порядку, крім випадків, якщо юридичними особами, політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян вжито заходів для додержання вимог цього Закону, а неможливість державної реєстрації змін до установчих документів, пов'язаних з приведенням їх у відповідність із цим Законом, зумовлена об'єктивними причинами.

14. Перейменування назв юридичних осіб, об'єктів права власності, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, які є похідними від назв областей, назви яких пов'язані з російською імперською політикою, здійснюється не пізніше шести місяців з дня прийняття закону про внесення відповідних змін до Конституції України.

15. Заборона, передбачена частиною першою статті 5 цього Закону, не поширюється на випадки використання символіки російської імперської політики у назвах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єктів права власності, юридичних осіб, громадських об'єднань до прийняття рішень про їх перейменування в порядку, визначеному цим Законом.

Для удосконалення правового регулювання вищевказаних правовідносин, Кабінет Міністрів України 29 вересня 2023 року схвалив законопроект, за яким пропонується припинити діяльність юридичних осіб, які ігнорують закон про деколонізацію топонімії. Це проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди

російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» щодо удосконалення порядку притягнення до відповідальності». Законопроектом пропонується передбачити, що у разі невиконання юридичними особами, громадськими формуваннями, що не мають статусу юридичної особи, вимог Закону «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» їхня діяльність підлягає припиненню (забороні) в судовому порядку за позовом Міністерства юстиції України.

Для проведення правової експертизи щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи та громадського формування, що не має статусу юридичної особи, вимогам Закону «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» передбачається утворення Міністерством юстиції комісії з питань дотримання вимог відповідного Закону.

Оскільки Український інститут національної пам'яті є центральним органом виконавчої влади, законодавець зобов'язав його супроводжувати процес очищення символічного простору України від маркерів російської імперської політики.

Література:

1. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#doc_info

2. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» / Марія Тахтаулова (заг. ред.), Олександр Богущ, Сергій Бутко, Людмила Замай, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Олена Охрімчук, Юрій Приходнюк, Володимир Тилищак. Київ : «Смолоскип», 2023. 42 с. – URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/1PXus1700492834GtKjN.pdf>

3. Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій: Закон України від 24.05.2012 № 4865-VI – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4865-17>

4. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» щодо удосконалення порядку притягнення до відповідальності» – URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-zakonu-ukraini-pro-zasudzhennya-ta-zaboronu-propagandi-rosiyskoi-imperskoi-politiki-v-ukraini-i-dekolonizatsiyu-toponimii-shchodo-udoskonallennya>

ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

Польова Вікторія Євгенівна

*аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна*

Правове регулювання визначення правового режиму майна подружжя за законодавством держав Європейського Союзу має істотні особливості порівняно із відповідним правовим регулюванням за сімейним законодавством України. Розглянемо сімейне законодавство ряду держав Європейського Союзу, зокрема Німеччини, Франції, Чехії та Латвії.

Зокрема, відповідно до німецького сімейного законодавства, до відносин подружжя застосовується режим спільності майна, набутого кожним із подружжя під час шлюбу якщо у шлюбному договорі не визначено інше (§1363 Німецького цивільного кодексу, надалі по тексту – НЦК). У §1373 НЦК зазначено, що сума, на яке кінцеве майно подружжя перевищує його первинне майно, складає майно, набуте під час шлюбу. У разі подання до суду позову про розподіл майна подружжя та його задоволення судом, встановлюється правовий режим роздільності майна подружжя (§1388 НЦК). Подружжя може врегулювати свої майнові відносини шляхом укладення шлюбного договору, в якому зокрема може скасувати чи змінити передбачений законом режим майнових відносин (§1408 НЦК), зокрема встановити режим: роздільності майна, режим спільності майна та режим продовженої спільності майна. Слід зазначити, що подружжя в шлюбному договорі може передбачити, що із режиму спільності майна виключається так зване «окреме майно», яке не може бути предметом правочину, але управляється одним із подружжя за рахунок спільного майна (§1417 НЦК), а також «виділене майно», яке вважається особистою приватною власністю одного із подружжя, оскільки визнане таким шлюбним договором, або набуте внаслідок смерті іншої особи, або внаслідок безоплатного правочину, якщо у такому правочині було зазначено, що передане майно може вважатися «виділеним майном» (§1418 НЦК). У шлюбному договорі може бути передбачено, чи управління спільним майном здійснюється обома з подружжя чи одним із них (§1421 НЦК). Подружжя може встановити в шлюбному договорі режим

продовженої спільності майна подружжя, тобто те, що після смерті одного з них режим спільності майна продовжиться у відносинах між пережившим подружжям та спільними нащадками подружжя. Якщо подружжя досягнуть такої згоди, режим спільності майна продовжиться щодо тих нащадків, які при спадкуванні за законом приймають спадщину як спадкоємці. Частка померлого подружжя в спільному майні не входить до складу спадщини (§1483 НЦК). Режим продовженої спільності майна подружжя припиняється за рішенням суду чи за договором між подружжям та нащадками, які мають право на частку у спільному майні (§1492 НЦК), укладення нового шлюбу пережившим подружжям чи вступу його у цивільне партнерство (§1493 НЦК) чи його смерті (§1494 НЦК) [1, с. 346, 349, 354–359, 373, 375–377].

Французьке сімейне законодавство передбачає, що закон регулює майнові відносини між подружжям лише при відсутності спеціальних угод між подружжям (ст. 1387 Французького цивільного кодексу – далі по тексту ФЦК). В такому випадку діє презумпція спільності майна подружжя, набутого у шлюбі (ст. 1400 ФЦК). До майна, набутого у шлюбі належить будь яке рухоме чи нерухоме майно, що спільно набуто у шлюбі, крім винятків, передбачених законодавством. Зокрема не є спільним майном подружжя, а є особистою власністю одного із них: майно, що за своїм характером призначено для особистого використання одним із подружжям, а також всі права, які пов'язані виключно з особою, в тому числі права щодо відшкодування фізичної чи моральної шкоди, на соціальні чи інші допомоги; знаряддя праці, необхідні для професійної діяльності одного з подружжя, якщо вони не є власністю комерційного комплексу чи господарства (за умови виплати відшкодування іншому з подружжя); спільне майно, на яке подружжя мали право власності чи право володіння на день реєстрації шлюбу чи які вони отримали в період шлюбу в порядку спадкування, за договором дарування, іншим безоплатним правочином; майно набуто в якості приналежності до того майна, що знаходиться в особистій власності подружжя (за умови виплати відшкодування іншому з подружжя); майно набуто замість того, що належало одному з подружжя особисто; майно, що набуто на публічних торгах (ст. ст. 1402–1408 ФЦК). Управління спільним майном вправі здійснювати будь-який з подружжя, за умови наявності згоди на вчинення правочину з боку іншого з подружжя (ст. 1421 ФЦК). Режим спільності майна припиняється може бути замінений роздільним режимом майна відповідно до рішення суду про зміну режиму майнових відносин між подружжям чи про встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 1441 ФЦК). В такому випадку відбувається розподіл спільного майна між подружжям. Подружжя вправі змінити встановлений законом режим спільності майна подружжя, передбачивши у шлюбному контракті яке саме майно, набуто під час

шлюбу є спільним майном подружжя; виключення із правил, що врегульовують управління майном; передача частини спільного майна одному з подружжя у разі виплати відшкодування його вартості іншому з подружжя; відхід від принципу рівності часток подружжя у разі розподілу майна подружжя; те, що режим спільності подружжя буде універсальним (ст. 1497 ФЦК). Останній правовий режим передбачає віднесення до спільного майна не тільки майна, набутого у шлюбі, а й будь-якого майна подружжя, крім того, яке віднесено законом до такого, що є особистим за своїм характером (ст. 1526 ФЦК). Подружжя може передбачити у шлюбному контракті крім режиму спільності майна чи роздільного режиму майна подружжя, також режим участі у доходах. Цей режим означає, що кожен із подружжя зберігає за собою право на управління, використання та розпорядження своїм особистим майном, незалежно від того, чи воно було у його власності на момент укладення шлюбу чи було набуто під час шлюбу, в тому числі шляхом спадкування, дарування або іншого безоплатного правочину, однак у разі припинення дії цього правового режиму (в тому числі у разі розірвання шлюбу) кожен із подружжя вправі отримати половину суми чистих доходів від використання майна іншого з подружжя, які визначаються шляхом подвійного оцінювання – на початку дії правового режиму і в кінці (ст. 1569 ФЦК) [2, с. 434, 441–443, 454, 463, 470, 474].

Презумпція спільності подружнього майна визнається й чеським сімейним законодавством (§ 708 Цивільного кодексу Чехії – надалі по тексту – ЦКЧ). Складовою частиною спільної власності є те, що один із подружжя набув, або подружжям спільно набуто під час шлюбу, за винятком того, що: а) служить для задоволення особистих потреб одного з подружжя; коли дарувальник при даруванні або заповідач при оформленні заповіту на випадок смерті висловив інший намір, в) придбано одним із подружжя як компенсацію за шкоду, завдану його природним правам; е) придбав один із подружжя як компенсацію за пошкодження, знищення або втрату його виняткової власності. Складовою частиною спільної власності є: прибуток від того, що належить виключно одному з подружжя; частка у господарському товаристві та товаристві чи кооперативі, якщо чоловік під час свого шлюбу став учасником господарського товариства та товариства або членом кооперативу; борги, набуті в період шлюбу, крім випадків а) стосується цього майна, що належить виключно одному з подружжя, у розмірі, що перевищує прибуток цього майна, або б) його придбав один із подружжя без згоди другого подружжя, і якщо не йшлося про забезпечення щоденних або звичайних потреб сім'ї (§§ 709 та 710 ЦКЧ). Подружжя, що одружується, може домовитися про режим майна подружжя, який відрізняється від режиму, встановленого законом (зокрема, домовитися про режим роздільної власності). В разі, якщо

подружжя досягнуто угоди про застосування договірної режиму, вони тим самим врегулюють свої права та обов'язки, пов'язані із вже існуючою спільною власністю. У разі наявності угоди про договірний режим дія такого режиму не має зворотної сили (§ 716 ЦКЧ). Договірний режим може бути змінений за згодою подружжя або за рішенням суду (§717 ЦКЧ) [3].

Латвійське сімейне законодавство також передбачає презумпцію спільності майна, набутого під час шлюбу (п. 89 Латвійського цивільного закону, надалі по тексті – ЛЦЗ). Визнаються приватною власністю одного із подружжя майно, що належало подружжю до одруження або визначене подружжям за договором як окреме майно; предмети, придатні для особистого користування лише одному з подружжя або необхідні для його самостійної роботи; майно, придбане одним із подружжя безоплатно під час шлюбу; доходи від окремого майна подружжя, не передані дня потреб сім'ї та спільного домашнього господарства; майно, яким замінено згадане вище майно (п. 91 ЛЦЗ); придане (п. 111). Правовий режим майна подружжя, визначений законом, може бути змінений шлюбним договором (п. 114). У шлюбному договорі особи, які укладають його, можуть замість майнових відносин подружжя згідно із законом встановити роздільність всього майна подружжя або його спільність (п. 116) [4].

Отже, на підставі вище викладеного можемо зазначити, що сімейне законодавство Німеччини, Франції, Чехії та Латвії передбачає що до відносин подружжя застосовується режим спільності майна, набутого кожним із подружжя під час шлюбу якщо у шлюбному договорі (контракті) не визначено інше. Відповідно до німецького сімейного законодавства шлюбним договором може бути встановлено один із правових режимів: роздільності майна, спільності майна чи продовженої спільності майна, режим роздільності майна подружжя може бути передбачений шлюбним договором й за законодавством Чехії та Латвії. Режим продовженої спільності майна подружжя передбачає продовження режиму спільності майна й після смерті одного з подружжя аж до смерті іншого чи укладення ним шлюбу (вступу у цивільне партнерство). Французьке сімейне законодавство допускає встановлення шлюбним контрактом правових режимів: спільності майна, роздільності майна, універсальної спільності майна чи режиму участі у доходах (останній означає, що кожен із подружжя зберігає за собою право на управління, використання та розпорядження своїм майном, однак у разі припинення дії цього правового режиму кожен із подружжя вправі отримати половину суми чистих доходів від використання майна іншого з подружжя).

Література:

1. Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: Ввод. закон к гражд. уложению; пер. с нем.; науч. ред.: А. Л. Маковский др. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев / отв. ред. А. Довгерт. Киев : Истина, 2006. 1008 с.
3. Гражданский кодекс Чехии. Закон от 03.02.2012 г. *Ministerstvo spravedlnosti České republiky*. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf>.
4. Гражданский закон Латвийской Республики от 28.01.1937 г. *Inlatplus*. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-40>

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Серт Олександр Володимирович

*аспірант кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Учасники (акціонери), створюючи корпорацію, формують також систему органів, яка становить структуру її корпоративного управління, а самі органи реалізують господарську компетенцію корпорації. Під *господарською компетенцією* ми розуміємо сукупність усіх прав та обов'язків, якими наділяється корпорація, для участі в цивільних правовідносинах, а ці права та обов'язки виникають із самого факту її створення. І. В. Спасибо-Фатєєва називає *корпорацією* будь-які господарські товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, учасники мають право на частину прибутку товариства та участь в управлінні ним [1, с. 85]. Ми використовуємо термін «*корпорація*» саме в такому значенні.

Серед науковців є дискусійним питання чи мають органи, що створені в корпорації, власну правосуб'єктність. Ми підтримуємо твердження про те, що «*орган корпорації є частиною господарської організації, а не самостійним суб'єктом господарського права*» [2, с. 39]. Жорнокуй Ю. М.

вказує, що органи корпорації не є самостійними учасниками цивільних відносин, оскільки вони своїми діями породжують права і обов'язки для корпорації, а не для себе [3, с. 9]. Жигалкін І. П., характеризуючи діяльність органів корпорації, вказує, що вони виконують функції, які закріплюються в їхніх повноваженнях: волеутворюючу, організаційну, внутрішньо-управлінську, контрольну [4, с. 108].

На нашу думку, загальні збори учасників (акціонерів) здійснюють обмежену волеутворюючу функцію корпорації, делегуючи її органам, які вони створюють в рамках обраної ними структури корпоративного управління. В подальшому, після створення, волеутворюючу функцію корпорації здійснюють її інші органи, із застереженням про те, що загальні збори учасників (акціонерів) можуть, за визначених законом, статутом або договором обставин, змінювати суб'єктів, які виконують функції її органів, погоджувати чи забороняти укладення певних цивільних угод. Однак, такий вплив не підміняє собою факт того, що волеутворююча функція корпорації делегована створеним органам. При цьому, органи корпорації не є самостійними суб'єктами права. Саме такий механізм є реалізацією відділення власності від контролю, адже наділення загальних зборів учасників (акціонерів) всією повнотою волеутворюючої функції неминуче призвело б до ототожнення інтересу учасників (акціонерів), нехай навіть спільного, із інтересом корпорації.

Система органів корпорації складає структуру її корпоративного управління. Для необхідного аналізу виходимо із того, що науковцями почасти виділяється однорівнева та дворівнева структури корпоративного управління корпорацій, які мають суттєві відмінності у порядку організації волеутворюючої функції та функцій управління і контролю, а також суттєві відмінності у взаємовідносинах, що складаються між суб'єктами, які реалізують функції органів корпорації. Окремою структурою вказується сімейна.

Дві структури корпоративного управління, однорівнева та дворівнева, в частині поділу і делегування повноважень функціонують абсолютно по-різному. При дворівневій структурі обов'язковим є жорстке розмежування повноважень між корпоративною радою (правлінням) і наглядовою радою [5, с. 10]. Це функціональне розмежування підкріплюється, як правило, принципом несумісності, за яким одна людина не може бути членом обох рад одночасно, а також, заборонаю наглядовій раді давати доручення корпоративній раді (правлінню) [5, с. 10]. В однорівневій структурі немає формального поділу між управлінням і наглядом [5, с. 10]. В однорівневій структурі корпоративного управління збори учасників (акціонерів) призначають раду директорів, яка управляє корпорацією, в той час як наглядова комісія, членів якої обирають і призначають директори (агенти), і яка входять до складу ради, виконує функцію контролю [6, с. 25].

Основна відмінність між дворівневою та однорівневою структурами корпоративного управління виражається у повноваженнях органів та їхній кількості (різноманітності). Однорівнева структура не передбачає диференціації повноважень управління та контролю серед органів корпорації, а загальними зборами учасників (акціонерів) формується один орган, в якому зосереджені всі ці повноваження – раду директорів. Однорівнева структура корпоративного управління неможлива без інституту ради директорів, що складається із певної групи осіб, найнятих учасниками корпорації (акціонерами), однак, інститут ради директорів може функціонувати і при дворівневій структурі корпоративного управління, тобто не є її питомою ознакою.

Деякі науковці виділяють додатково традиційні, змішані структури корпоративного управління, а, характеризуючи американську структуру, жартівливо називають її «півторарівневою» [7, с. 50–51]. В процесі розуміння сутності однорівневої структури корпоративного управління важливим для нас є не стільки які структури корпоративного управління виділяються науковцями додатково, а те, чому вони виділяються ними саме так.

Характеристика американської структури Блоком Д. та Герстнер А.-М. як «півторарівневої» ґрунтується на тому, що, не дивлячись на існування формально єдиного колегіального органу ради директорів (агентів), делегування директорами повноважень управління агентам нижчого рівня дійшло до того, що ними створюються численні комітети, які виконують управлінські функції та приймають рішення без участі невиконавчих директорів [7, с. 50–51]. Із тих же самих підстав Калкоєн В. назвав американську структуру «балканізацією ради» через наявність у порядку роботи комітетів при радах елементів дворівневої структури [8, с. 190].

Отже, питомим елементом однорівневої структури корпоративного управління є не сам факт наявності єдиного, окремого, самостійного колегіального органу, якому делегується волеутворююча функція корпорації, та функції управління і контролю, а те, що суб'єкти, які реалізують компетенцію ради директорів (як виконавчі, так і невиконавчі директори), мають діяти спільно та разом. В іншому разі, відсутність наглядової ради як окремого органу, притаманного дворівневій структурі, не означає на практиці того, що невиконавчі директори, усунуті від прийняття рішень із управління та волеутворення, не діють як окрема структура (наглядовий комітет) в раді директорів.

В результаті проведеного аналізу ми формуємо таке визначення поняттю **«однорівнева структура корпоративного управління»** як структури управління корпорацією, за якої її учасники (акціонери) створюють єдиний, окремий, самостійний колегіальний орган (раду директорів), делегуючи йому волеутворюючу функцію корпорації, та

наділяючи його функціями управління і контролю, а суб'єкти, які реалізують компетенцію ради директорів (як виконавчі, так і невиконавчі директори), діють спільно та разом.

Література:

1. Спасибо-Фатєєва І.В., Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина, Право України, № 6, 2014, с. 84-92.
2. Гарагонич О.В., Суб'єкти корпоративних відносин: теоретико-правові аспекти, Право України, № 6, 2021, С. 26-45.
3. Жигалкін І.П., До визначення правового статусу керівника юридичної особи як її органу і як працівника, Вісник Національної академії правових наук України, № 4 (79), 2014, с. 105-113.
4. Жорнокуй Ю.М., Окремі питання визнання членів органів акціонерного товариства учасниками корпоративного конфлікту, Підприємництво, господарство і право, № 9, 2015, с. 8-12.
5. Davies P.L., Hopt K.J., Boards in Europe – Accountability and Convergence, Law Working Paper, № 205, 2013, с. 1-61.
6. Ghezzi F., Malberti C., Corporate Law Reforms in Europe: The Two-Tier Model and the One-Tier Model of Corporate Governance in the Italian Reform of Corporate Law—between Hypothetical Bargain and Regulatory Competition, Legal Studies Research Paper Series, Bocconi University, № 15, 2007, 65 с.
7. Block D., Gerstner A.-M., One-Tier vs. Two-Tier Board Structure: A Comparison Between the United States and Germany, Comparative Corporate Governance and Financial Regulation, № 1, 2016, с. 1-69.
8. Calkoen W.J.L., The One-Tier Board in the Changing and Converging World of Corporate Governance: a comparative study of boards in the UK, the US and the Netherlands, Dissertatie Rotterdam, 573 с.

**THE ISSUE OF COMPENSATION
FOR DAMAGE CAUSED IN A STATE OF EMERGENCY:
PRACTICAL AND THEORETICAL ASPECTS**

Sova Yuliya Mykolaivna

*4th Year Bachelor's Degree Student
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

Chemerys Anastasiya Olehivna

*4th Year Bachelor's Degree Student
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

Since Ukraine gained independence, the state has faced a number of challenges on its way to forming a civil society and building a state governed by the rule of law. In particular, ensuring human rights and freedoms as the highest social value and shifting the emphasis to improving the protection of the rights and legitimate interests of citizens has become the main task of the state. Relevant provisions for the realization of these rights and freedoms and their legislative support are reflected in the current civil legislation.

One of the most important types of protection of the proper realization of the rights and legitimate interests of individuals is the obligation to compensate for damage. Determination of the legal basis and legislative justification of this obligation is an important aspect of the approach that characterizes the degree of development of democracy in society. Therefore, the institute of obligations to compensate for damage caused to individuals and legal entities occupies a special place in civil law.

The obligation to compensate for unlawfully inflicted damage consists of compensation in kind or equivalent coverage of losses in full and is of a property nature. The property recovered from the person who caused the damage is transferred to the victim. In this case, the violated property sphere of the person is restored, and the negative property consequences of the offense are eliminated.

However, compensation for damage caused by lawful actions of a person, in particular in a state of emergency, is of particular importance in the system of obligations, as in this case there is a conflict of legitimate interests. First of all, causing damage in a state of emergency is not considered an offense and is recognized as legitimate on legal grounds. However, the very fact of harming the interests of other persons causes a response not only from the victim but also

from the state. As an example, there is a decision to compensate or dismiss such a claim for the victim.

However, in case of successful resolution of the issue of compensation for damage caused in a state of emergency, the aspect of determining the entities that are responsible for the harmful consequences of certain actions, establishing the grounds and conditions for compensation for damage, taking into account the specifics of the legal basis for such actions, is not included. The study of the issues of compensation for damage caused in a state of emergency remains relevant from the practical and theoretical aspects, and is a natural basis for studying the relevant topic within the framework of scientific activity.

The study of scientific sources describing the issues of the institute of compensation for damage caused in a state of emergency gives rise to the conclusion that there is an insufficient level of study of issues related to special obligations arising, in particular, from damage caused by active actions of a person who was in a state of emergency at the time of the offense.

The basis for the emergence of such an obligation, which is defined as a legal relationship caused by damage to the rights and interests of another person, is the very infliction of damage in a state of emergency. These legal relations are bilateral in nature, in which one party, i.e. the victim, has the right to demand compensation from the person who caused the damage; the debtor, or another person specified in the law, is then obliged to fulfil this request of the victim or creditor. This feature of the above legal relations is a means of protecting civil rights and legitimate interests.

A special type of obligation that is part of the general tort system, but at the same time is an exception to it, is compensation for damage caused in a state of emergency. Causing harm in a state of emergency is the result of lawful behaviour, while, as a general rule, causing harm is considered unlawful. Therefore, this offense has the characteristics of a tort, but is not one. At the same time, the infliction of damage in a state of emergency is the basis for the emergence of a certain system of obligations.

Emergency is a general legal category, but it is characterized by certain peculiarities depending on the relations in question. In the broad civil law sense, an emergency is a condition of a person within a certain period of time, the presence of which entitles the person to use actions and means not prohibited by law in order to prevent harm that threatens him or her directly or other subjects of law. In a narrow sense, it is the need to take actions aimed at eliminating the danger to oneself or other subjects, which consists in causing harm to other participants in civil law relations. When defining the concept of emergency, it is necessary to distinguish between these aspects.

In the civil law sense, the characteristic features of emergency are the immediate purpose of causing damage to avert a danger that threatens the legal interests of individuals or legal entities, as well as the impossibility of eliminating

the danger by other means under the circumstances, except for causing damage. An important condition for legitimacy is the existence of a real danger that arose through no fault of the person in a particular period of time.

The subjects of obligations to compensate for damage caused in a state of emergency may be divided into certain groups. In particular, the first subject is the person who directly caused the damage, i.e. the inflictor. The next possible subject may be the person who is the victim (the harmed party). It may also be a person in whose interests the actions were taken in a state of emergency, which actually caused the victim harm.

However, an exception is the case when the person obliged to compensate for the damage may be both the person who caused the damage and a third party in whose interests certain actions were taken. In such a situation, the obligation arises directly between them, namely, the former will be the creditor and the latter will be the debtor. In addition, pursuant to Article 1171(2) of the Civil Code of Ukraine, a person who acted in a state of emergency and a person whose interests were protected may be co-debtors under a partial obligation.

Based on these grounds, it can be concluded that Ukraine has a well-developed civil law, which covers a wide range of articles on compensation for damage to the injured person. At the same time, it also takes into account the peculiarities of causing damage by the offender, one of which is the commission of damage in a state of emergency. Therefore, it can be argued that all issues of dispute resolution are taken into account, and all rights of participants in civil proceedings are ensured.

Bibliography:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко (та інш.); за заг. ред. О. М. Джужі., А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
2. Кузьмін А. Р. Необхідна оборона та крайня необхідність, як способи захисту громадських інтересів. К.: Друкарник. 2017.
3. Отрадна О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки*. № 3 (47). Київ, 2013. С. 152-158.
4. Галкевич С. В. Вина як категорія цивільного деліктного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2017. С. 109-118.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ПРАВОЗНАВСТВА

Старчук Євген Валерійович

*аспірант кафедри права
Європейського університету
м. Київ, Україна*

У сучасних умовах правнича освіта в країні перебуває під впливом складних трансформацій, які обумовлені як інтеграційними процесами в європейський та світовий освітній простір, так і реформами в судовій системі, нотаріаті, прокуратурі та адвокатурі. Новий етап розвитку українського суспільства вимагає від правничої освіти не лише відповідати високим стандартам, що склалися в нинішніх умовах, але й активно впроваджувати інноваційні підходи, сприяючи розвитку компетентностей, необхідних для високоефективної професійної діяльності в юридичній сфері. У цьому контексті аналіз сучасного стану правничої освіти набуває особливої актуальності, оскільки від нього залежить не лише підготовка нового покоління правозахисників, а й узгодженість юридичної системи країни із високими міжнародними стандартами.

Окрім того, як показує практика, є деяка критика зі сторін судової системи та правоохоронних органів щодо необхідності перегляду підходів до юридичної освіти в Україні. Пов'язано це із тим, що навчальні програми та деякі методи навчання вищих юридичних закладів досі схильні до радянському стандарту, а не до європейського, що має негативний вплив на усвідомлення студентами-правниками суті права та впровадження змін у відображенні правової професії. Зі свого боку, це також впливає на рівень працевлаштування та виконання функцій в подальшому таких працівників у відповідних установах та організаціях.

Юридична освіта посідає третє місце за кількістю студентів серед здобувачів вищої освіти в Україні. Такий факт було виявлено за результатами стандартизованих освітніх вимірювань 2018 року, проведених в рамках проєкту «Удосконалення юридичної освіти та освіти з прав людини» за участю Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, спільно з Міністерством освіти і науки України та ГО «Універсальна екзаменаційна мережа» (UENet) [5].

Проте, така значна кількість випускників, що отримує дипломи правознавців, не завжди гарантує високий рівень правової культури в суспільстві й може, навпаки, призвести до поширення правового нігілізму

в державі. Як проаналізувало Міністерство Юстиції України, майже 80% роботодавців змушені проводити додаткове навчання випускників юридичних факультетів. Серед найбільш важливих компетенцій виявилися: ділова англійська мова, навички складання процесуальних документів та ефективна комунікація на різних рівнях. Отже, проблема підвищення якості підготовки фахівців у галузі правознавства залишається важливою та вимагає детального наукового вивчення.

Дослідження, яке ми провели, виявило, що проблемі професійної підготовки викладачів правознавства приділяли уваги, зокрема, такі вчені: Б. Андрусишин, А. Бобкова, В. Геращенко, В. Сущенко, В. Маньгора, В. Рижигов, Г. Кашкар'єв, І. Ревуцька, І. Сопілко, О. Костенко.

Сучасна юридична професія залишається вельми привабливою, але провідні дослідження підкреслюють, що рівень компетенцій зарахованих магістрів та аспірантів, дещо знижується, навіть при збільшенні вимог до іноземних мов. Протягом найближчих років, в силу економічної кризи та воєнних наслідків, один із яких – демографічний фактор, можуть призвести до подальшого погіршення якісного та кількісного складу абітурієнтів на юридичні спеціальності. Суспільний інтерес вимагає від університетів підвищення вхідного порогу на магістратуру, що, в свою чергу, суперечить економічним інтересам виживання вищих навчальних закладів. У цьому контексті росте роль державного регулювання в освіті. Власне, збалансоване та впливове державне регулювання може встановити превентивні заходи проти прийому некомпетентних осіб на магістратуру та їхнього подальшого заохочення в соціально значущу професію.

Для забезпечення прозорості та справедливості у визначенні конкурсного балу для вступу до юридичних навчальних закладів, слід вжити комплекс заходів.

По-перше, пропонується встановлення обґрунтованих пропорцій між балами Єдиної вступної випробувальної інформації, тестів з науково-правових компетенцій та оцінками з права при формуванні конкурсного балу. Це дозволить краще врахувати різноманітні аспекти знань та навичок абітурієнтів.

По-друге, слід переглянути принципи формування фахових комісій, які визначають розмір порогових балів. У цьому контексті рекомендується залучення достатньої кількості представників, користувачів послуг дипломованих юристів до складу комісій. Також доцільним є включення до комісій осіб, які мають необхідні базові компетенції у галузі технік обґрунтованого встановлення порогових балів, наприклад, тих, хто пройшов відповідні тренінги.

По-третє, рекомендується закріплення у нормативних документах вимоги, згідно з якою пороговий бал не може встановлюватись на рівні, що дозволяє подолати його 20% або більше осіб, які відповідають навчання

(сліпе вгадування). Для підвищення ефективності й врахування інтересів суспільства рекомендується розгляд можливості підняття порогу вимог у наступні роки.

Як вважає О. Костенко, компетентнісний підхід, спрямований на формування професійного підходу фахівців, виявляється через визначення вимог до підготовки майбутніх викладачів правознавства. Такі викладачі повинні володіти навичками для успішного функціонування в громадянському, правовому суспільстві з ринковою економікою. Окрім цього, ключовим стає вміння викладача аналізувати принципи державної освітньої політики та порівнювати їх з практикою. Також важливо сприяти формуванню суб'єктивно-значущих, етико-моральних та правових якостей студентів. З цієї причини питання компетентності в галузі права для викладача визнається не тільки складовою його загальної культури, але й необхідною складовою правової культури. Викладачі, володіючи професійною компетентністю, можуть виступати як лідери та ефективно реагувати на виклики суспільства та пристосовуватися до змін в освіті [2, 79–80].

Формування особистісних фахових якостей, викликаних вимогами сьогодення

Формування особистісних та фахових якостей набуває особливого значення в умовах сучасності. Автор вважає, що сучасна підготовка фахівців у галузі права повинна адаптуватися до сучасних вимог, забезпечуючи не лише глибокі знання юридичних аспектів, а й ураховуючи різноманітні сфери знань. Це включає в себе експертизу в інформаційних технологіях, економіці, екології, політології, соціології, а також розуміння військового будівництва та гуманітарних наук, що охоплюють широкий спектр питань від загальної медицини до прав військовослужбовців та захисту прав ветеранів війни. Такий голістичний підхід дозволяє випускникам правничих програм ефективно взаємодіяти з сучасними викликами та реаліями нашої країни.

Також важливо зазначити й інше питання щодо підготовки фахівців у сфері правознавства – формування особистісних фахових якостей. Судження науковця Б. Андрусишина вказують на важливі завдання перед вищими навчальними закладами, що спеціалізуються на підготовці фахівців у галузі «Право». Зазначає, що основне завдання цих закладів не обмежується лише надання студентам професійних знань юриста, але також включає формування ряду важливих особистісних якостей правознавця, що є значущими для професійного вдосконалення. Зміст та перелік цих якостей залежать від конкретних завдань, які входять до видів діяльності правознавця в різних галузях юридичної професії. Науковець вказує, що більшість навчальних програм, що стосуються підготовки фахівців у галузі «Правознавство», орієнтовані на формування компетенцій

для традиційних юридичних професій, таких як суддя, адвокат, прокурор і т.д. При цьому формування науково-педагогічних та правових компетенцій вважається менш пріоритетним, що часто обмежується окремими курсами з педагогіки та психології.

Б. Андрусишин вважає, що сучасні умови вимагають спеціалізації вищої юридичної освіти, надаючи перевагу глибокій спеціалізації для підготовки юристів. Він підтримує ідею надання університетам можливості вибору магістерських програм та визначення їх змісту відповідно до своєї специфіки. Також, введення додаткової кваліфікації «Викладач вищої школи» для осіб із вищою юридичною освітою визнається автором як спосіб підвищення якості педагогічної підготовки викладачів у галузі права [1].

Впровадження практики в юридичних клініках та правових шкіл при ВНЗ

Один із способів вирішення проблеми з отриманням практичного досвіду для майбутніх юристів – це участь у юридичних клініках при вищих навчальних закладах. Розвиток та ефективність юридичних клінік в українських вищих навчальних закладах призвели до значного покращення практичної підготовки студентів-юристів. Суть юридичної клінічної освіти полягає в можливості студентів отримати практичні навички, необхідні для вищого юридичного освіти. Цей вид освіти передбачає поєднання теоретичних та практичних аспектів в навчальному процесі. Такий підхід дозволяє студентам оволодіти не лише теоретичними знаннями, але й отримати практичний досвід роботи з малозахищеними верствами населення. Згідно з типовим положенням про юридичні клініки вищих навчальних закладів України, студенти старших курсів надають безоплатні юридичні консультації для соціально вразливих верств населення [6]. В наш час безоплатна правова допомога користується великим попитом серед населення, а право на неї закріплене у Конституції України та Законі «Про безоплатну правову допомогу».

Юридична клінічна освіта, орієнтована на розвиток юридичних клінік, є ефективним засобом формування в студентів-юристів практичних навичок, теоретичної підготовки та професійного досвіду. Враховуючи те, що юридичні клініки здатні надавати громадянам безоплатну правову допомогу, важливо визнати їхню роль та закріпити відповідний статус у законодавстві.

Подібну точку зору висловлює В. Сущенко у своєму дослідженні. Він підкреслює, що система вищої юридичної освіти, яка існувала в колишньому Радянському Союзі та залишається актуальною в Україні до сьогодні, з об'єктивних причин не сприяла достатньому розвитку професійної спеціалізації майбутніх правників. У відміну від отримання єдиної спеціалізації «Правознавство» та професії юрист всіма випускниками вищих навчальних закладів, які входять до системи

правоохоронних органів, в реальному житті відбувається фахова спеціалізація за конкретними напрямками професійної діяльності чи галузями права [4]. Такий підхід дозволяє юристам розвивати конкретні навички та глибше освоювати обрані сфери правознавства.

Отже, навіть при отриманні у студентів юридичного закладу загальної професії «юрист», вони, в кінцевому підсумку, стають фахівцями з досить вузької спеціалізації в галузі права. Професійні іспити та стажування, які вони проходять в адвокатів, нотаріусів та судах, за змістом та процедурою далекі від вимог, що висуває життя і суспільство перед представниками юридичної професії. У сучасних умовах, стає нагальною потреба у вирішенні проблеми поєднання загальноуніверситетської освіти та професійної підготовки юристів. Автор висуває ідею створення «Школи права магістрів» на базі університетської юридичної освіти для спеціалізованої підготовки юристів, які б мали як практичний, так і науковий підхід до різних напрямків правничої науки і практики [4].

Розвинення стипендіальних програм роботодавців та програм стажування.

Необхідно також приділити увагу розширенню стипендіальних програм від роботодавців та програмам стажування. Це стосується як науковців-правників, так і самих студентів, які навчаються на магістерських програмах.

В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства, забезпечення постійного розвитку та вдосконалення своїх компетенцій стає надзвичайно важливою задачею. Одним із ефективних засобів досягнення цієї мети є стажування, що включає в себе освоєння теоретичного матеріалу та можливість його втілення у практичну діяльність. Процедура стажування для наукових та науково-педагогічних працівників чітко визначена законодавством України, проте її потрібно удосконалити, враховуючи сучасні вимоги освіти. Рекомендується переглянути періодичність проходження стажування, дозволяючи більш гнучкий підхід. Також важливо встановити мінімальні строки стажування для різних категорій студентів та науковців для підвищення якості навчального процесу.

Щодо стажування в інших навчальних закладах, внутрішній характер цього процесу виявляється у складанні індивідуального плану, затвердженні його на кафедрі та отриманні довідки, яка підтверджує виконання програми стажування. Однак стажування за кордоном може надати цій формі підвищення кваліфікації ефективність у розвитку професійного потенціалу викладача вищої школи, особливо в контексті інтернаціоналізації [3, с. 49].

Важливо подолати формальний підхід до проходження стажування майбутніми фахівцями і забезпечити контрольний характер проходження, сприяючи набуттю практичного досвіду.

Впровадження стандартизованих тестів з іноземної мови

Також вважаємо за необхідно розглянути таке питання, як впровадження стандартизованих тестів з іноземної мови для досягнення хоча б мінімальних загальнодержавних стандартів володіння іноземною мовою абітурієнтами вищих навчальних закладів на рівні магістратури. Це важливий крок у забезпеченні високого рівня комунікаційних навичок та готовності випускників до викликів сучасного міжнародного оточення.

Впровадження стандартизованих тестів забезпечить об'єктивний метод оцінки володіння іноземною мовою, створить умови для однакових стандартів серед абітурієнтів і допоможе підвищити якість мовної підготовки в магістратурі. Такий підхід дозволить вищим навчальним закладам відповідати сучасним вимогам глобалізації та забезпечувати конкурентоспроможність своїх випускників на міжнародному ринку праці.

На сучасному етапі ключовим аспектом професійної підготовки майбутніх юристів в Україні є вдосконалення правничої освіти відповідно до європейських стандартів. Зміст та методика викладання правничих дисциплін орієнтовані на розвиток практичних навичок, глибоке вивчення етики та прав людини, а також розуміння фундаментальної ролі правозахисника у забезпеченні верховенства права, висвітленні та захисті прав і свобод людини, військових та ветеранів війни.

Удосконалення підготовки таких фахівців має відбуватися комплексно. У контексті сучасного підходу до юридичної освіти важливими напрямками вдосконалення вбачаємо:

- реформування системи вступу на магістерський рівень та отримання наукового ступеня для ефективного відбору кандидатів;
- оновлення навчальних програм, адаптованих до європейських стандартів та врахування останніх досягнень, таких як вивчення технологій, соціології, психології та військового законодавства;
- розв'язання можливостей створення юридичних клінік при ВНЗ, надання підтримки на законодавчому рівні для їх ефективного функціонування;
- оптимізування практики проходження студентами стажування. Зокрема, це може включати розширення можливостей для стажування за межами країни, спрямованого на розвиток та обмін досвідом в європейському правовому середовищі. Ця ініціатива сприятиме більш глибокому вивченню міжнародного права, адаптації до різних правових систем та обміну кращими практиками з європейськими партнерами.

Література:

1. Б. Андрусишин. Проблеми підготовки викладача права: URL: <http://www.golos.com.ua/article/286146>

2. Костенко О. Формування правової компетентності майбутніх учителів історії і правознавства в теорії та практиці вищої освіти: Соціум. Документ. Комунікація. 2018. С. 76–91.

3. Кляп М. Підвищення педагогічної майстерності викладача ВНЗ у контексті інтернаціоналізації вищої школи України. Наук. часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 4. Сущенко В. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні: Наукові праці, Том 69, Випуск 56. 186 с.

5. Стандартизовані освітні вимірювання 2018 року у вищій юридичній освіті. Єдине фахове вступне випробування та Єдиний вступний іспит. Аналітичне дослідження. К.: Ваїте, 2019. 122 с.

6. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України МОН України: Наказ МОН України від 03.08.2006 р. № 592. URL:: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-43>

БАНК ЯК СТОРОНА ДОГОВОРУ РАХУНКА УМОВНОГО ЗБЕРІГАННЯ (ЕСКРОУ) ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Таргоній Юлія Ярославівна

*аспірантка кафедри інтелектуальної власності, інформаційного
та корпоративного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Відповідно до законодавства України, банк, який отримав у встановленому порядку ліцензію на здійснення банківської діяльності, є єдиним суб'єктом, який вправі виконувати функції ескроу-агента, якщо об'єктом договору є гроші. Якщо укладається договір рахунка ескроу в цінних паперах, то роль ескроу-агента виконує депозитарна установа.

Аналізуючи правовий статус банку як ескроу-агента згідно ЦК України, слід відмітити, що він наділений такими правами:

1) використовувати грошові кошти на рахунку умовного зберігання (ескроу), гарантуючи вчасне перерахування таких коштів бенефіціару (бенефіціарам), а в разі надання бенефіціаром письмової вказівки банку – особі (особам), вказаній бенефіціаром, якщо інше не передбачено договором.

У контексті вищезгаданого права банку, варто відмітити, що банк не набуває у власність грошові кошти, які зараховані на рахунок ескроу, а

лише здійснює їх зберігання. Так, у Постанові Північного апеляційного господарського суду від 11 березня 2020 року у справі за позовом ОСОБА 1 до Акціонерного товариства «Універсал Банк» про стягнення вартості відчужених акцій ПрАТ «Київський завод шампанських вин «Столичний» у рамках процедури сквіз-аут, суд зазначив, що «відповідач (банк) не одержав грошові кошти від Компанії Хенкель Енд Ко. Зектеллерай ГМБХ у власність, а здійснює їх зберігання як банківська установа для подальшого перерахування на користь колишніх власників акцій ПрАТ «Київський завод шампанських вин «Столичний» [1]. Як наслідок, належним способом захисту прав позивача, якому було безпідставно відмовлено у виплаті коштів з рахунку умовного зберігання (ескроу) як бенефіціару, не може бути стягнення з відповідача (банку) грошових коштів, адже це б фактично призвело до стягнення власних коштів відповідача, при цьому останній не має правових підстав компенсувати такі кошти за рахунок коштів Компанії (депонента). Суд зазначив, що у такому випадку належним способом захисту прав позивача є вимога про зобов'язання банку вчинити дії щодо перерахування належних позивачу грошових коштів з рахунку, вказаного в договорі рахунку умовного зберігання (ескроу);

2) право на винагороду за послуги, пов'язані з обслуговуванням рахунка та здійсненням операцій за ним.

Відповідно до абз. 7 ч. 15 ст. 95 ЗУ «Про акціонерні товариства», усі витрати, пов'язані з відкриттям та обслуговуванням рахунку умовного зберігання (ескроу), несе заявник публічної безвідкличної вимоги. Банк не має права здійснювати будь-які утримання з коштів, що виплачуються акціонерам (їхнім спадкоємцям або правонаступникам, або іншим особам, які відповідно до законодавства мають право на отримання коштів) [2]. Проте, вищезазначена норма стосується тільки випадків укладення договору рахунка ескроу з метою здійснення розрахунків з міноритарними акціонерами в рамках процедури сквіз-аут. У разі його застосування в інших сферах, можливим є встановлення у договорі іншого порядку сплати винагороди банку депонентом та бенефіціаром.

Також варто зазначити, що на банк як на ескроу-агента згідно законодавства України покладаються такі обов'язки:

1) приймати та зараховувати на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий клієнту (володільцю рахунка), грошові кошти, отримані від володільця рахунка та/або від третіх осіб;

2) перераховувати такі кошти особі (особам), вказаній володільцем рахунка (бенефіціару або бенефіціарам), а в разі надання бенефіціаром письмової вказівки банку – особі (особам), вказаній бенефіціаром, якщо це передбачено відповідним договором, або повернути такі кошти володільцю рахунка за настання підстав, передбачених договором рахунку умовного зберігання (ескроу).

Відповідно до абз. 4 ч. 15 ст. 95 ЗУ «Про акціонерні товариства», банк, в якому відкрито рахунок умовного зберігання (ескроу), протягом п'яти років зобов'язаний здійснювати перерахування коштів акціонерам, акції яких придбаваються (їхнім спадкоємцям або правонаступникам, або іншим особам, які відповідно до законодавства мають право на отримання коштів), на зазначені ними рахунки у банках та державних установах (в яких відповідно до закону відкрито рахунки для сплати встановлених законом податків і зборів) або здійснювати виплату відповідних коштів готівкою [2];

3) виключно за зовнішніми ознаками, якщо інше не передбачено законом або договором, перевірити документи, що підтверджують настання підстав для перерахування бенефіціару або вказаній ним особі грошових коштів, що знаходяться на рахунку умовного зберігання (ескроу), або повернення таких коштів володільцю рахунка.

Судова практика свідчить про неоднозначне тлумачення вищезгаданого обов'язку банку. У цьому контексті знову є актуальною позиція Північного апеляційного господарського суду у справі № 910/12524/19. Позивачу (бенефіціару) банком було відмовлено у здійсненні виплати у зв'язку з тим, що було виявлено невідповідність даних щодо дати видачі йому паспорту. Позиція суду у цій справі була наступною: відмова у виплаті бенефіціару на цій підставі є неправомірною, оскільки банк повинен був комплексно проаналізувати відповідність усіх інших даних бенефіціара та зробити висновок про те, що неспівпадіння дати видачі паспорта є технічною помилкою [1];

4) у випадку, якщо документи, що підтверджують настання підстав для перерахування бенефіціару/бенефіціарам грошових коштів, не відповідають умовам договору, банк зобов'язаний відмовити відповідній особі у перерахуванні грошей із наданням письмового повідомлення із зазначенням причин відмови протягом п'яти робочих днів;

5) на банк може бути покладений обов'язок щодо перевірки настання підстав для перерахування коштів бенефіціару або вказаній ним особі або для повернення коштів володільцю рахунка [3].

Вищезазначений обов'язок банку найбільш доречний для випадків укладення договору рахунка ескроу не в рамках процедури сквіз-аут, а в інших цілях, наприклад, коли основним договором є договір купівлі-продажу нерухомості.

Ще одним обов'язком банку, який встановлений ЗУ «Про банки і банківську діяльність», є забезпечення збереження інформації, яка у відповідності до вимог законодавства України належить до банківської таємниці та стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта і взаємовідносин з ним під час надання банківських послуг [4]. За незаконне розголошення інформації, що становить банківську таємницю, банк несе передбачену законом відповідальність.

Отже, правовий статус банку як сторони договору рахунка умовного зберігання (ескроу) складають права та обов'язки, якими він наділений згідно закону. Дослідження окремих аспектів їх реалізації банком на основі вивчення законодавчих норм та судової практики є особливо актуальним у світлі тенденцій до розширення сфери застосування договору рахунка ескроу в Україні.

Література:

1. Рішення Північного апеляційного господарського суду у справі № 910/12524/19 від 11 березня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88106616>
2. Про акціонерні товариства: Закон України 2465-IX, Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>
3. Цивільний кодекс України: Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України 2121-III, Редакція від 29.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-44>

ПРАВА ЛЮДИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Філіппських Марія Олександрівна

*старший викладач кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Одним з основних питань, досліджуваних у рамках медичного права, є нормативно – правове забезпечення прав людини у сфері медичної діяльності. Від того, наскільки якісною є юридична база щодо прав людини у сфері охорони здоров'я, наскільки кожна окремо взята людина може скористатися наданими їй правами, багато в чому залежить успішний динамічний розвиток як медичного права зокрема, так і держави в цілому. Практика багатьох сучасних країн, та й України також, показує, що можна мати досить ґрунтовне і показове законодавство в галузі прав людини у сфері охорони здоров'я, але це ніяк не відображається на конкретному правовому статусі окремо взятої особи. Причин тут може бути безліч, але одна з ключових не вирішені проблеми забезпечення прав людини у сфері медичної діяльності. Дійсно, найбільш якісні, але не підкріплені системою забезпечення, правові норми в сфері охорони здоров'я залишаються лише

деклараціями, тобто нормами, що не супроводжуються створенням системи їхньої реалізації, охорони й захисту. Права людини у сфері медичної діяльності – це передбачені міжнародними і внутрішньодержавними нормативно-правовими актами положення, що гарантують людині охорону здоров'я і надання медичної допомоги при виникненні захворювання. Серед міжнародно-правових документів, що містять положення, присвячені правам громадян у сфері медичної діяльності, необхідно виділити Загальну декларацію прав людини яка проголошує, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, що необхідне для підтримки здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості або іншого випадку втрати коштів для існування від незалежних від неї обставин. Материнство і дитинство надають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, що народилися у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Правовий статус, як характеристика прав, свобод та обов'язків громадянина в сфері медичної діяльності, характеризується визначеними особливостями. Виділяють кілька видів правових статусів:

1. Загальний правовий статус громадянина в сфері медичної діяльності це перелік прав, обов'язків і відповідальності, характерний для всіх громадян України. Насамперед, без сумніву, мова йде про норми Конституції України, яка визначає, що кожний має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно.

2. Спеціальний правовий статус людини в сфері медичної діяльності – це перелік прав, обов'язків і відповідальності в галузі медицини, притаманний окремим категоріям людей (вагітні жінки і матері, неповнолітні, військовослужбовці, громадяни похилого віку, інваліди й ін.). Як приклад, необхідно навести положення розділу VII Основ законодавства України про охорону здоров'я «Охорона здоров'я матері та дитини».

3. Індивідуальний правовий статус людини в сфері медичної діяльності це перелік прав, обов'язків і відповідальності в галузі медицини, властивий конкретному індивідові.

Слід зазначити, що індивідуальний правовий статус людини найбільш динамічний варіант правового статусу, оскільки він залежить від професії, віку, статі людини. Варто зазначити значний ступінь схожості правового змісту індивідуального правового статусу людини і суб'єктивного права людини в сфері медичної діяльності. Як уже зазначалося, велике значення у справі юридичної регламентації медичної діяльності має забезпечення

прав людини у сфері медичної діяльності. Справді, будь-яке право людини в галузі медицини може бути реалізовано тільки в тому випадку, коли воно додатково забезпечується зрозумілим механізмом. Ідеальний варіант – наявність підзаконного акта, у якому прописаний механізм здійснення конкретного права людини. Загалом забезпечення прав людини у сфері медичної діяльності є системою організаційно-правових засобів, призначених для реального втілення у життя прав людини, що містяться у нормативно-правових актах, присвячених регулюванню медичної діяльності.

Необхідно розрізняти такі напрями забезпечення прав людини у сфері медичної діяльності:

- нормативно- правовий (створення юридичних документів, що містять механізми реалізації прав громадян);
- організаційний (створення умов, за яких стає можливою реалізація прав громадян);
- фінансово- економічний (збільшення витрат на охорону здоров'я у бюджетах різних рівнів, реалізація цільових програм);
- інформаційний (діяльність засобів масової інформації, спрямована на інформування громадян про свої права).

У залежності від джерела забезпечення, виділяють такі рівні забезпечення прав людини у сфері медичної діяльності:

- міжнародний;
- загальнодержавний;
- місцевий.

Класифікація прав людини у сфері медичної діяльності. Класифікація, що найбільш задовольняє потреби медичного права, є такою:

I. Права людини у галузі охорони здоров'я. Право на охорону здоров'я. Право на інформацію про фактори, що впливають на здоров'я. Право на медико-санітарну допомогу.

II. Права окремих груп населення у галузі охорони здоров'я. Права членів сім'ї. Права вагітних жінок і матерів. Права неповнолітніх. Права військовослужбовців. Права людей похилого віку. Права інвалідів. Права фізичних осіб, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, що проживають в екологічно несприятливих районах. Права осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, на одержання медичної допомоги.

III. Права пацієнтів. Загальні права пацієнтів. Права пацієнтів в окремих напрямках медичної діяльності (трансплантологія, психіатрія, імунопрофілактика й ін).

Першу групу прав становлять основні права, що належать усім людям, закріплені Конституцією України, міжнародними актами, які містять

норми, що спрямовані на розвиток людини, захист від неправомірного посягання на її здоров'я, а також його зміцнення.

Другу групу становлять спеціальні права людини у сфері охорони здоров'я, яких набувають усі, хто звернувся за медичною допомогою до закладів охорони здоров'я. У цьому випадку людина набуває статусу «пацієнта» та стає суб'єктом специфічних відносин. Права пацієнта не згруповані в одному джерелі права, а розкидані по різних нормативних актах, як правило, відомчого характеру.

Третю групу становлять права, притаманні окремим категоріям фізичних осіб, особливі ознаки яких визначають назву особлива група. Законодавець до таких особливих ознак відносить вік, стан здоров'я, заняття певними видами діяльності, проживання у визначених районах та інші.

Основи законодавства України про охорону здоров'я регламентують права неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів, працівників підприємств з шкідливими і небезпечними умовами праці, військовослужбовців тощо, але не визначають прав осіб похилого віку, сім'ї, ув'язнених та інших. У перших двох групах об'єднані права фізичних осіб або окремих груп населення, а в третій представлені права пацієнтів. Це пов'язано з тією обставиною, що людина у розумінні її прав на охорону здоров'я може бути як здоровою, що не потребує медичної допомоги, так і такою, що має певне захворювання, яке обумовлює її звернення у лікувально-профілактичний заклад. У той же час пацієнт це людина, що вже звернулась у ЛПУ за діагностичною, лікувальною або профілактичною медичною допомогою.

Література:

1. Конституція України: Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Верховна Рада України; Закон від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
3. Про виконання рішень за застосування практики Європейського Суду з прав людини: Верховна Рада України; Закон від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Урядовий кур'єр від 30.03.2006 р. № 60.
4. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2022 років.
5. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні» <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1338-19>
6. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

7. Європейська соціальна хартія / Рада Європи, від 03.05.1996 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи, від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

9. Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я. Прийнято 17-ї Всесвітньої медичної асамблеєю, Нью-Йорк, США, жовтень 1963 р внесені 3 поправки на 35-тій Всесвітній медичній асамблеї, Венеція, Італія, жовтень 1983 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_004

10. Джакартська декларація про провідну роль зміцнення здоров'я у XXI столітті / ВООЗ, 21-25 липня 1997 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/jakarta/declaration/en/index1.html>

**НАПРЯМ 5. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛІСТИКА**

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-45>

**ЩОДО ПИТАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ
В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛІСТИЦІ**

Бараненко Дмитро Володимирович

*доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки завідуючого кафедри теорії
та історії держави і права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

В сучасному світі, що безперервно трансформується під впливом інноваційних технологій, сфера криміналістики не залишається осторонь впровадження цифрових методів та інструментів. Зростання обсягів цифрової інформації та технічна складність сучасних злочинів вимагають не тільки активного адаптування силових структур до нових викликів, але й повністю перегляду традиційних методів розслідування.

Цифровізація у криміналістиці – це не лише технологічний стрибок, але й глибоке переосмислення стратегій та методів роботи криміналістичних органів. Це відкриває нові можливості для ефективної ідентифікації, аналізу та використання цифрових слідів, що може значно поліпшити результативність розслідувань.

Тому, основні аспекти цифровізації в криміналістиці включають в себе комплексний перехід від класичних методів розслідування до сучасних технологічних підходів.

По-перше, використання сучасних технологій для збору та обробки доказів відзначається як найбільш важливий аспект цифрової трансформації в криміналістиці. Спеціалізовані програми та апаратне забезпечення дозволяють ефективно аналізувати цифрові дані, включаючи комп'ютерні файли, електронні листи та дані з мобільних пристроїв [5].

По-друге, аналіз великих обсягів цифрової інформації в розслідуванні є невід'ємною частиною цифрової трансформації. Використання алгоритмів штучного інтелекту дозволяє швидше та ефективніше виявляти патерни та

зв'язки великих масивів даних, що робить можливим прискорення процесу розслідування [2].

По-третє, використання штучного інтелекту та машинного навчання стає важливим етапом в цифровій еволюції криміналістики. Автоматизація аналізу доказів, розпізнавання облич, ідентифікація слідів та розробка прогностичних моделей допомагають вдосконалити процеси розслідування та підняти їх ефективність [6].

Також, у контексті цифрової трансформації криміналістики визначається активне впровадження цифрових інструментів, що суттєво переформатовують та покращують процеси криміналістичних досліджень. Ці інструменти стають ключовим елементом в сучасному арсеналі правоохоронців, які стикаються з надзвичайно високим рівнем технологічної складності кримінальних подій.

Перше до уваги береться електронне зберігання та аналіз метаданих як важлива частина цифрового арсеналу. Зберігання великих обсягів метаданих дозволяє проводити ретроспективний аналіз активності, ідентифікувати особливості злочинності та виявляти невидимі зв'язки між об'єктами дослідження [4]. Другий, та не менш важливий аспект полягає в розгортанні цифрових слідів у вирішенні кримінальних справ. Використання спеціалізованих інструментів для аналізу цифрових слідів дозволяє експертам ефективно виявляти, фіксувати та інтерпретувати докази, що зберігаються в цифровому форматі, що значно полегшує розслідування та підвищує його об'єктивність [3]. Цифрові інструменти для криміналістичних досліджень відкривають нові перспективи для збору та аналізу даних, що допомагає вдосконалити процеси розслідування та робить їх більш адаптованими до вимог сучасного кримінального середовища.

У розгортанні цифрової трансформації криміналістики приводиться безперервне визнання важливості цифрових інструментів у розслідуванні злочинів. Проте, цей процес не є дефінітивним рішенням для всіх викликів, іноді навпаки, викликаючи нові проблеми та обмеження. Важливим викликом є захист від кіберзлочинів та кіберзагроз. Ростуть інтелектуальна складність та кількість кібератак, що вимагає постійного вдосконалення кіберзахисту криміналістичних систем. Крім того, кіберзлочинці використовують технології, щоб уникнути виявлення та перешкоджати розслідуванням, що ускладнює завдання правоохоронців [1].

Розвиток цифрових технологій у криміналістиці визначається не лише прагненням вдосконалити існуючі методи розслідувань, але й створенням нових підходів до виявлення, аналізу та ідентифікації кримінальних подій. Перспективи цього розвитку розглядаються як ключовий фактор у формуванні майбутнього обличчя криміналістики. Наприклад, розвиток інтерактивних платформ для співпраці між службами безпеки є

перспективною галуззю в цифровій криміналістиці. Спільні інформаційні обміни та інтеграція даних між різними агентствами сприятимуть більш ефективному виявленню та розслідуванню злочинів.

В цілому, перспективи розвитку цифрових технологій у криміналістиці диктують необхідність постійного оновлення і адаптації методів роботи до нових технологічних відкриттів. Удосконалення інструментів та систем, що використовуються в сучасній криміналістиці, сприятиме якісному підвищенню рівня розслідувань та забезпеченню високого ступеня об'єктивності в кримінальних провадженнях.

У висновках важливо підкреслити, що подальший успіх криміналістики визначатиметься гнучкістю та здатністю адаптуватися до швидкозмінюваного технологічного ландшафту. Освіта та співпраця у галузі цифрової трансформації стануть ключовими елементами для забезпечення сучасній криміналістиці засобів та знань для ефективного впровадження та використання цифрових технологій.

Література:

1. Демидов З.Г. Сценарій реагування на кіберзагрози та інциденти. «Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми»: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.). 2023. С. 115-116. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff68b195-eeb3-4a1f-afe8-3ca6049207fa/content>
2. Лущик В.І., Тяпкін А.С. Проблемні питання визначення цифрової криміналістики. Теорія і практика правознавства. № 23. С. 135-160. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1148071>
3. Мазниченко Н.І. Використання спеціальних знань при дослідженні слідів протиправних дій, здійснених з використанням сучасних інформаційних технологій. «Сорок четверті економічно-правові дискусії»: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 18 лютого 2020 р.). 2020. С. 127-130. URL: http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1583526527.pdf#page=127
4. Матюшкова Т.П. Електронна (цифрова) інформація: сучасний стан і перспективи розвитку криміналістики. Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). 2021. С. 248-250. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/28c444cd-794f-4bbc-93ad-452fff5dbf34>
5. Московчук Д.О. Електронні докази у країнах континентального та загального права: порівняльно-правове дослідження: дис...доктора філос. Одеса, 2023. 210 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23878>
6. Шевчук В.М. Використання технологій штучного інтелекту та процес цифровізації криміналістики в умовах війни. «Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції»: Збірник матеріалів Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Харків, 17 лютого 2023 року). 2023. С. 171-176. URL: https://ivpz.kh.ua/wpcontent/uploads/2023/03/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%97-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97_17.02.23.pdf#page=172

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-46>

OF THE NEED TO CULTIVATE A NATIONAL ANTI-CORRUPTION CULTURE IN UKRAINE

Busol Olena Yuriivna

*Doctor of Juridical Sciences, Senior Research Officer,
Chief Researcher the Interagency Scientific
and Research Center on Problems
of Combating Organized Crime under the National Security
and Defense Council of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Romanyk Bogdan Vasylovych

*Ph. D., Associate Professor,
Professor at the Departments of Transport Law and Logistics
National Transport University
Kyiv, Ukraine*

Researchers have proven that corruption is a social phenomenon not only in the ontological, but also epistemological aspect. This is a product of modern conditions of Ukrainian public life. But this product is not only a social phenomenon, since it cannot be created without the behaviour of members of society taken into account, and therefore corruption is a socio-psychological phenomenon. The phenomenology of corruption helps in elucidating the nature and mechanism of individual criminal behaviour of a corrupt official, the influence of certain factors of combating corruption crimes on its overall level and the level of effectiveness of combating corruption in individual states. Consideration and assessment of background phenomena of corruption,

especially if they accompany organized crime, is extremely important from the point of view of studying the phenomenon. Phenomenology identifies the subjective aspect in the process of cognition (the connection of cognitive procedures with the life practice of a cognizing person) and highlights specific aspects of perception (the objective meaning of emotions and consciousness in the process of cognition). The phenomenology of crime answers the question: what is crime as a criminological category and individual crimes and "background phenomena" that have a socio-psychological nature of origin and specific criminal and legal features. According to the well-established position of Ukrainian criminologists, the main ways to respond to such a multi-causal phenomenon as corruption, as well as to any other type of crime or crime in general, are: organizational, methodological and legal support of influence on corruption; preventive actions against corruption; control over corruption; countering specific corruption crimes or their individual types. So, effective influence on corruption as a socio-psychological phenomenon requires a whole range of ways and means applied. Ancient thinkers and many modern researchers worked on a set of actions to prevent crime. Thus, even Plato (427–347 BC) focused on the study of the causes of crimes. He considered the violation of laws as a consequence of the state's general disorder and malady. In particular, he wrote, "Well, every government lays down laws for its own advantage – a democracy democratic, a tyranny tyrannical laws, and so on. In laying down these laws they have made it plain that what is to their advantage is just for their subjects. They punish him who departs from this as a lawbreaker and an unjust man" [1]. Therefore, it is quite clear that influencing corruption, first of all, requires the organizational role of the state. But it has also been clear for many centuries and now that crime as a certain phenomenon is easier to prevent than to "fight" with it later. For this purpose, it is necessary to study its primary causes and take appropriate actions to eliminate them. Another great thinker, Aristotle (384–322 BC), emphasized that a firm grasp of what a cause is, and how many kinds of causes there are, is essential for a successful investigation of the world around us. He pointed out that one and the same phenomenon could have several causes in different meanings of their understanding; causes in relation to each other were also causes, but still with different meanings; the same phenomenon in the same meaning was the cause of the opposite [2]. Therefore, now Ukrainian researchers also primarily focus on the issues of comprehensive nature of actions to counteract corruption.

In order to cultivate an anti-corruption worldview in Ukraine, first of all, it is necessary to turn to the positive practices of the successful life path of Ukrainian figures – intellectual elite of the past and present time, who played an important role in Ukraine and foreign countries, and through self-identification as a cultural nation, to cultivate the national idea of the anti-corruption culture of citizens. Johann Georg Pinsel is the outstanding master in polychrome sculpture who

created wooden and stone-made compositions for most of the sacred structures of Galicia, which are considered the crown jewels of Ukrainian architecture, Fedir Vovk, who in his writings proved that Ukrainians were a separate Slavic people with a specific dominant anthropological type, Hryhorii Skovoroda, who brought together Christian beliefs and the theses of ancient philosophy, Kvitka Tsisyk, the most prominent pop star of the Ukrainian diaspora in the second half of the 20th century, Oksana Zabuzhko with her novel "Field Studies on Ukrainian Sex" translated into 15 languages, who is an outstanding voice of both female and Ukrainian national emancipation in a broader sense, in Ukraine and around the world, Pavlo Kharytonenko – philanthropist, sugar manufacturer, entrepreneur and industrialist, Yakiv Hnizdovskyi, the outstanding Ukrainian and American artist who made a synthesis of European minimalism and Japanese woodcut printing, with two of his paintings decorating the Office of US President John F. Kennedy at the White House, Pavlo Chubynskyi, Volodymyr Vernadskyi, Oles Honchar, and many others.

Statesmen of foreign states of past centuries, supporting the Enlightenment in their countries, obviously proceeded from the fact that the Enlightenment was above politics, and enlighteners were above politicians. For example, the standpoint of D. Eisenhower, the 34th President of the United States, is characterized by his statement, "The true slogan of a true democracy is not 'Let the Government do it' but rather, 'let's do it ourselves'". It is government tactics that allow us to determine at any time what should and should not relate to the state, what is public, what is personal, and what is state and non-state [3].

So, we may observe a distorted vision of ways and means of combating corruption in Ukraine. Instead of spending some insignificant amounts of the state budget on education and science, which will later bring incomparably more additional public product, the government spends billions of hryvnias on punitive bodies. However, these anti-corruption institutions are unable to overcome this harmful phenomenon posing a threat for the nation. One of the reasons is that corruption is like metastases, it permeates the entire state mechanism from bottom to top, and even the judicial system. And without justice, it is useless to talk about law and order in society, as it is completely "sick" and first of all needs "treatment", and not just operations of punitive bodies. Therefore, the punitive function is not the principal tool that should be applied in the fight against corruption. Capital punishment for corruption is fully justified in wartime, but this is not an end in itself for the state.

Anti-corruption and other punitive bodies are only a tool in the hands of people, which will be effective only if the social culture of those who are authorized to use such a tool is high. The giant repressive anti-corruption machine is a trap that society has fallen into, recklessly following the conditions, promised money and instructions of international partners without taking into account the specific features of Ukraine.

When assessing the state of crime and the effectiveness of actions in the field of corruption in Ukraine, one should always ask the question: will the motivation to commit corruption actions decrease/have the motivation to commit corruption actions decreased after the steps planned/implemented by the Strategy? First of all, we need to promote a virtuous lifestyle of people, starting with kindergartens and ending with their retirement. It is necessary to take care about these matters right now, and not justify inaction with "force majeure". The primary objective of the state is to bring up a citizen with a persistent rejection of corruption, even disgust and shame when encountering it, from the very childhood. And this is the cheapest way to mitigate corruption. It is necessary to turn to the positive practices of the successful life path of Ukrainian outstanding figures (intellectual elite), who played a prominent role in Ukraine and foreign countries, and through self-identification as a cultural nation, to cultivate the national idea of social, anti-corruption culture of citizens. Short-term strategies to prevent corruption with prevailing repressive actions taken by state institutions may be justified during martial law. In the long run, the application of preventive steps will result in the virtuous generation of citizens brought up. Virtuous citizens will form elites who cherish anti-corruption values. The role of elites in shaping the right worldview is invaluable. Prevention of corruption is a long-term process (change of some generations should take place), but in combination with the application of other steps, this is the cheapest and most effective way to minimize the phenomenon, and even reduce it to zero in some areas.

The findings of the study will be useful for the governments of other states that suffer from corruption.

Bibliography:

1. Platon (2000). *Derzhava* / per. iz davnokr. D. Koval. Kyiv. Osnovy. 22.
2. Aristotle's *Metaphysics* (1997). Annotated bibliography of the twentieth-century literature, by R. Radice and R. Davies, pref. by G. Reale. Leiden–N.Y.–Köln.
3. Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: the birth of the prison* / transl. From the French by Sheridan A. – L. : Penguin Books (Lane), 1977. IX: 333.

ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ЗАХИСТ У КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Гарасимів Олена Іванівна

*кандидатка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Ряшко Олена Василівна

*кандидатка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Змагальність є формою організації судочинства, для якої характерними є чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи по суті відповідно між прокурором (приватним обвинуваченим, потерпілим), обвинуваченим, підозрюваним (захисником) і судом (суддею); процесуальне рівноправ'я сторін обвинувачення і захисту; розгляд справи шляхом полеміки сторін перед незалежним та неупередженим судом. Змагальна побудова судового процесу є гарантією всебічності і повноти, законності та обґрунтованості вироку.

Тобто сутність дослідження доказів полягає в пізнанні їх змістового боку (включаючи перевірку вірогідності цього змісту), встановленні несуперечливості зібраних доказів. У результаті дослідження доказів у розпорядженні суб'єкта доказування є відповідним чином інтерпретована та доступна за своїм змістовим висловленням доказова інформація. Вона має бути оцінена для того, щоб виявити її допустимість і віднесеність до справи, для зв'язку доказів між собою, можливості використання в процесі подальшого судового дослідження [1, с. 171].

Ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання у тому числі щодо приведення законодавства та практики його застосування у відповідність до положень ЄКПЛ. Це є неодмінною віхою у вибраному Україною шляху до становлення як повноцінного члену Європейського співтовариства. Разом із тим застосування Конвенції є неможливим без урахування практики Суду, особливо щодо таких важливих питань, як забезпечення захисту особи,

права якої піддаються обмеженням внаслідок здійснення щодо неї кримінального провадження. Крім того, право на захист у кримінальному провадженні є одним з основних прав людини, гарантованих міжнародними договорами, зокрема п. 1 та п. 3 ст. 6 ЄКПЛ, а тому ця стаття Конвенції підлягає застосуванню судами як норма прямої дії з відповідним посиланням на неї не лише у мотивувальній, а й в резолютивній частині рішення [2, с. 262].

Захищене статтею 6 ЄКПЛ право на справедливий судовий розгляд також передбачає право на змагальність провадження. Кожна сторона провадження має бути поінформована про подання та аргументи іншої сторони та отримувати нагоду коментувати чи спростовувати їх.

Насамперед варто зазначити, що мета КПК полягала у переході до більш змагальної моделі кримінального правосуддя, відповідно до якої обвинувачений не вважається об'єктом чи джерелом доказів, а обидві сторони користуються аналогічними правами обстоювати свою позицію перед безстороннім судом. Ця модель передбачає можливість активнішого залучення обвинуваченого до збирання доказів та його участь у досудовій стадії. Проте слід мати на увазі, що коли обвинуваченого немає матеріальних засобів для самостійної організації збирання доказів, змагальність залишатиметься теорією, та й засада процесуальної рівності сторін може бути відсутньою.

З метою впровадження змагальної ідеї мають бути передбачені норми щодо витрат та безоплатної правової допомоги, інакше кодекс може нібито передбачати змагальність у кримінальному провадженні, та на практиці будь-який вирок, швидше за все, опиратиметься майже виключно на докази, зібрані стороною обвинувачення. Ані ЄКПЛ, ані практика ЄСПЛ не вимагають прийняття конкретної моделі кримінального процесу, однак їх дотримання робить конечними гарантії рівності сторін і ефективного захисту.

Європейськими стандартами прав людини є визнання європейським співтовариством та закріпленні в його документах юридичні норми, які включають всі природні та невід'ємні права людини, а також механізми їх гарантій, захисту та забезпечення на практиці процесів [3, с. 16].

На сьогодні Європейським судом з прав людини сформовані вже сталі підходи до розуміння принципу змагальності як однієї з базових гарантій права особи на справедливий суд, що може та, певно мірою, повинна враховуватися судами України при розгляді справи та винесенні рішень.

Природне право – це система норм та принципів, які визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права. Саме воно має бути спрямоване на відкриття принципів соціального порядку, які законодавець повинен брати до уваги, якщо він хоче успішно виконати завдання законотворення. Однак головною проблемою для правової

системи демократичного суспільства стає пошук справедливого та динамічного балансу інтересів різноманітних інститутів, громадян та офіційних осіб, а також складність його підтримки.

Щодо практики ЄСПЛ, то дія принципу змагальності в рішеннях Суду ґрунтується на переконанні: протилежність інтересів сторін найкраще забезпечить повноту матеріалів справи через активне виконання сторонами процесу тільки їм притаманних функцій. Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них [4, с. 252].

Тобто, згідно КПК України обвинувачення виникає з моменту винесення слідчим із затвердженням прокурором (або прокурором) обвинувального акту. Аналіз цього процесуального акта дозволяє відзначити наступні його основні моменти, відмінні риси. По-перше, значення даного акту полягає в тому, що з цього моменту в кримінальному процесі з'являється особливий учасник, якого викрито в скоєнні конкретного злочину – обвинувачений. Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК (ч. 2 ст. 42). Існування цього документу обумовлено необхідністю забезпечити реалізацію права обвинуваченого знати, в чому він обвинувачується.

По-друге, встановлюються межі кримінальної відповідальності даної особи. Вказана обставина має місце остільки, оскільки в подальшому межі судового розгляду визначаються виключно обвинуваченням, що міститься в обвинувальному акті. По-третє, цим актом констатується наявність кримінально-правових відносин, встановлених до цього моменту. По-четверте, обвинувальний акт є необхідним для того, щоб гарантувати можливість реалізації прав обвинуваченому, оскільки особі оголошується про потенційну

Навіть короткий екскурс в історію визначення понять «змагальність» та «обвинувальність» ілюструє, що наукові знання щодо цих понять мають істотне значення для з'ясування сутності кримінальної процесуальної діяльності слідчого. Діючи в парадигмі змагальності кримінального провадження, слідчий є представником сторони обвинувачення, якій законом приписано «протистояти» стороні захисту перед незалежним і неупередженим судом з метою довести свої висновки щодо винуватості особи, які він викладає в обвинувальному акті. І хоча діяльність слідчого обмежується межами стадії досудового розслідування, в якій суд в особі слідчого судді приймає обмежену (епізодичну) участь і не вирішує питання про винуватість особи, засада змагальності в цій стадії діє, а слідчий є активним учасником її реалізації кримінальну відповідальність [5, с. 130].

Висновки. Таким чином, право особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, на вільний вибір захисника відповідно до статті 6 Конвенції не є абсолютним і може бути обмежено національним законодавством. Європейський суд не вважає встановлення обмежень на вибір захисника порушенням конвенційного права особи у наступних випадках: надання безоплатної правової допомоги; невідповідність кваліфікації захисника, що впливає на його здатність надати професійну, ефективну допомогу; встановлення монопольного статусу адвокатів (їх об'єднань) в окремих видах проваджень або окремих судах; визначення максимальної кількості захисників. Проте побажання обвинуваченого (підозрюваного) мають враховуватися при призначенні захисника.

Практика ЄСПЛ відіграє важливу роль у процесі реформування правосуддя, оскільки сприяє наближенню національної правової системи до європейських стандартів з прав людини. Чинне законодавство не може повноцінно забезпечувати захист особи чи встановити справедливості, якщо воно належно не виконується. На основі вже наявних сьогодні рішень ЄСПЛ судді можуть правильно зрозуміти норму закону та доцільно її застосовувати [6, с. 46].

Отже, ключовими для європейської правової системи та уніфікації міжнародних і національних підходів у сфері захисту прав людини вважають прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і відповідних протоколів до неї, їх імплементацію та застосування практики Європейського суду з прав людини. На рівні конституційного права Конвенція та практика ЄСПЛ можуть розглядатися як засоби тлумачення під час встановлення змісту та обсягу основних прав і конвенційних цінностей та базових принципів Конституції України.

Література:

1. Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Науково-практичний журнал «Підприємництво, господарство і право»*. 8/2016. С. 169-174.
2. Деревянкін С.Л. Співвідношення засади змагальності з активністю суду у процесі дослідження доказів під час судового розгляду кримінальних проваджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 4/2020. С. 250-255.
3. Цуцкірідзе М.С. Генеза засади змагальності в кримінальній процесуальній діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. С. 129-132.
4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: *Науково-методичний посібник для суддів*. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

5. Т. Волошанівська. Застосування судами України практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні. Науково-практичний журнал «Підприємництво, господарство і право». 12/2017. С. 258-262.

6. Цебенко С.Б., Красько С.А. Проблематика застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 61 том 1. С. 43-47.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-48>

ЩОДО ПОСИЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Гуцалюк Михайло Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

*Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
м. Київ, Україна*

Клименко Ольга Анатоліївна

*кандидат юридичних наук
м. Київ, Україна*

8 листопада 2023 року Європейська комісія у своєму щорічному звіті про розширення рекомендувала країнам-членам ЄС розпочати з Україною офіційні переговори про її приєднання до Євросоюзу.

Приєднання України до Євросоюзу означатиме входження до єдиного цифрового ринку ЄС, що потребує імплементації низки європейських норм, серед яких важливе місце посідають нормативні документи у сфері кібербезпеки.

Єдиний цифровий ринок – це ринок, на якому забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг та капіталу та де окремі особи й підприємства можуть безперешкодно отримувати доступ і здійснювати діяльність в Інтернеті за умов чесної конкуренції та високого рівня захисту споживачів і персональних даних. Стратегію побудови європейського цифрового ринку було прийнято у 2014 році [1].

Через зростання загроз та інцидентів, що впливають на безпеку інформаційних систем і необхідність прийняття спільних норм та механізмів протидії у липні 2016 року в ЄС було прийнято Директиву (ЄС) 2016/1148 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (Директива NIS [2]). У документі визначено основні положення щодо посилення безпеки в інформаційному просторі та надано відповідні рекомендації.

Уже через шість років у відповідь на зростаючі загрози, спричинені цифровізацією, у грудні 2022 року прийнято Директиву про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки в Союзі (переглянута Директива NIS або «NIS 2» [3]). NIS 2 посилює вимоги до безпеки, які висуваються до компаній і стосується зокрема ланцюгів постачання та відносин з постачальниками, оптимізує зобов'язання щодо звітності, запроваджує більш вимогливі заходи нагляду щодо національних органів влади та посилює вимоги до виконання заходів кібербезпеки та спрямована на гармонізацію режимів санкцій у державах-членах. NIS 2 допоможе покращити обмін інформацією і співпрацю з управління кіберкризою на рівні ЄС.

Згідно з даною директивою держава-член призначає або створює один або більше компетентних органів, відповідальних за управління великомасштабними інцидентами та кризами кібербезпеки (органи управління кіберкризами). Держави-члени забезпечують наявність у цих органів відповідних ресурсів для ефективного та дієвого виконання покладених на них завдань. Також утворюється Європейська мережа організації зв'язку з кіберкризами (EU-CyCLONe) – тобто мережа співпраці для національних органів держав-членів, які відповідають за управління кіберкризами. Мережа була запущена в 2020 році та офіційно оформлена 16 січня 2023 року з набранням чинності NIS 2.

Мета створення такої мережі полягає у розвитку своєчасного обміну інформацією та ситуаційної обізнаності на основі інструментів і підтримки, наданих Агентством ЄС з кібербезпеки, що виконує функції Секретаріату CyCLONe.

Для подальшого посилення кібербезпеки та виявлення кіберінцидентів та реагування на них в ЄС Європейська комісія 18 квітня 2023 року запропонувала Акт ЄС про кіберсолідарність – The EU Cyber Solidarity Act [4].

Закон ЄС про кіберсолідарність спрямований на зміцнення потенціалу в ЄС для виявлення, підготовки й реагування на значні і масштабні загрози кібербезпеці та кібератаки. Пропонується впровадити Європейський щит кібербезпеки і комплексний механізм реагування на надзвичайні ситуації у сфері кібербезпеки. Європейський кіберщит складатиметься з операційних центрів безпеки (Security Operations Center, SOC) по всьому ЄС, об'єднаних

у кілька платформ SOC у кількох країнах. Завдання Cyber Shield – покращити виявлення, аналіз і реагування на кіберзагрози. При цьому SOC використовуватимуть передові технології, такі як штучний інтелект (ШІ) та аналітику даних, щоб виявляти й ділитися попередженнями про кіберзагрози з органами влади у своїй країні та за кордоном.

Ще один важливий елемент забезпечення кібербезпеки – протидія кіберзлочинності. Основним міжнародним документом у цій сфері є Конвенція про кіберзлочинність, прийнята у 2001 році і ратифікована Україною у 2005 році. Зважаючи на те, що кіберпростір не має кордонів і більшість кібератак здійснюється з інших країн, у травні 2022 року було прийнято Другий додатковий протокол до конвенції, який стосується посилення міжнародного співробітництва [5]. Зокрема даним протоколом передбачається спрощена процедура для отримання відповідних даних компетентними органами безпосередньо у провайдерів інших країн. Україна підписала даний протокол і сьогодні необхідно прийняти закон щодо його ратифікації.

Отже, протягом останніх років Україна значно посилила свою кібербезпеку. Про це свідчить належне функціонування вітчизняної інформаційної, у тому числі критичної, інфраструктури під час кібервійни з РФ. Водночас тенденція зростання кількості кіберінцидентів та їх складності стосується як усього світу, так і України. Тому необхідно продовжувати зміцнювати кібербезпеку, використовуючи при цьому міжнародний і насамперед європейський досвід та імплементувати у вітчизняне законодавство європейські норми кібербезпеки.

Література:

1. A Digital Single Market Strategy for Europe. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015DC0192>
2. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text
3. DIRECTIVE (EU) 2022/2555 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/172, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj>
4. The EU Cyber Solidarity Act. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/cyber-solidarity>
5. Ахтирська Н., Гуцалюк М. Правові засоби боротьби з кіберзагрозами під час воєнного стану в світлі використання механізмів Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність.

Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (12 травня 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., акад. НАПрН України О. П. Орлюк, к.ю.н., доц. Г. З Остапенко, к.ю.н. А. В. Айдинян. Київ, 2022. С. 283–286.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-49>

РІВЕНЬ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПРИЧИНИ

Дубович Олеся Валеріївна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри підприємництва і права

Полтавського державного аграрного університету

м. Полтава, Україна

Жіноча злочинність є однією з найбільш актуальних тем кримінології. За останнє десятиліття кількість жінок, які потрапляють до системи кримінального правосуддя значно зросла в усьому світі. Як і загальна злочинність населення, жіноча злочинність залежить від певних історичних подій. Оскільки світ постійно змінюється і соціальний статус жінки в ньому теж зазнає змін, то змінюється і жіноча злочинність. Сучасний світ прагне рівноправності чоловіків і жінок. І багато в чому жінки зараз мають рівні права з чоловіками, починаючи від особливостей працевлаштування та закінчуючи особистими відносинами між людьми. Наразі у загальній масі жіноча злочинність становить близько 12% від усієї злочинності. Як свідчить практика, вчинені жінками злочинні діяння завжди викликають більший суспільний резонанс, аніж злочини, вчинені чоловіками. Тому вивчення проблеми жіночої злочинності є на разі актуальним у зв'язку із необхідністю врахування у соціальній, кримінологічній та кримінально-правовій політиці держави гендерної складової, ролі та впливу соціальних та військових конфліктів на жінок і чоловіків [1, с. 2].

Жіночу злочинність від загальної злочинності можна відрізнити за характером злочинів, їх масштабом, наслідками, способами вчинення та багато іншого. Жінка обирає іншу жертву через відсутність грубої сили, вчиняє злочин у дещо інших сферах, ніж чоловіки.

Теоретична значимість дослідження, яка полягає в кримінологічній характеристиці злочинності жінок, а саме у її детермінації, структурних та статистичних показниках жіночої злочинності, може надати допомогу в розробці найбільш ефективних заходів щодо профілактики злочинів з боку

жінок, а також вплине на складання нормативно-правових актів з метою удосконалення превентивної політики та соціального захисту населення [3, с. 256].

Структурно жіноча злочинність входить до складу загально кримінальної злочинності і підпорядковується загальним закономірностям та змінам, але в кримінології виділяється як окремий вид злочинності у зв'язку зі своїми специфічними характеристиками. Основну роль тут відіграють соціально-економічні фактори, які є домінуючими при скоєнні жінками злочинних діянь.

Пов'язано це з тим, що у системі соціальних відносин місце жінки у суспільстві, її соціальні ролі були історично зумовлені. Тому у зв'язку із зміною способу життя жінок змінюється і характер їхньої злочинної поведінки. На відміну від чоловічої, жіноча злочинність більш стабільна кількісно-якісним показником, менш агресивна та жорстока [4, с. 88–89].

З кожним роком жінки все більше обіймають високі посади в управлінському апараті, державних установах та організаціях. Вони виконують організаційні та адміністративно-господарські повноваження, що впливає на рівень, структуру та динаміку злочинності в суспільстві.

Варто зазначити, що насильницькі злочини не є характерними для жіночої злочинності. Однак останніми роками спостерігається зростання кількості жінок, які залучаються до кримінальної відповідальності за тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я, а також за корисливо-насильницькі злочини (грабіж, розбій) та злочини, пов'язані з наркотиками. Хоча питома вага цих злочинів у структурі жіночої злочинності поки що не дуже високий, але за певних умов їх кількість може зростати.

Резюмуючи, варто сказати, що жінки найчастіше вчиняють злочини проти власності, домашні (сімейні) насильницькі злочини, залучення неповнолітніх до злочинної діяльності. У сфері сімейно-побутових відносин для жінок характерна корислива мотивація злочинних діянь, скоєння злочинів у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Однією з головних причин зростання жіночої злочинності є погіршення соціальних умов життя жінок в умовах економічного кризи в Україні. Нерівність, безробіття, інфляція, відсутність попиту ринку праці молодих людей, погіршення умов для роботи жінок та демографічні зміни – все це впливає на підвищення рівня жіночої злочинності.

Гендерна нерівність, що виявляється у сфері зайнятості, посадовому становищі жінок та оплаті їх праці, а також низький рівень соціальних гарантій у галузі сім'ї, материнства та дитинства, високий рівень міграції та урбанізації населення також сприяють зростанню жіночої злочинності. Збільшення жіночої злочинності також пов'язане із деформацією морально-моральних засад у суспільстві на тлі економічної нестабільності, соціальної незахищеності та розпаду державних інститутів, які повинні

формувати та підтримувати мораль та моральність громадян. Сучасна жіноча злочинність має якісно новий характер. Часто жінка не тільки очолює злочинну групу, але і організовує, і скоює найбільш жорстокі і витончені злочини. Ще Ч. Ломброзо відзначав, що «справжні жіночі злочинні типи більш жакливі, ніж чоловічі».

Коли ми розглянемо кількісні показники злочинності спираючись на статистику Національної поліції, то помічаємо що останні дані внесені за 2021 рік. З січня по жовтень 2021 року жінками було вчинено 51 424 кримінальних правопорушень на всій території України. Переважно жінки в віці від 29 до 39 років вчиняють злочини. Також чисельну групу складають жінки віком від 18 до 38 та від 40 до 54 років. Також слід звернути увагу що з січня по грудень кількість вчинених злочинів.

Сьогодні злочинність серед жінок є актуальною проблемою, яку потрібно вирішувати, вивчаючи її природу, фактори виникнення та прояви, і навіть співвідношення коїться з іншими соціальними явищами. Запобігання жіночій злочинності має будуватися з урахуванням сучасних соціально-політичних, економічних, правових, демографічних та геополітичних змін. Запобігання злочинності – це складний комплекс заходів запобіжного характеру, спрямований проти злочинності з метою утримання її на мінімальному рівні шляхом усунення або нейтралізації причин, її породжують, та умов, що їй сприяють.

Запобігання жіночій злочинності складається з ієрархічних завдань, пов'язаних між собою: 1) профілактична дія на динаміку, структуру, причини злочинності в цілому (соціальна профілактика); 2) запобігання видовим формам злочинної поведінки у визначених сферах суспільного життя, які вчиняються окремими суспільними групами (кримінологічна профілактика); 3) запобігання вчиненню злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика).

Література:

1. Трибушенко А. С. Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності – На правах рукопису. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеню «Магістр». Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2020.
2. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія : курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. К. : МАУП, 2002. 295 с.
3. Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман та ін. ; за ред. І.М. Даньшина. Х.: Право, 2003.
4. Блага А. Про жіночу злочинність / А. Блага // Право України. 1999. № 9. С. 88–89.

5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А.П. Закалюк. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

6. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-50>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Лагода Катерина Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна,
суддя
Приморського районного суду м. Одеси
м. Одеса, Україна*

У сучасному світі захист прав людини в сфері кримінального права та процесу стає предметом розгортальних дискусій, як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Конституційно-правові гарантії особистих прав та свобод, визначені законодавством, не завжди взаємодіють гармонійно з вимогами кримінального правосуддя. Підвищена увага до цієї проблематики виокремлюється в контексті розвитку правової доктрини та практики, обумовлюючи необхідність аналізу та вдосконалення механізмів захисту прав людини під час кримінального переслідування.

У сучасному юридичному контексті проблема захисту прав людини в сфері кримінального права виявляється однією з ключових викликів. Розмаїття правових систем із різних країн світу породжує різноманітні тлумачення та підходи до забезпечення індивідуальних прав та свобод особи в контексті кримінальних справ. Зокрема, велика різниця у практиці захисту прав людини спостерігається в контексті кримінального процесу різних країн, де правові норми та стандарти інтерпретуються залежно від особливостей культур, історій та правових традицій. Міжнародні конвенції, такі як Конвенція про захист прав людини і основоположних

свобод, надають загальні рамки, але їхнє виконання залишається відкритим для національних інтерпретацій.

Однією з суттєвих проблем сучасної ситуації є недостатня єдність в застосуванні принципів справедливості та захисту прав під час розгляду кримінальних справ. Різні країни можуть володіти різними рівнями гарантій, що може породжувати сумніви у справедливості та об'єктивності кримінальних процесів [4].

В сучасному контексті кримінального права, практика захисту прав людини стикається з рядом важливих проблем, які визначають ефективність та справедливість кримінального судочинства. Ці проблеми стосуються як самого процесу захисту, так і забезпечення доступу до правосуддя, а також етичних аспектів поведінки учасників кримінального процесу. Однією з головних проблем є визначення статусу та допустимості в судовому процесі доказів, отриманих незаконно. Недостатня єдність в судовій практиці та розбіжності в національних законодавствах можуть призводити до ситуацій, коли порушення прав обвинуваченого признаються судом без належного врахування контексту отримання доказів [5]. Нерівний доступ до правової допомоги є серйозною проблемою, яка порушує принципи рівності та справедливості. Недостатня фінансова підтримка для обвинувачених та недостатнє забезпечення якісною правовою допомогою ставлять осіб у відносини нерівності перед законом [2]. Система кримінального правосуддя часто стикається з проблемами визначення справжньої вини та обґрунтованості покарань. Нерідко рішення суду базується на нестабільних або недостатньо обґрунтованих доказах, що порушує принципи справедливості та може призводити до неправомірних вироків. Моральні та етичні питання стосовно поведінки адвокатів, прокурорів, суддів та інших учасників кримінального процесу впливають на його легітимність та довіру до правосуддя. Конфлікти інтересів, корупційні практики та неетична поведінка можуть підірвати засади справедливості та захисту прав людини [1].

У контексті сучасних викликів кримінального права та процесу необхідно активно вдосконалювати механізми захисту прав людини, забезпечуючи ефективність правосуддя та збереження основних принципів справедливості. Отже, необхідно вдосконалити національне законодавство для узгодження його з міжнародними стандартами захисту прав людини. Уніфікація підходів та створення єдиних норм, які гарантують права обвинуваченого та потерпілого, дозволить покращити компетентність судової практики. Міжнародні організації повинні взяти на себе активну роль у забезпеченні захисту прав людини в сфері кримінального права. Здійснення моніторингу, надання правової експертизи та розробка рекомендацій допомагатимуть у підвищенні ефективності національних систем.

Необхідно реформувати систему надання правової допомоги, забезпечуючи доступність та якість юридичної допомоги для всіх. Фінансова підтримка та гарантії якості послуг можуть вирішити проблеми

нерівності в цьому аспекті. У вирішенні цього питання також може бути корисною освіта громадянськості та підвищення юридичної грамотності. Вони можуть допомогти в створенні обізнаного суспільства, яке здатне вимагати дотримання прав та гарантій у сфері кримінального правосуддя.

Аналіз сучасних прикладів кращої практики в галузі захисту прав людини в кримінальному праві дозволяє виділити ключові елементи та інновації, які можуть слугувати моделями для інших юрисдикцій та сприяти покращенню справедливості та ефективності кримінального правосуддя.

Естонія впровадила інноваційну систему відкритого доступу до судової інформації, що сприяє забезпеченню прозорості та відкритості судових процесів. Громадянськість має можливість в реальному часі слідкувати за ходом розгляду справ, отримувати доступ до судових рішень та обґрунтувань, що забезпечує високий рівень відкритості та довіри до судової системи [3].

Канада успішно використовує альтернативні методи вирішення конфліктів, такі як медіація та посередництво. Це допомагає розвантажити судову систему, сприяє швидкому вирішенню справ та забезпечує більш індивідуалізований та гуманний підхід до вирішення кримінальних питань [6].

Дослідження сучасного стану захисту прав людини в сфері кримінального права та процесу свідчить про необхідність системних та комплексних заходів для покращення ефективності та справедливості кримінального правосуддя. Незважаючи на існуючі проблеми, ряд прикладів кращої практики свідчить про те, що досягнення високого рівня захисту прав людини є реальним завданням.

Важливим елементом в удосконаленні захисту є узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволить вирішувати розбіжності та створювати єдиночасні, чіткі правові принципи для всіх учасників кримінального процесу.

Література:

1. Гуртієва Л. М., Капліна О. В., Лапкін А. В., Мазур М. Р., Слюсарчук Х. Р. Етика прокурора, судді, слідчого: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 284 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.24746>
2. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості в кримінальному судочинстві України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 1(3). С. 1–12. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11koaksu.pdf>
3. Представники верховних судів України та Естонії обговорили впровадження новітніх технологій у роботу суду. Судова влада України. 2022. URL: <https://ck.arbitr.gov.ua/archive/1259032/>

4. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. Дніпро, 2002. 432 с. URL: <http://212.1.86.13/jspui/handle/123456789/3900>

5. Тертишник В.М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: автор. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юр. наук: 12.00.09. Дніпро, 2009. С. 40. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO M=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09tvmkpu.zip

6. Шеремет А.М. Досвід зарубіжних країн щодо впровадження медіації та можливість його застосування в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2019. № 2(20). С. 1–15. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/19samzvu.pdf>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-51>

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ РЕЖИМУ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мажников Ігор Сергійович

*аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології*

Пенітенціарної академії України

Науковий керівник: Триньова Яна Олегівна

доктор юридичних наук, доцент,

академік Української академії наук,

*професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права
та кримінології*

Пенітенціарної академії України

м. Чернігів, Україна

В умовах введення воєнного стану в Україні, відповідно до Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 [1], однією із нагальних проблем є забезпечення виконання режиму в слідчих ізоляторах (СІЗО) та підтримання належного оперативного стану в них.

Згідно статті 7 закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року № 3352-ХІІ, поняття режиму в СІЗО визначається як порядок і умови тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними з метою забезпечення попереднього ув'язнення, що встановлюється цим

законом та іншими нормативними актами [2]. Якщо більш ширше та доступніше розкрити зміст таких понять як порядок і умови тримання ув'язнених у СІЗО, то під цим розуміється сукупність прав, свобод, обов'язків, заборон для ув'язнених, дотримання ними розпорядку дня в СІЗО, надання належного матеріально-побутового забезпечення, що відповідають правилам санітарії та гігієни, а також ряд владних повноважень адміністрації та персоналу СІЗО щодо обов'язкового забезпечення виконання вищезазначеного, згідно законодавства та нормативно-правовим актам. Але наближення або безпосереднє потрапляння СІЗО до районів ведення бойових дій ставить під загрозу належне виконання вимог режиму, а відповідно і реалізацію прав ув'язнених.

До актуальних проблем забезпечення режиму в СІЗО в умовах воєнного стану належать наступні.

Захист і збереження життя та здоров'я ув'язнених під час потрапляння СІЗО безпосередньо під обстріли. В наслідок чого може статись руйнування камерних приміщень, де утримуються ув'язнені, а також інших будівель СІЗО. У зв'язку з чим не вирішеними та складними питаннями для адміністрації СІЗО залишаються наявність в ньому бомбосховищ та укриттів, де можуть переховуватись, на час обстрілів, як ув'язнені так і персонал СІЗО.

Не виключенням є випадки руйнування внаслідок бойових дій критичної інфраструктури держави що призводить до відключення централізованого постачання електроенергії та води у населених пунктах, де можуть знаходитись СІЗО. У зв'язку з чим значно обмежується реалізація прав ув'язнених передбачених пунктом 1 статті 4 глави І, пунктами 1, 2, 3 статті 2 розділу Х Наказу Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України» на користування телевізорами, холодильниками, безготівковими розрахунками протягом місяця на купівлю продуктів харчування і предметів першої потреби, а також на належне лікувально-профілактичне та санітарно-протиепідемічне забезпечення в умовах медичної частини СІЗО [3]. За відсутності води порушуються санітарно-гігієнічні норми у камерних приміщеннях, де утримуються ув'язнені, значно погіршує ці норми кількість ув'язнених, які перебувають у камерах. Згідно «Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 08 червня 2012 р. № 849/5, для ув'язнених також передбачено лазне-пральне обслуговування, що складно забезпечити в цих умовах [4].

Забезпечення ув'язнених їжею, питною водою, опаленням у холодну пору року значно ускладнено. Крім цього пошкодження чи руйнування автошляхів та штучних споруд, внаслідок ведення бойових дій, також призводить до ускладнення централізованих поставок продуктів харчування для ув'язнених, якими мають бути забезпечені останні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції» [5]. Це в свою чергу може призвести до дефіциту або відсутності певного виду продуктів, якими повинні бути забезпечені ув'язнені, що призводить до порушення/обмеження їх прав.

Не завжди може бути реалізовано забезпечення виконання статті 8 закону України «Про попереднє ув'язнення» в частині роздільного тримання ув'язнених, якщо є змога переховуватись у бомбосховищах чи укриттях.

Має бути передбачено розміщення в укриттях ув'язнених з інфекційними захворюваннями, наприклад таких які хворі на активну форму туберкульозу.

Виникають труднощі щодо способу здійснення нагляду та охорони за ув'язненими, зокрема під час руйнування огорож периметру СІЗО.

Процес реалізації права ув'язнених на їх евакуацію є явно недосконалим. Відповідно до статей 1, 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2018 р. № 934 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану» у разі введення правового режиму воєнного стану у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, проводиться обов'язкова евакуація засуджених та осіб, взятих під варту до відповідних установ виконання покарань та попереднього ув'язнення, які розташовані в безпечній місцевості [6]. З викладеного ясно, що такий процес потребує значного часу, зусиль та передбачає злагодженості дій Міністерства юстиції, Національної гвардії (в частині здійснення конвоювання) та ПАТ «Укрзалізниця» [6]. Тому у випадках коли потрібно негайно проводити евакуацію, не завжди це швидко можливо здійснити і адміністрація не рідко стикається з проблемою повноцінного функціонування СІЗО у районі ведення бойових дій, за умови що їх не евакуювали.

Слід також виділити права такої категорії осіб що тримаються у СІЗО, як засуджені, залишені у СІЗО для роботи з господарського обслуговування, які згідно пункту 1 статті 4 розділу VII Наказу Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5 «Про

затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України», мають право на телефонні розмови та користування мережею Інтернет, що також порушується. Найбільш незахищеною категорією ув'язнених в цих умовах є вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років. Зазначене свідчить про необхідність удосконалення законодавства щодо тримання цієї категорії ув'язнених у СІЗО.

Можна констатувати і недосконалість законодавства, що регулює порядок і умови перебування осіб, взятих під варту, в частині введення режиму особливих умов у СІЗО, який передбачає посилення охорони, нагляду за особами, взятими під варту, та здійснення інших режимних заходів [2]. Так згідно частини 1 статті 19 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року № 3352-XII, передбачені випадки при настанні яких у СІЗО вводиться режим особливих умов, але термін воєнного стану відсутній, що може призвести до втрати контролю над оперативним станом у СІЗО та призвести до випадків групової непокори та масових заворушень серед ув'язнених.

Підсумовуючи викладене, перераховані проблеми дотримання режиму СІЗО в умовах воєнного стану, які обумовлені недосконалістю кримінально-виконавчого законодавства, що негативно відбивається на реалізації прав ув'язнених і персоналу, потребують вирішення.

Література:

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022, Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 06 листопада 2023 р. № 734/2023.URL: https://ips.ligazakon.net/document/U064_22?an=1 (дата звернення: 10.12.2023).

2. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-XII. Відомості Верховної Ради України, 1993, № 35, ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

3. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 14 червня 2019 р. № 1769/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

4. Про затвердження Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторів: Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 849/5.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0947-12#n15> (дата звернення: 10.12.2023).

5. Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

6. Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 р. № 934. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-52>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мельниченко Владислав Сергійович

аспірант

*Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташица*

*Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

Права, свободи та законні інтереси людини визнаються в державі найвищою цінністю, також кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Та з метою захисту законних інтересів громадян, кримінальне законодавство передбачає можливість застосування тимчасових примусових заходів до осіб, що порушують громадський порядок та вчиняють протиправні діяння.

Через початок військового вторгнення російської федерації на територію нашої держави, в Україні було введено воєнний стан. Численні вбивства мирного населення, знищення інфраструктури та інші воєнні злочини російської федерації – стали великою загрозою для українського народу. Тож, до чинників, які визначають особливості змін у кримінальному законодавстві в умовах воєнного часу відносяться: фактор небезпеки; повне або часткове обмеження функціонування правоохоронних органів; специфічні організаційні основи проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Отже, все вищезазначене зумовило прийняти ряд змін та доповнень до

Кримінального процесуального Кодексу України (далі – КПК України), та в тому числі й запровадити зміни щодо затримання особи: строки, підстави цієї процесуальної дії. З огляду на викладене дана тема має актуальне значення, як у науковому аспекті, так і в практичному.

Ожегов С. визначає «затримання особи», як арешт, взяття під варту [1, с. 33].

Юридичний словник тлумачить зазначене поняття, як попередній арешт особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, до з'ясування особистості або обрання запобіжного заходу [1, с. 33].

Відповідно до останніх змін уповноважена особа має право без ухвали слідчого судді, суду або постанови керівника органу прокуратури затримати особу відповідно до винятків, що передбачені у ст. 208 КПК України.

До випадків затримання особи відповідно до ст. 208 зазначеного Кодексу належать:

1) Якщо особу застали під час вчинення кримінального або замаху на його вчинення;

2) Якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) Якщо є обгрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) Якщо є обгрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України [2, с. 20].

Тож уповноважена особа може затримати особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, якщо є достатньо підстав вважати, що така особа може втекти з метою ухилення від відповідальності.

Новий строк затримання без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати двісті шістнадцять год – 9 діб, з моменту затримання особи [2, с. 23].

Роблячи висновок можна додати, що досягнення завдань кримінального провадження часто стосуються обмеження прав особи та свобод. У свою чергу, це сприяє створенню ефективного механізму системи гарантій захисту законних інтересів громадян від протиправних дійнь. Зазначені вище положення, що зазнали змін, спрямовані на стабільне функціонування правоохоронної системи за умов воєнного часу. Варто зауважити, що такі зміни діють поки запроваджено воєнний стан у державі.

Література:

1. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження: монографія. Харків: Панов, 2016. 264 с.
2. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 2. Електронне видання. Дніпро, Львів, Одеса, Харків, 2022. 58 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-53>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ФРАНЦІЇ

Можайкіна Олена Станіславівна

*кандидат психологічних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Лішук Оксана Василівна

*адвокат, викладач кафедри міжнародного, цивільного
та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Коляда Семен Вікторович

*секретар судових засідань
Броварського міськрайонного суду Київської області
м. Бровари, Київська область, Україна*

Неповнолітні, які вчинили правопорушення, потребують особливої уваги з боку держави, оскільки, в першу чергу мають певні вікові та психологічні особливості. Правовий і виховний зміст впливу на неповнолітню особу полягає у тому, аби стимулювати активність його самого, розширити поле його діяльності, збагатити і наповнити позитивним змістом спілкування з

оточуючими людьми, утвердити певне відношення до суспільства і самого себе. Таким чином все соціальне середовище – сім'я, школа, позакласні та позашкільні організації, підприємства, суспільство – виступає не тільки джерелом впливу на неповнолітню особу. Підліток сам повинен виступати активним учасником удосконалення соціального середовища. Тільки тоді виховний і правовий потенціал оптимально працює на формування гармонійної особистості та виступає попереджувальним засобом протиправної поведінки неповнолітніх [1, с. 67].

Слід зауважити, що не завжди доцільно застосовувати до неповнолітніх кримінальне покарання як найбільш суворий захід кримінально-правового впливу. Розширення переліку альтернативних заходів, що застосовуються до неповнолітніх, має велике значення. За нормами Кримінального кодексу України неповнолітній може бути звільнений від кримінальної відповідальності лише із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Зокрема ч. 2 ст. 105 КК України регламентує 5 видів таких заходів: застереження; обмеження дозволів і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють; покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення [2].

Вважаємо, що зазначений перелік заходів може бути збільшено, що забезпечить індивідуалізацію звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Для удосконалення вітчизняного законодавства варто звернути увагу на зарубіжний досвід. Зокрема, вагомий досвід щодо застосування альтернативних заходів має Франція.

Правове регулювання ювенальної юстиції Франції починаючи з 1945 року спиралося на Закон про порушення неповнолітніх. За твердженням Т. Дмитришиної даний нормативний акт включав всі стадії правосуддя – від слідства до виконання виховних заходів і контролю за виконанням заходів, вжитих щодо неповнолітнього [3, с. 214]. В той же час зауважимо, що Закон Франції про порушення неповнолітніх не лише визнавав право неповнолітніх на виховання, а й проголошував пріоритет виховання підлітків, які вчинили кримінальне правопорушення, над кримінальним покаранням.

Злочинність неповнолітніх як і багато інших соціальних процесів не стоять на місці і постійно еволюціонують, змінюються під дією різних чинників, в тому числі й технологізацією соціуму у всьому світі. Відтак до Закону Франції про порушення неповнолітніх від 02.02.1945 р. з моменту його схвалення й до 2021 року понад сорок разів вносилися зміни. Різноманітні зміни, а також розпорошеність різних положень призвели з часом до відсутності ясності та зрозумілості процесуальної основи правосуддя для неповнолітніх, а також для інших учасників цього процесу.

Усе зазначене спонукало до прийняття у Франції Кримінального кодексу щодо неповнолітніх, який вступив в силу 31.03.2021 р. (далі – Кодекс). Даний Кодекс дав змогу централізувати усі стандарти в єдиному документі, а також забезпечив узгодженість усіх норм, спрощення їх пошуку та застосування різними суб'єктами, в тому числі громадськими діячами, що здійснюють захист неповнолітніх.

За нормами Кодексу неповнолітній, який вчинив правопорушення, розглядається не лише як особа, яка підлягає покаранню, а й як особа, яку потрібно підтримувати виховним шляхом. Тому суд призначає заходи, які забезпечують справедливий баланс між вихованням і покаранням. Зокрема, суд може призначити покарання у вигляді тюремного ув'язнення, лише якщо неповнолітній старше 13 років і лише у крайньому випадку та залежно від тяжкості правопорушення (ст. ст. L11-3, L11-4 Кодексу). Привертає увагу й дуже коротка за обсягом і в той же час дуже змістовна ст. L11-2 Кодексу, в якій зазначено, що рішення, які приймаються щодо неповнолітніх, спрямовані на їх виховне та моральне оздоровлення, а також запобігання рецидиву та захист інтересів потерпілих [4].

В рамках даного дослідження увагу привертають норми Кодексу, які передбачають, що після затримання неповнолітнього, підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, прокурор може встановити спілкування неповнолітнього та його батьків з вихователем відділу судової охорони неповнолітніх для з'ясування причин, що спонукали його до вчинення правопорушення. В подальшому результати такої співбесіди вихователь може запропонувати судді прийняти рішення щодо застосування виховних заходів.

Не можна оминати увагою й самі заходи виховного характеру, які передбачені у Кримінальному кодексі щодо неповнолітніх. Зокрема, досить ефективним вважаємо так зване «виховне випробування», яке призначається у разі визнання неповнолітнього винним у вчиненні кримінального правопорушення. Виховне випробування може встановлюватися на строк від шести до дев'яти місяців. Протягом цього періоду неповнолітній отримує освітню підтримку, до якої також залучаються й законні представники. Такі заходи дозволяють краще пізнати особу неповнолітнього, а також мають вагоме виховне значення, яке полягає у можливості збереження позитивного соціального середовища (школа, вихователі, сім'я). Крім того, можемо припустити, що такі заходи можуть позитивно позначитися на свідомості самого неповнолітнього.

Окремої уваги заслуговують судово-виховні заходи, яким присвячений окремий розділ Кримінального кодексу щодо неповнолітніх та які спрямовані на підтримку позитивних змін неповнолітніх та їх соціалізації.

Усі судово-виховні заходи поділені на 4 модулі:

1. Інтеграційний модуль (Le module d'insertion), який передбачає направлення неповнолітньої особи на освітню підтримку або на соціальну, академічну чи професійну інтеграцію, адаптовану до її потреб. Фактично реалізація даного модулю відбувається за допомогою денного догляду або розміщення у школі-інтернаті, або у державному чи приватному освітньому закладі.

2. Модуль відшкодування (Le module de réparation), який передбачає діяльність з надання допомоги чи відшкодування потерпілій особі, а також можливість проведення медіації між неповнолітньою особою та потерпілим. При цьому варто зважати на той факт, що проведення медіації можливе виключно за згодою потерпілого.

3. Модуль охорони здоров'я (Le module de santé) орієнтований на надання неповнолітній особі медичної допомоги, а також розміщення у лікувальному закладі, за винятком психіатричних закладів, або розміщення у медико-соціальному закладі.

4. Модуль розміщення/влаштування (Le module de placement) передбачає розміщення неповнолітньої особи у сім'ї, членом якої вона є, або у закриті державні чи приватні виховні заклади.

Не залежно від обраного та застосованого судово-виховного заходу держава здійснює постійний контроль за їх виконанням. Крім того, на нашу думку, велике значення має система підтримки неповнолітніх, в рамках якої протягом усього строку судово-виховного заходу неповнолітня особа та її батьки отримують психологічну допомогу, виховний супровід тощо, що допомагає неповнолітньому отримувати позитивний соціальний досвід.

Підсумовуючи викладене варто зауважити, що досвід Франції у сфері ювенальної юстиції є дуже корисним, оскільки передбачає врахування психологічних і фізіологічних чинників, які впливають на делінквенту поведінку. Як доводять вітчизняні дослідження у неповнолітніх, які схильні до вчинення протиправних діянь, порушені процеси самоаналізу та самооцінки. Центральним новоутворенням у підлітковому віці є готовність до життєвого самовизначення, яка передбачає формування стійких, свідомих уявлень про свої права, обов'язки і відповідальність, моральних принципів і переконань, а також умінь аналізувати життєвий досвід [5, с. 150]. Позитивним моментом норм Кримінального кодексу щодо неповнолітніх є урізноманітнена система судово-виховних заходів, яка дає можливість суду індивідуалізувати не лише покарання, а й профілактичну роботу.

Література:

1. Можайкіна О.С. Психологічні засади діагностики і корекції протиправної поведінки неповнолітніх в закладах загальної середньої освіти: дис. ... канд.психол.наук: 19.00.06. Київ, 2010. 232 с.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: Міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні.

4. Code de la justice pénale des mineurs République Française. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/2021-09-30/.

5. Можайкіна О.С. Формування особистості неповнолітнього в контексті запобігання протиправної поведінки. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб.наук.праць*. 2003. Вип. 26. С. 149–152.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-54>

ДО ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ніколаєнко Тетяна Богданівна

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права*

та кримінально-процесуальної діяльності

*Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

Ярошенко Андрій Вікторович

магістрант факультету керівних кадрів

*Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна*

В умовах повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією проти України звичним питанням стало призов на військову службу, мобілізація та звільнення зі служби. Враховуючи воєнний стан, питання звільнення зі служби постало актуальним для військовослужбовців як офіцерського, так і сержантського складу. Військовослужбовці, які відповідно до законодавства мають можливість звільнитися з військової служби за вислугою років (25 календарних років вислуги) та мають бажання звільнитися з військової служби або звільнитися з військової

служби у зв'язку із закінченням строку дії контракту, відповідно до сучасних умов (умов воєнного стану) обмежені у такому праві. Проте для окремих «військовослужбовців» це не є перепорою. Такі особи вдаються до хитрощів та шукають лазівки в законодавстві для звільнення з військової служби. З початком відкритої агресії російської федерації така діяльність набула популярності.

Так, наприклад, в одному із прикордонних загонів в квітні/травні 2023 року за сімейними обставинами звільнилося близько 30 військово-службовців. З дотриманням вимог ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» під час проведення мобілізації, дії воєнного стану законодавцем передбачено низку підстав для використання військовослужбовцями правових можливостей звільнення з військової служби. Так, наприклад підставою може бути: досягнення певного віку особи (для осіб офіцерського складу, які перебувають у військовому званні до «полковника» включно таким граничним віком перебування на службі є досягнення 60 років) [1, абз. 1 пп. а п. 2 ч. 4 ст. 26]; стан здоров'я [1, абз. 1 пп. б п. 2 ч. 4 ст. 26]; засудження особи за вчинення кримінального правопорушення з призначенням їх покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання [1, абз. 1 пп. в п. 2 ч. 4 ст. 26]; сімейні обставини або інші поважні причини (виховання дитини з інвалідністю віком до 18 років; необхідність постійного догляду за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками; у зв'язку з необхідністю здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю I або II групи; вагітністю військовослужбовця чи наявністю необхідності здійснювати догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо [1, абз. 1 пп. г п. 2 ч. 4 ст. 26].

Проте ці підстави окремі військовослужбовці використовують не у зв'язку з тим, що вони виникли, а у зв'язку з тим, що такі військовослужбовці їх штучно створили. Тому звернемося до окремих підстав та розглянемо їх «особливості», зокрема ті, що набули широкого розповсюдження.

Однією з таких підстав є звільнення з військової служби *«військовослужбовця жінки у зв'язку з вагітністю»*. За цією підставою законодавець жодним чином не акцентує увагу на часових показниках вагітності особи як підстави звільнення з військової служби. Чи то перший, чи то другий, шостий чи інший місяць вагітності, при наявності відповідної лікарської довідки жінка-військовослужбовець отримує право на звільнення з військової служби. Але, якщо жінка перериває/припиняє вагітність з власної ініціативи (не за медичними показниками), то питання повернення її на військову службу жодним чином не передбачено. Якщо припустити, що така жінка стан вагітності використовує як підставу для звільнення з військової служби, то її дії цілком можна розцінити як

ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом – кримінальне правопорушення (зокрема обману) [2, ч. 4 ст. 409]. Але для кваліфікації такого діяння як кримінально караного довести умисел жінки на вчинення таких дій з метою звільнення з військової служби доволі складно. Проте як би не звучало жорстоко чи навіть цинічно але, як показує практика, такі випадки можливі і навіть мають місце. Тому як спосіб звільнення з військової служби переривання вагітності займає своє місце у злочинній ниші.

Наступною підставою звільнення з військової служби є необхідність здійснення опіки над особою з інвалідністю, визнаною судом недієздатною; здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю І груп. В умовах сьогодення ця підстава є чи не найпоширенішою. Так, в одному із регіональних управлінь Державної прикордонної служби України, на жаль, така ситуація мала доволі поширену практику. Після 24 лютого 2022 року низка військовослужбовців несподівано ставали опікунами над особами, які не були для них родичами та формально, здійснюючи «постійний догляд за ними/нею» (особа з інвалідністю І групи), звільнялися з військової служби. До 24 лютого 2022 року такої тенденції як в Державній прикордонній службі, так і в інших військових формуваннях не спостерігалось. Відмовити особі військовослужбовця у звільненні з військової служби за наявністю/виникненню такої підстави не можливо. Недобросовісні військовослужбовці використовують таку опіку і отримують права для звільнення з військової служби. Довести, як і у вищевказаній підставі фіктивність дій та умисел на ухилення від військової служби вкрай складно.

Ще одна підстава звільнення з військової служби, яка в умовах воєнного стану заслуговує на увагу – це звільнення «у зв'язку з необхідністю здійснення постійного догляду за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками своїми чи дружини (чоловіка), що підтверджується відповідним медичним висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я». Популярними у цьому разі постали випадки укладення фіктивних шлюбів. Так, один із військовослужбовців (для довідки: військовослужбовець 2001 року народження сухопутних військ) нещодавно уклав шлюб із жінкою (Лідією Миколаївною) 1940 року після чого та клопотав перед командуванням частини звільнити його з військової служби у зв'язку із необхідністю догляду за дружиною, яка має інвалідність. Такі випадки є не лише популярними, але диференційовані у своїх ціновій політиці. Як зазначено у проведеному розслідуванні ГЛАВКОМУ все залежить від мети, групи інвалідності, віку, ризиків та інших умов. Найдорожчими є такі послуги у Львові, Києві, Одесі [3]. Зрозуміло, що довести фіктивність шлюбу для ухилення військовослужбовця від військової служби доволі

складно. Навіть в одній із військових частин на Вінниччині керівник не звільнив з військової служби військовослужбовця, який уклав шлюб із дружиною з ознаками інвалідності. «Захиснику відмовили та мотивували тим, що кохання між військовослужбовцем та дружиною «несправжнє», а шлюб містить ознаки фіктивності, бо укладався в період воєнного стану [4].

Тому з урахуванням вищевказаного та враховуючи сьогоденні умови воєнного стану, законодавцеві необхідно переглянути окремі положення щодо застосування (унормування) підстав та умов звільнення з військової служби військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Удосконалити правові можливості застосування звільнення з військової служби у разі раптового виникнення в особи бажання здійснювати постійний догляд за особою з інвалідністю, укладення, зокрема, у зв'язку з цим шлюб.

Обмежити застосування звільнення з військової служби у разі необхідності постійного догляду за особою з інвалідністю. Доцільно унормувати таку можливість щодо осіб, які є родичами 1 або 2 ступеня споріднення для особи, яка потребує догляду з інвалідністю, чи такою особою, що визнана недієздатною.

В умовах воєнного стану з метою максимального залучення населення до оборони держави необхідно законодавцеві більш ретельно підходити до положень законодавства щодо норм, які сприяють ухиленню від військової служби та сприяють недобросовісним особам використовувати фіктивні підстави для звільнення з військової служби та не брати участь у спільній справі оборони нашої держави.

Література:

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <http://surl.li/nvdzm>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України ід 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://surl.li/nvekq>.
3. Олександра Опанасенко. Полювання на жінок з інвалідністю: як чоловіки намагаються уникнути мобілізації: стаття від 21 липня 2023. ГЛAVKOM. URL: <http://surl.li/nvfph>.
4. Вікторія Микитюк. А тепер доведіть, що ви її кохасте: у військовій частині не очуть звільнити бійця, бо вважають шлюб фіктивним: стаття від 06 листопада 2023. Сайт Факти. URL: <http://surl.li/nveyf>.

ЩОДО ПРИЧИН ЛАТЕНТИЗАЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРИВАТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Полях Євгенія Володимирівна

аспірантка відділу кримінологічних досліджень

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Стайчиса

Національної академії правових наук України

м. Харків, Україна

Злочинність в усьому різноманітті своїх проявів залишається найгострішою проблемою українського суспільства, що спричиняє соціальну дестабілізацію та несе негативний вплив на всі сфери суспільного життя [1, с. 3]. Запобігання ж будь-якому явищу без урахування причин і умов його виникнення та розповсюдження можна вважати складним процесом з нульовим результатом у майбутньому. Справедливим таке твердження є для латентності порушень недоторканності приватного життя. Тому оптимальні шляхи охорони та захисту від порушень приватності в цілому варто шукати не лише беручи до уваги детермінаційні комплекси, а й з урахуванням факторів латентизації цього явища.

За своєю природою злочинність належить до латентних соціальних явищ та процесів, оскільки сутнісною характеристикою кримінальних правопорушень є утаєння винними (нерідко – потерпілими чи третіми особами) таких діянь. Крім того, варто не забувати й про іншу суттєву ознаку – неврахованість вчиненого кримінального правопорушення в статистичній звітності. Логічно, що такі діяння як «приховування» та «неврахованість у статистиці» відбуваються під впливом певних факторів, ці ж причини в подальшому впливають й на рівень злочинності. У цьому контексті слушною є думка І. Руценка, що кримінальні статистики «залежать від різних мінливих суб'єктивних факторів або установлених організаційних схем» [2, с. 247]. Результати авторського соціологічного опитування громадськості з проблем порушення недоторканності приватного життя дають підстави стверджувати, що 43,4% респондентів ставали жертвами посягань на недоторканність приватного життя, ще 37,4% не можуть надати точну відповідь і лише 19,2% впевнені, що їх приватність не порушувалася. Офіційні статистичні дані, надані Офісом Генерального прокурора на відповідний запит, вказують на 1870 зареєстрованих порушень недоторканності приватного життя упродовж

2015–2022 рр. У той же час 87,1% опитуваних не зверталися до правоохоронних органів при приводу захисту свого привату, отже, на одне зареєстроване кримінальне правопорушення припадає дев'ять необлікованих (1:9), що говорить про високий рівень латентності порушень приватності, тому пошук причин латентизації є вкрай необхідним.

Причини (фактори) латентності є сукупністю об'єктивних та суб'єктивних обставин, що перешкоджають виявленню та реєстрації кримінальних правопорушень, та мають соціальний, історичний, організаційний, кадровий, матеріальний, правовий, технічний, психологічний чи будь-який інший характер. Низький ступінь очевидності вчиненого діяння або його малозначність, ретельне приховування злочинного посягання, відсутність безпосередніх постраждалих, рівень кримінального професіоналізму винного, негативна практика «покращення» звітних показників через приховування виявлених посягань, випадки помилкової кваліфікації кримінальних правопорушень як адміністративних, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, низький рівень правосвідомості значних верств населення; зневіра у можливості знайти злочинця, небажання розголошу інтимних сторін життя, погрози винного, аморальна поведінка самого потерпілого – усе це та багато інших факторів впливають на латентизацію суспільно-небезпечних діянь. За-для пошуку причин латентності порушень приватності до авторських анкет соціологічних опитувань як громадськості, так і правників з проблем порушення недоторканності приватного життя нами було введено окремі питання, відповіді на які дають підстави говорити про наявність наступних факторів латентизації досліджуваної сфери.

На думку опитаних представників правоохоронних органів та суддів рейтинг причин латентності порушень недоторканності приватного життя має наступний вигляд: небажання розголошувати певні аспекти свого приватного життя (32,6%); відсутність знань про конституційне право на приватність та можливість притягнення до відповідальності правопорушників (22,4%); незначна шкода від порушення недоторканності приватного життя (18,5%); намагання самостійно врегулювати проблему (12,5%); недовіра до правоохоронних органів (9,6%); страх помсти з боку правопорушника (3,1%); власна думка (1,3%), однак у абсолютній більшості висловлених точок зору правники наголошують на тому, що всі запропоновані вище причини у сукупності відображають їх бачення проблеми. Іншої думки щодо цього питання додержуються представники громадськості. Зокрема, пересічні громадяни віддають пріоритет наступним причинам: зневіра в можливість захисту права на недоторканність приватного життя правоохоронними органами (66%); недовіра до правоохоронних органів (23,9%); не бажають розголошувати

певні аспекти свого приватного життя, навіть якщо це необхідно для розслідування (8%); не вважають, що за такі дії повинна бути передбачена відповідальність (1,2%); примирення з винним (0,8%).

Як бачимо, у більшості випадків думка правників та громадськості не співпадає. Майже чверть респондентів зазначає, що не звернулися б за захистом своїх прав через недовіру до правоохоронних органів, у той час як самі правоохоронці та судді не відносять це до основної причини. Не співпадає думка громадськості та правників й у такій причині як небажання розголошувати певні аспекти свого приватного життя: правоохоронці та судді вважають її основною, тоді як представники громадськості – ні. Менше 1% респондентів намагалися б урегулювати проблемні правовідносини самотужки, шляхом примирення з винним, тоді як цей варіант правники наділили більшою значущістю.

Отже, аналізуючи отримані результати, справедливо стверджувати про наявність чималої кількості чинників, що впливають на латентність порушень недоторканності приватного життя. З одного боку, вони є відображенням суб'єктивного сприйняття потерпілими, що здебільшого проявляється у незнанні своїх прав у аналізованій сфері суспільних відносин та недовірі до правоохоронної системи в цілому. З іншого боку, не можна виключати й об'єктивні причини, серед яких доцільно вести мову про суттєві складнощі, які виникають у правоохоронців під час виявлення та розслідування досліджуваного складу правопорушення, через що такі факти реєструються лише у випадку, коли безпосередньо виявлена особа та наявна доказова база. Наявність цих факторів та їх вплив на об'єктивну реальність, з одного боку, породжує збільшення кількості протиправних посягань на приватність, а з іншого, зменшує шанси на охорону та захист громадянами свого конституційного права на недоторканність приватного життя, а також гальмує розробку й впровадження ефективних заходів запобігання та протидії таким злочинним проявам.

Література:

1. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.
2. Руценко І. П. Соціологія злочинності. Спеціальні та галузеві соціології: Навчальний посібник. К.: Каравела, 2002. С. 220–256.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Присяжнюк Іван Іванович

*кандидат юридичний наук,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна*

Впровадження інституту пробації в широкому європейському правовому контексті стало якісною відповіддю на ряд актуальних соціокультурних і державно-правових потреб, що визначили нову філософію переходу правових систем Європи від акценту на покаранні до акценту на реабілітації правопорушників. Укорінення інституту пробації у вітчизняному законодавстві та практиці є свідченням того, що Україна відходить від застарілих традицій функціонування пенітенціарної системи і історично укріплюється в контексті європейської юридичної традиції.

Правова основа функціонування відповідного інституту була закладена у 2015 р. із прийняттям Закону України «Про пробацію». Цей Закон встановлює ціль, завдання, підстави, різновиди пробації, правовий статус працівників пробаційного органу та осіб, що підлягають пробації. Відповідно до визначення, наданого у вищезгаданому Законі, пробація є «системою наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією що характеризує обвинуваченого» [4].

Впровадження інституту пробації вже продемонструвало переконливі результати, спрямовані на підвищення безпеки суспільства та реінтеграцію осіб, що порушили закон. В контексті державотворчості та правового становлення ця ініціатива сприяє розвитку безпечного суспільства, забезпеченню відповідності міжнародним стандартам та європейським цінностям, формуванню сприятливого правового та соціального середовища, сприяючи готовності особи жити відповідно до закону, переходячи від підходу, спрямованого на покарання, до реабілітаційного, та забезпечуючи справедливе виправдання та відновлення правопорушників у суспільстві [1, с. 204].

Однак, у вітчизняних правових актах залишались певні невідповідності, що зумовили прийняття 23 серпня 2023 р. Закону України «Про внесення

змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань». Цей Закон вносить зміни до Особливої частини Кримінального кодексу України щодо введення пробаційного нагляду як основного виду покарання за менш серйозні кримінальні правопорушення. Згідно з цим законом, пробаційний нагляд може бути застосований як альтернатива іншим видам покарань, передбаченим санкцією конкретної статті, і він може бути використаний замість арешту. Зміст закону вказує на те, що законодавець намагається обмежити застосування арешту як виду покарання [2; 3]. На момент написання цього матеріалу, Закон було прийнято, але він ще не набув чинності.

Прийняття цього правового акту покликане завершити процес гармонізації з правом ЄС щодо функціонування інституту пробації та узгодити відповідні внутрішні правові акти. Такий підхід вкотре свідчить про важливість відповідного інституту для України. У кінцевому результаті гармонізація є позитивним явищем, оскільки вона сприяє відповідності українського законодавства європейським стандартам і відкриває можливість для України зблизитися із європейськими партнерами, покращує якість правосуддя та сприяє розвитку безпечного та правового суспільства.

Однак часто впровадження європейських стандартів та норм стикається із певними проблемами в Україні, пов'язаними із соціокультурними та правовими відмінностями. І якщо правові перешкоди можна усунути шляхом перегляду законодавства, то інші проблеми є значно глибшими та потребують зусиль з боку держави для їхнього вирішення.

Одним із викликів при впровадженні інституту пробації є соціальна підтримка та рівень свідомості громадян. Громадяни повинні розуміти значення цього інструмента для реабілітації засуджених та зменшення рецидиву злочинів і підтримувати його функціонування. Для того, щоб досягти такого розуміння, може вимагатися проведення інформаційних кампаній з метою сприяння розвитку позитивного ставлення до інституту пробації. Важливо створити можливості для громадянських організацій і волонтерів для активної участі у роботі цього інституту. Їхні зусилля можуть сприяти як підтримці засуджених осіб, так і впровадженню ефективних програм реабілітації. Тобто, забезпечення соціальної підтримки та підвищення свідомості громадян щодо інституту пробації є важливими завданнями для успішного впровадження цього інструмента українською системою юстиції.

Також слід звернути увагу на фінансування відповідного впровадження як один із викликів. Інститут пробації повинен отримувати належне забезпечення із бюджетних асигнувань для функціонування необхідних операцій та програм. Сюди належить фінансування зарплат працівників,

закупівлю необхідного обладнання, організацію навчальних курсів та інші витрати, які пов'язані з роботою пробачійного органу. Крім того, необхідні ресурси для підготовки фахівців, які працюють в інституті пробачії, що включає в себе навчання та підвищення кваліфікації.

Тим не менш, перспективи розвитку інституту пробачії напряду впливають із подолання наведених викликів. Зокрема, продовження роботи над гармонізацією законодавства України щодо інституту пробачії з європейськими стандартами та практиками. На міжнародному рівні відповідні кроки допоможуть Україні у зміцненні позицій на міжнародній арені і підвищать довіру до її юридичної системи. На національному рівні це забезпечить усунення існуючих прогалин та удосконалення регулювання. При належному функціонуванні механізму контролю, який здійснюється органами пробачії щодо поведінки засуджених, такий нагляд може стати вельми ефективним видом покарання. Це відкриває можливості для значного зменшення навантаження на установи виконання покарань, що, в свою чергу, призведе до зменшення витрат, пов'язаних з утриманням осіб, які відбувають покарання, такими як арешт, обмеження та позбавлення волі. Такий підхід може сприяти більш раціональному використанню ресурсів у сфері виконання покарань і сприяти оптимізації витрат держави на ці цілі.

Література:

1. Басенко Р., Аванесян Г., Коваленко В. Інституціювання пробачії в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 5, с. 203–208.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>
4. Про пробачію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

ВИНА ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фролова Олена Григорівна

кандидат юридичних наук,

професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Навчально-наукового інституту права

імені князя Володимира Великого

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

м. Київ, Україна

В складі кримінального правопорушення зміст суб'єктивної сторони характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Вони тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення кримінального правопорушення є різними [1, с. 177].

Вина є обов'язковою ознакою у складі будь-якого кримінального правопорушення, а мотив і мета – факультативними (несамостійними) ознаками [2, с. 364], оскільки є обов'язковими для встановлення і мають вирішальне значення для кваліфікації лише завдяки вказівці на них у диспозиції норми Особливої частини КК [3, с. 286]. Визначення поняття вини ґрунтується передусім на її психологічному розумінні, підставою якого є законодавча дефініція у ст. 23 КК та визначення двох форм вини у ст.ст. 24, 25 КК (відповідно: умислу та необережності).

Аналіз складів тих кримінальних правопорушень, які посягають на фармацевтичну діяльність, дає підстави для висновку, що законодавець відображає форму вини у нормах Особливої частини КК за *різними варіантами*.

Так, **перший (безпосередній) варіант** характерний для складів, коли законодавець у диспозиції певної норми Особливої частини КК прямо закріплює умисел як форму вини. Такий варіант характерний, наприклад, для складу незаконного розголошення лікарської таємниці (у диспозиції ст. 145 КК прямо зазначається про «умисне розголошення ...») та для основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 321-2 КК: «умисне порушення встановленого порядку проведення ...». **Другим варіантом** є вказівка у диспозиції норми Особливої частини КК конкретного законодавчого орієнтиру, що означає певну властивість умислу (наприклад, вказівка на спеціальну *мету* [4, с. 235] вчинення певних дій [5, с. 146] у ч. 1

ст. 306 КК: «... з метою провадження незаконного обігу ...»; на *мотиви* чи *інтереси*, якими керується особа при вчиненні кримінального правопорушення: «корисливі мотиви чи інші особисті інтереси» у ч. 1 ст. 319 КК; на мету «вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами» вказується у ст. 322 КК; на *спосіб* вчинення діяння в ст. 313 КК: «заволодіння ... шляхом шахрайства» (ч. 1), «шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» (ч. 2), в ч. 1 ст. 314 КК: «введення будь-яким способом ...» тощо). **Третій варіант** властивий тим складам, ознакою яких є незаконність вчинення певних дій (їх незаконний характер [5, с. 146]), яка включає усвідомлення в певній мірі протиправного характеру вчинюваних особою дій (наприклад, в основному складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 142 КК, зазначається про «незаконне проведення ... дослідів над людиною», в основному складі кримінального правопорушення, який передбачений ч. 1 ст. 314 КК та включає «незаконне введення ...», або в складі, передбаченому ч. 1 ст. 319 КК: «незаконна видача рецепта ...», в складі, передбаченому ч. 3 ст. 134 КК: «незаконне проведення абортів ...» та ін.; у ч. 1 ст. 305, ч. 1 ст. 321-1 КК вказується на «фальсифіковані лікарські засоби»). **Четвертим варіантом** є описання в диспозиції норми Особливої частини КК такого характеру дій, психічне сприйняття якого властиве виключно формі умислу (прикладом вважається «вказівка на самовільний характер діяння» [5, с. 146], яка наявна у диспозиції ч. 1 ст. 132 КК на «працівника, який самочинно здобув інформацію» при визначенні дій, які передують розголошенню певних відомостей). **П'ятий варіант** характерний для складів, у конкретному змісті яких відбувається поєднання властивостей діяння та мети (наприклад, у ч. 2 ст. 134 КК таке поєднання позначається поняттям «примушування до абортів», а в ч. 4 цієї ж статті КК – поняттям «примушування до стерилізації»). Однак, в інших нормах Особливої частини КК законодавець не конкретизує форму вини та/або не наводить конкретних орієнтирів для її однозначного визначення, що можна вважати певною законодавчою вадою, яка створює труднощі у процесі кваліфікації кримінальних правопорушень. **Шостий варіант** пов'язаний з використанням такої ознаки, як «завідомо» при характеристиці певних дій з конкретними предметами. Так, зміст ознаки «завідомо» у ч. 1 ст. 321-1 КК слід пов'язувати з тим, що суб'єкт кримінального правопорушення ще до початку (тобто заздалегідь) вчинення виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання або збуту об'єктів у тому, що задумані ним дії стосуються лікарських засобів, які вже є фальсифікованими. Тому ознака «завідомо» у ч. 1 ст. 321-1 КК позначає таке усвідомлення, яке характерне лише для прямого умислу (другим орієнтиром прямого умислу в ч. 1 ст. 321-1 КК є конкретно визначена мета збуту). Схожий підхід характерний для суб'єктивної сторони в основному та кваліфікованому складах

ненадання допомоги хворому медичним працівником, що передбачені відповідно ч. 1 та ч. 2 ст. 139 КК, коли прямий умисел до ненадання допомоги зумовлюється передбаченою у цій статті КК ознакою «завідомо», тобто коли особа заздалегідь, до початку вчинення діяння усвідомлює його властивості (однією із них є спроможність ненадання допомоги утворювати «тяжкі наслідки для хворого»). Щоправда, оскільки психічне ставлення до таких тяжких наслідків характеризується необережністю, то даний приклад ілюструє лише такий компонент суб'єктивної сторони, що стосується прямого умислу до діяння у вигляді ненадання допомоги, але поза межами цього компонента залишається необережне ставлення до зазначених тяжких наслідків, з якою поєднується прямий умисел до ненадання допомоги. **Сьомий підхід** – коли законодавець закріплює вказівку на недбале чи несумлінне ставлення особи, яке є орієнтиром необережної форми вини (ч. 1 ст. 131, ч. 1 ст. 137 КК та ч. 1 ст. 140 КК).

Таким чином, будучи ознакою кримінальних правопорушень у сфері фармацевтичної діяльності, вина є важливим елементом суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність та потребує подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб і доп. Харків: Право, 2020. 548 с.
2. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
3. Волинець Р. А. Злочини, що посягають на фондовий ринок: аналіз складів злочинів, особливості кваліфікації та розмежування: Навчальний посібник. Київ: Правова Єдність, 2020. 286 с.
4. Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Гуторова Наталія Олександрівна; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2001. 459 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ,
ВЧИНЕНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ**

Черняк Роман Анатолійович

співробітник

Служби безпеки України

м. Рівне, Україна

Кримінальна відповідальність за вчинення державної зради передбачена ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Сучасна редакція даної статті набула чинності 07 березня 2022 р. на підставі Закону № 2113-IX від 03.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» [1].

Внаслідок військової агресії росії проти України 2014 та 2022 рр. стали переломними у діяльності правоохоронних органів з протидії державній зраді, позаяк до 2014 р. провадження за ст. 111 КК України практично не реєструвалися. У 2014 р. кримінальних проваджень за ст. 111 КК України було зареєстровано 65, у 2015 р. – 80, у 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, у 2018 р. – 127, у 2019 р. – 123, у 2020 р. – 145, у 2021 р. – 208. Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України правоохоронними органами України у 2022 р. зареєстровано вже 1957 кримінальних проваджень про вчинення державної зради, з яких направлено до суду з обвинувальними актами 269 проваджень, а за січень–листопад 2023 р. зареєстровано 1121 таких проваджень, з яких направлено до суду з обвинувальними актами 283 [2].

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) за період з 01 січня 2022 р. по 30 листопада 2023 р. судами України у 354 кримінальних провадженнях про державну зраду винесено 355 вироків, з яких 152 вирoki щодо 153 осіб у 2022 р. (вироком у справі № 727/7620/22 засуджено 2 особи) і 203 вирoki щодо 203 осіб у січні–листопаді 2023 р. (у справі № 757/29680/22-к винесено 2 вирoki щодо 2 засуджених осіб).

Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» до ЄДРСР не вносяться відомості про рішення, які містять

інформацію, що є державною таємницею [3]. Тому у реєстрі відсутній вільний доступ до судових рішень про вчинення злочинів такими особами, як Янукович В. Ф., Медведчук В. В., Козак Т. Р., Богуслаєв В. О. та інші.

Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. у зв'язку із військовою агресією росії проти України введено воєнний стан на всій території України з 05 год. 30 хв. 24 лютого 2022 р. [4]. Цей Указ та бойові дії на території нашої держави змусили законодавця внести вищевказані зміни до ст. 111 КК України і посилити відповідальність за вчинення даного злочину.

Поряд з цим зміна криміногенної ситуації в державі внаслідок збільшення кількості виявлених фактів державної зради, особливо з урахуванням підвищеної суспільної небезпеки цього злочину під час воєнного стану, спонукала українських вчених до продовження відповідних наукових досліджень і внесення законодавцю пропозицій щодо подальшої зміни диспозиції та посилення санкції ст. 111 КК України.

Аналіз винесених у 2022 р. вироків свідчить, що діяння осіб, котрі вчинили державну зраду, судами лише в 1 випадку були кваліфіковані як шпигунство, в інших випадках вони були кваліфіковані як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану (після 24 лютого 2022 р.) або в період збройного конфлікту (до 24 лютого 2022 р.) та як надання іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Переважну більшість випадків державної зради було вчинено у вигляді військової служби у непередбачених законом збройних формуваннях «днр» та «лнр». Широкий за своїм проявом також є вчинення з 2022 р. державної зради у формі надання іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України – шляхом передачі ворогу засобами електронного зв'язку відомостей про дислокацію підрозділів ЗСУ, щодо фортифікаційних споруд та техніки, щодо участі жителів у забезпеченні національної безпеки і оборони та відсічі збройної агресії, щодо персональних даних та місця проживання патріотично налаштованих місцевих жителів.

У винесених в 2022–2023 р.р. вироків діяння суб'єктів державної зради були кваліфіковані судом в більшості випадків за сукупністю злочинів. Супутніми були злочини, передбачені ст.ст. 109, 110, 111-1, 113, 115, 146, 258, 258-3, 260, 263, 263-1, 408, 436-2, 437, 438, 463-2 КК України.

До довічного позбавлення волі, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 111 КК України, судами при розгляді у 2022 р. проваджень про вчинення державної зради жодна особа не засуджувалася.

В той же час у 2023 р. за вчинення державної зради до довічного позбавлення волі з конфіскацією майна засуджено 7 осіб у справах відповідно №№ 490/6107/22, 490/3578/22, 953/6038/22, 522/2119/23, 401/1965/23, 336/3063/23, 521/9656/23, при цьому 2 особи засуджені в порядку спеціального судового провадження без участі обвинуваченого (in absentia). Діяння засуджених кваліфіковані судом у 3 випадках лише за ч. 2 ст. 111 КК України, у інших випадках за сукупністю із ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 111-1, ч. 2 ст. 436-2, ч. 1 ст. 263-1, ч. 1 ст. 263 КК України. Суб'єктами цих злочинів є проросійськи налаштовані прихильники «руського миру», з яких у 6 справах це чоловіки, у 1 – жінка. Об'єктивна сторона злочинів виразилася відповідно у виправдовуванні збройної агресії рф проти України та добровільному зайнятті посади так званого «заступника голови ВЦА Херсонської області»; у службі в збройних силах рф на посаді командира роти десантно-штурмової бригади і участі в бойових зіткненнях із ЗСУ; у наданні представникам рф службової інформації, наявної у засудженого як у керівника Миколаївської окружної прокуратури; у наданні за фінансову винагороду представникам рф координат об'єктів критичної інфраструктури та підрозділів ЗСУ, а також фото з місць попадання ракет за результатами їх вогневого ураження (у 4 випадках).

Аналіз стану боротьби з державною зрадою в період повномасштабної війни свідчить, що зрадники, котрі відкрито висловлюють власну злочинну позицію та зі зброєю в руках її захищають, не є єдиною небезпечною загрозою для держави. Не меншу небезпеку для суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, державної та економічної безпеки України становлять дії осіб, котрі займають високі посади в органах державної влади та управління і протиправно використовують свої посадові повноваження для вчинення в умовах воєнного стану корупційних злочинів. Підставою для такого висновку стали непоодинокі випадки вчинення в 2022–2023 р.р. діянь з ознаками корупційних злочинів посадовими особами, що займають відповідальне становище.

Ст. 113 Конституції України визначено, що вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України (далі – КМУ, або Уряд). Організацію, повноваження і порядок діяльності КМУ визначає Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» [5], відповідно до положень якого до основних завдань КМУ належить забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України (ст. 2), а особа, призначена на посаду члена КМУ, у день свого призначення перед вступом на посаду складає на пленарному засіданні Верховної Ради України присягу (ст. 10).

Згідно зі своїми посадовими обов'язками члени КМУ повинні зміцнювати суверенітет і незалежність України, тобто саме ті основні цінності, на захист яких направлена ст. 111 КК України. Особливо ця вимога актуальна в умовах воєнного стану, коли держава мобілізує всі наявні в неї матеріальні ресурси для протистояння військовій агресії. А ці всі мобілізовані ресурси концентруються якраз в КМУ і можливість розпоряджатися ними надається членам Уряду відповідно до їх напрямків діяльності та функціональних обов'язків. При цьому, як зазначено вище, розпоряджатися цими ресурсами члени Уряду повинні неабияк, а згідно з вимогами чинного законодавства, тобто максимально раціонально і результативно використовувати ці ресурси для досягнення цілей державної політики і з єдиною метою – забезпечити Збройним силам України можливість ефективно протистояти ворогу на полі бою.

Ст. 1 Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що воєнний стан передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [6]. Діяльність КМУ в умовах воєнного стану регламентована ст. 12-1 того ж Закону, згідно з якою КМУ визначає, зокрема, особливості здійснення оборонних та публічних закупівель із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз.

Таким чином, в умовах воєнного стану забезпечення обороноздатності України є обов'язком Уряду. Якщо ж посадова особа Уряду в умовах воєнного стану вчиняє одне із корупційних кримінальних правопорушень, передбачених приміткою до ст. 45 КК України, це, як наслідок, призводить до ослаблення обороноздатності України, створює реальну загрозу її суверенітету та незалежності. А відповідальність за діяння, які створюють реальну загрозу суверенітету та незалежності держави, настає за ст. 111 КК України.

Наприклад, якщо високопосадовець КМУ з метою особистого збагачення привласнює державні кошти шляхом завищення обсягів оплачених цими коштами робіт або вартості наданих послуг, або шляхом направлення виділених для фінансування потреб Збройних сил України коштів на інші цілі, це автоматично призводить до ослаблення обороноздатності, тому що на оборону держави від збройної агресії надійде в реальності менше коштів, ніж повинно було чи могло б надійти. Це очевидний факт і тому метою таких дій високопосадовця КМУ слід вважати ослаблення обороноздатності країни, тобто вони вчиняються на

шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній та економічній безпеці України.

Тому з урахуванням викладених аргументів доцільно ввести нову форму державної зради і доповнити ст. 111 КК України частиною 3 наступного змісту:

«Вчинення в умовах воєнного стану членом Кабінету Міністрів України корупційного кримінального правопорушення, передбаченого статтями 191, 210, 364, 368, 369 цього Кодексу, що призвело до ослаблення обороноздатності України – карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна». У зв'язку з цим частину 3 ст. 111 КК в чинній редакції вважати частиною 4.

Варто зазначити, що на розгляді у Верховній Раді перебуває проект Закону України № 9659 від 30.08.2023 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні» [7]. У вказаному законопроекті передбачено доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-3 «Вчинення корупційного кримінального правопорушення під час дії правового режиму воєнного стану», у зв'язку з чим прирівняти у період воєнного стану карність за корупційні кримінальні правопорушення із карністю за вчинення державної зради.

Водночас, як зазначалося вище, у період воєнного стану саме члени КМУ уповноважені максимально раціонально і результативно використовувати мобілізовані державою матеріальні ресурси для забезпечення Збройних сил України реальною можливістю ефективно протистояти ворогу на полі бою. Зважаючи на це, відповідальність саме членів Уряду повинна бути адекватною місії, покладеної на них державою, щоб запобігти корупційним діям, які у період воєнного стану є надзвичайно деструктивним явищем, що не просто руйнує засади верховенства права та стримує економічний розвиток держави, а й послаблює обороноздатність країни, призводить до втрат особового складу на полі бою та до загрози втрати Україною своєї державності.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.12.2023).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі. База даних «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» / Офіс Генерального прокурора. URL:

<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.12.2023).

3. Про доступ до судових рішень: Закон від 22.12.2005. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 13.12.2023).

4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ від 24.02.2022. База даних «Укази» / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 13.12.2023).

5. Про Кабінет Міністрів України: Закон від 27.02.2014. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 13.12.2023).

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 12.05.2015. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.12.2023).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні: Проект Закону № 9659 від 30.08.2023. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1951215> (дата звернення: 13.12.2023).

НАПРЯМ 6. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-59>

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Дмитрук Ірина Миколаївна

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри морського та господарського права

Національного університету кораблебудування

імені адмірала Макарова

м. Миколаїв, Україна

Визначаючи комплексний вплив на законодавство держав, міжнародне право концентрує в собі основоположні вектори розвитку суспільства в цілому. Проте така синергетика проявляється по різному. Між національним і міжнародним правом існують тісний взаємозв'язок і взаємодія. Міжнародне право акумулює досягнення національних систем права. Кожна країна самостійно вирішує, як тісно зв'язувати своє внутрішнє законодавство із нормами міжнародного права.

На сучасному етапі розвитку суспільства виокреслюється тенденція до нівелювання міжнародних норм, ігнорування взятих країнами на себе міжнародних зобов'язань. Така ситуація може пояснюватися зміною світового порядку, переходу до багатополярних точок впливу на світову економіку та взаємовідносин між країнами.

Не беручи до уваги нинішній стан цивілізаційного розвитку, з теоретичної точки зору, слід констатувати, що система національного права знаходиться під впливом міжнародного права. Підтвердженням цього тезису слугує прийняття ряду нормативно-правових актів, які відображають зміст основних принципів міжнародного права у будь-якій державі світу. Наприклад, в Україні діє ряд законів, зокрема: «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004, «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997, «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються

довкілля» від 06.07.1999 тощо. Саме внутрішні нормативні документи допомагають імплементувати міжнародне законодавство.

Важливе значення в даному випадку має норма права, як системоутворюючий елемент. Саме вона зумовлює різноманітні варіанти співвідношення правового регулювання відповідних суспільних відносин засобами міжнародного та національного права. Цей підхід дозволяє з'ясувати сутність усіх наявних на сьогодні доктрин співвідношення норм міжнародного та національного права, визначити їхні компоненти та зв'язки між ними.

Національне право (національна правова система) розглядається як конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики та пануючої правової ідеології конкретної держави.

Міжнародне право (міжнародна правова система) – це правова система, що складається з принципів і норм, якими регулюються відносини між її суб'єктами – державами, міжнародними організаціями тощо.

Особливостями системи міжнародного права є те, що вона не входить до будь-якої національної системи права і не включає норм національного права [1].

Норма міжнародного права – це створене узгодженням суб'єктів формально визначене правило, яке встановлює для них права та обов'язки, існування яких забезпечується юридичним механізмом. Імплементация такого механізму до норм національного законодавства дає можливість приєднатися до певної міжнародної спільноти, виконати міжнародні правила.

Поняття співвідношення норм міжнародного та національного права визначено як складну історично сформовану, відносно стійку систему взаємодії, взаємовпливу та взаємозалежності різнопорядкових правил суспільнозначущої поведінки суб'єктів права.

Приписи, які містяться у галузях міжнародного і національного права, можуть бути поділені по різних підставах. Зокрема, слід звернути увагу на поділ норм на матеріальні та процесуальні. При правозастосуванні спочатку використовуються норми матеріального права, а потім використовуємо процесуальні правові норми. Також в теорії права виділяють процедурні норми, які існують і у конвенціях, а потім переносяться до національних законів.

На відміну від норм міжнародного права, національні норми істотно розрізняються між собою за юридичною силою. Вони застосовуються відповідно до ієрархії у тій же послідовності, що і нормативні правові акти, в яких вони містяться. Із цієї точки зору національні норми диференціюються у вигляді норм, які мають вищу юридичну силу, містяться у конституції, у національному законі, акті глави держави, підзаконному акті, рішенні суду тощо. Саме таким чином їх потрібно

застосовувати. Проте проблема співвідношення норм міжнародного і національного законодавства постає не в ієрархії, а в процесі імплементації міжнародних норм.

Імплементація – це перенесення (введення) у національне право норм і принципів міжнародних актів [2]. Тобто це певний процес, який здійснює держава для того, щоб виконати взяті на себе міжнародні зобов'язання. Реалізуючи ряд заходів, використовуючи апарат держави, країна забезпечує здійснення норм міжнародного права у рамках свого внутрішнього законодавства. Але питання постає у тому, які зусилля держава приділяє для впровадження таких правил поведінки, повністю чи частково (із застереженням) вона приєднується до міжнародних конвенцій, договорів, угод. Саме на цьому етапі видно співвідношення норм міжнародного та національного законодавства. Адже одного бажання держави замало, потрібно здійснювати конкретної дії, або утримуватися від них, в залежності від змісту конкретної міжнародної норми. Недостатня повна імплементація, потрібно проаналізувати, за допомогою якого нормативного акту така міжнародна норма була імплементована у внутрішнє законодавство країни. Також має значення, який міжнародний акт імплементується: міжнародний договір, конвенція чи інше.

Оскільки у більшості законів міститься стандартна формула, відповідно до якої, якщо міжнародним договором України встановлені інші норми, ніж передбачено даним законом, то застосовуються норми міжнародного договору [3]. З іншого боку, міжнародні договори застосовуються тоді, коли вони не суперечать Конституції України [4]. Отже, норми міжнародного договору, які стають внутрішнім законодавством України, мають пріоритет перед її законами, що не відповідає Конституції України. Ця колізія і досі вимагає вирішення.

Література:

1. Пилипенко В.П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. Юридичний науковий електронний журнал. № 1. 2021. С. 329–332.
2. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скаун. Київ: Алерта, 2021. 528 с.
3. Міжнародне публічне право: основи теорії: навчально-методичний посібник / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М.В. Грушко та ін. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 252 с.
4. Міжнародне публічне право: Навч. посібник / За заг. ред. Теліпко В.Е. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Достдар Руслана Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Дудкіна Наталія Олександрівна

*студентка IV курсу факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Інтелектуальна власність є надзвичайно важливою складовою сучасного світового господарства. Інновації, творчість та інтелектуальний потенціал стають дедалі ціннішими, і це призводить до зростання значення питань, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності на міжнародному рівні. В контексті міжнародного приватного права це стає ще більш складною проблемою, оскільки існують різні системи і правила, що регулюють цю сферу в різних країнах.

Питання інтелектуальної власності широко представлені в сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі. Основою даного дослідження стали наукові праці Жушмана В. П., Шуміло І. А., Зорі С. Ю., Михайліва М. О., Кіріна Р. С., Хоменко В. Л., Коросташова І. М. та інших.

Визначення поняття «інтелектуальна власність» дається в Стокгольмській конвенції 1967 року, згідно з якою інтелектуальна власність – суб'єктивні права на результати інтелектуальної діяльності, право, що належать до літературних, художніх, наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- та телевізійних передач; винаходам у всіх галузях людства, науковим відкриттям, промисловим зразкам, товарним знакам, знакам обслуговування, фірмовим найменуванням, комерційним позначенням, захист від недобросовісної конкуренції [1, с. 10].

У міжнародному приватному праві виділяють дві категорії прав інтелектуальної власності. До першої належить авторське право та суміжні права, до другої – право промислової власності [2, с. 126].

Право інтелектуальної власності як і речове право відносяться до категорії виключних прав: праву власника відповідає обов'язок невизначеного кола осіб утримуватися від порушення прав власника. Будь-яка особа, яка порушує права авторів, винахідників або виконавців творів, буде притягнута до цивільної, адміністративної, а в деяких випадках і до кримінальної відповідальності. При цьому межі та підстави відповідальності встановлюються у національному законодавстві кожної держави.

Право інтелектуальної власності має низку особливостей порівняно з речовим правом. Так, О. О. Ізбаш, В. П. Жушман, І. А. Шуміло серед них виділяють наступні:

- відсутність екстериторіальної дії або територіальний характер прав на інтелектуальну власність. Ця особливість полягає в тому, що особа, яка опублікувала твір (або винахід, що запатентувала) на території однієї держави, матиме захист на території тільки цієї держави. Для визнання своїх прав в інших державах автори чи винахідники повинні повторно «заявляти» про свої права: або шляхом видання книги (для захисту авторського права), або шляхом отримання нового патенту (для захисту права на винахід) на території відповідної іноземної держави [3, с. 82];

- обмежений строк охорони, котрий, як правило, складається з двох строків: усього часу життя творця (автора) та додаткового строку після смерті автора, який встановлюється для охорони твору національним законодавством;

- авторське право включає майнові права (право на переклад, на винагороду) і особисті немайнові права (право авторства на твір, право на оприлюднення твору, право на захист твору та захист репутації автора тощо);

- особливий порядок передавання авторських прав (на підставі авторських договорів);

- суб'єктами авторських прав, зазвичай, виступають фізичні особи, у зв'язку з чим особисті немайнові права є невідчужуваними [4, с. 153].

Особливості права інтелектуальної власності, сучасні тенденції світового розвитку зумовили необхідність створення міжнародної системи захисту авторських і суміжних прав шляхом прийняття нормативно-правових актів міжнародного рівня.

Міжнародна охорона інтелектуальної власності – це система глобального захисту прав на інтелектуальну власність, яка включає законодавство, міжнародні угоди, інститути та організації із захисту прав.

Однією із основоположних конвенцій у сфері регулювання та охорони інтелектуальної власності виступає Бернська конвенція з охорони літературних та художніх творів 1886 р. Основними правовими нормами регулювання Конвенції виступають: норми щодо авторів та творів, захисту кінофільмів, фотознімків, телепередач, звукозапису тощо. Згідно з Конвенцією авторські права можна розподілити на 2 групи: особисті

майнові або немайнові та спеціальні права, що підпорядковують право на переклад твору, презентацію тощо [5, с. 132].

В Женеві в 1952 р. була прийнята Всесвітня конвенція про авторське право, яка вступила в силу в вересні 1955 р. Обравши своїм основним правилом охорони інтересів власників авторських прав принцип національного режиму, Всесвітня конвенція містить ряд матеріально-правових норм, наявність яких забезпечує необхідний мінімум охорони авторських прав у державах, що приймають участь у Конвенції. До даних норм відносяться закріплення права перекладу і встановлення мінімального терміну охорони авторського права (25 років).

Конвенція не вимагає від країн, в національних законодавствах яких є вказівки про формальності як про неодмінну умову охорони авторського права, відмовитися від них. При цьому, що стосується іноземців, то, які б вимоги не пред'являлися національними законодавствами, вони вважаються виконаними щодо будь-якого охоронюваного твору, що вперше випущено в світ поза територією цієї держави, якщо, починаючи з першого випуску в світ цього твору, всі його екземпляри, випущені з дозволу автора або іншого володаря авторського права, матимуть знак ©, супроводжуваний іменем володаря авторських прав і роком (вказівку дня і місяця необов'язково) першої публікації [3, с. 84].

Також до основних нормативно-правових документів для регулювання відносин щодо інтелектуальної власності можна також віднести Страсбурзьку угоду про Міжнародну патентну класифікацію, яка була укладена у 1971 р. Ключовим досягненням угоди виступає створення Міжнародної патентної класифікації. Міжнародна патентна класифікація відіграє неабияку роль при здійсненні пошуку патентних документів, які використовуються при дослідженні рівня техніки [5, с. 5].

Регулювання прав інтелектуальної власності також засновується на діяльності певних інститутів, серед яких визначними є Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), Світова організація торгівлі (СОТ). Крім того, в рамках співробітництва цих інституцій діє Угода ТРІПС, що затверджує режим найбільшого сприяння та національний режим у сфері захисту прав інтелектуальної власності та положення щодо регулювання питань, що пов'язані з окремими об'єктами інтелектуальної власності.

Отже інтелектуальна власність в міжнародному приватному праві є складною, але надзвичайно важливою темою. Її вирішення вимагає співпраці між країнами, вдосконалення міжнародних угод та розвитку ефективних механізмів вирішення спорів. Тільки так можна забезпечити ефективний захист прав та стимулювати творчість і інновації в глобальному масштабі.

Література:

1. Кірін Р.С., Хоменко В.Л., І.М. Коросташова І.М. Інтелектуальна власність: підручник. Д.: Національний гірничий університет, 2012. 320 с.
2. Михайлів М.О. Права інтелектуальної власності як об'єкт міжнародних спадкових відносин. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 125-134.
3. Ізбаш О.О. Міжнародні аспекти захисту міжнародних прав. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 79-94.
4. Міжнародне приватне право: підруч. для студ. юрид. вищ.навч. закл.: ред. Жушман В.П., Шуміло І.А. 10-те вид. Харків: Право, 2012. 320 с.
5. Зоря С.Ю. Особливості захисту інтелектуальної власності у міжнародному праві. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 1. С. 1-6.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-61>

СПАДКУВАННЯ ІНОЗЕМЦЕМ ТА ОСОБОЮ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ В УКРАЇНІ

Достдар Руслана Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Зубченко Аделіна Русланівна

*студентка IV курсу факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

В умовах глобалізації взаємовідносини між державами стають тіснішими, що є наслідком численних міграційних процесів та приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів. Сьогоднішня ситуація провокує все більшу появу іноземних спадкоємців, які мають спадщину в Україні. Нерідко в склад спадщини входить земельна ділянка і такий порядок речей потребує особливої уваги.

Дослідженню проблематики спадкування у міжнародному приватному праві присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-

правознавців, зокрема Б. С. Антімонова, В. В. Васильченка, Г. К. Дмитрієвої, Ю. О. Заїки, А. Я. Сивоконя, Я. М. Шевченко, Л. В. Шевчук та ін. Що стосується спадкування іноземцями земельних ділянок, то такі дослідження не є настільки численними – можемо виділити праці Крицуна Т. Р., Корнєєва Ю. В., Самойлова М. О.

Правовідносини у справах щодо земельної ділянки повинні розглядатися детально і широко, адже для такої аграрної країни як Україна, земля є одним з найважливіших ресурсів. Це твердження викладене в Конституції України ст. 14, яка проголошує: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави». Отже, особливу увагу потрібно приділити таким правовим відносинам як спадкування земельної ділянки, особам які не є громадянами України, адже предметом спадкування виступає саме право власності на земельну ділянку.

Для врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом щодо нерухомого майна (нерухомості), незалежно від того перебуває це майно в Україні чи в іншій державі, застосовується одна і та ж колізійна прив'язка – право держави, на території якої знаходиться це майно (*lex rei sitae*). Відповідно до норм Закону України «Про міжнародне приватне право» спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно [1, с. 55].

Згідно з ст. 71 Закону України «Про міжнародне приватне право» спадкування нерухомого майна, яке знаходиться в Україні, регулюється правом України. Це означає, що для спадкування нерухомого майна необхідно пройти процедуру, передбачену законодавством України, і не має значення, де складений заповіт чи де востаннє проживав та помер спадкодавець [2].

Законодавства всіх держав безсумнівно визнають нерухомістю земельні ділянки. До того ж земля є специфічним об'єктом, адже з нею пов'язується державна безпека і ознака державності загалом. Як об'єкт спадкового права земельна ділянка має певну специфіку, адже вона є складною річчю, яка складається з різнорідних речей (грунту і всього, що знаходиться над та під поверхнею землі). До того ж законодавства різних держав можуть вмішувати обмеження щодо можливості знаходження у праві власності іноземців земельних ділянок [1, с. 56]. Відповідно до цього законодавець у ч. ч. 2, 3, 4 ст. 81 Земельного кодексу України встановив загальні положення щодо набуття права власності на землі сільськогосподарського або сільськогосподарського призначення іноземцем.

Відповідно до п. 1 ст. 19 Земельного кодексу України, землі України за основним цільовим призначенням поділяються на дев'ять категорій, до них належать: землі сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного й іншого природо-

охоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони й іншого призначення.

Наявність великої кількості земель різного роду призначень зовсім не означає, що на всі з них можливе набуття права приватної власності, а, отже, не може виникати і спадкування.

Згідно із ч. 4 ст. 84 ЗК України, не можуть передаватись у приватну власність: «землі атомної енергетики та космічної системи; землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту; землі оборони; землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного й оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну й історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом; землі лісгосподарського призначення, крім випадків, визначених Кодексом; землі водного фонду, крім випадків, визначених Кодексом; земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук; земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; земельні ділянки, закріплені за державними закладами професійної (професійно-технічної) освіти; земельні ділянки, закріплені за державними закладами фахової передвищої освіти...» та інші [4, с. 51–52].

Отже, якщо для громадяни України приватизувати зазначені земельні ділянки є протиправним, то для іноземців мати право власності на ці ділянки є також забороненим. Законодавство України не містить обмежень щодо набуття права на земельну частку (пай) будь-якими особами (юридичними чи фізичними, резидентами чи нерезидентами) у випадку спадкування за законом чи за заповітом. Водночас реалізувати права на земельну частку (пай) шляхом виділення в натурі і оформлення у приватну власність земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства чи особистого селянського господарства можуть лише громадяни України та юридичні особи України в силу вимог ч. 5 ст. 22 ЗКУ [3, с. 147–148].

Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. За ч. 2 ст. 81 Земельного кодексу України «іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності лише на земельні ділянки

несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності». При цьому ч. 3 цієї статті уточнює підстави набуття іноземними громадянами та особами без громадянства права власності на земельні ділянки, серед яких є прийняття спадщини.

Іноземці та особи без громадянства можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення, у межах та за межами населених пунктів, шляхом укладання договорів купівлі-продажу, ренти, дарування, міни чи іншими договорами про відчуження; викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності, або ж прийняв спадщину.

Щодо земель сільськогосподарського призначення, їх набуття у власність іноземною особою є неможливим. Виняток становлять землі сільськогосподарського призначення, що прийняті у спадщину іноземцями, але протягом одного року такі ділянки повинні бути відчужені. За нормами земельного законодавства не відчуження земельної ділянки іноземними особами у встановлений строк є підставою для припинення права власності на земельну ділянку відповідно до п. «е» ст. 140 ЗК України. У разі невиконання цієї вимоги настають наслідки, передбачені п. «д» ст. 143 ЗК України, а саме «право власності на земельну ділянку може бути примусово припинене» [4, с. 57].

Аналогічний обов'язок покладається на іноземних юридичних осіб (ч. 3 ст. 82 ЗК України). Законодавство не передбачає реальних можливостей у зазначених суб'єктів виконати покладені на них ЗК України обов'язки щодо відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення [1, с. 57].

Отже, зважаючи на зазначене вище стає очевидно, що для іноземних громадян та осіб без громадянства спадкування земельної ділянки як несільськогосподарського так і сільськогосподарського призначення є складним та обтяжуючим процесом. Спадкування і набуття права власності на земельну ділянку несільськогосподарського призначення не є неможливим для іноземного громадянина або особи без громадянства хоча і може викликати певні труднощі. А ось у випадку спадкування земель сільськогосподарського призначення іноземець повинен відчужити цю землю на користь держави, хоча заборони на оренду такої землі після її відчуження немає.

Література:

1. Самойлов М.О. Проблематика спадкування земельних ділянок в Україні іноземними громадянами. *Науковий юридичний журнал*. 2016. № 2. С. 55-58.
2. Спадкування майна в Україні іноземцями. *Liga 360*: веб-сайт. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/EA016564> (дата звернення: 10.12.2023).
3. Габріадзе М.Р. Особливості виникнення та реалізації спадкового права на земельну ділянку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 38. С. 144-150.
4. Крицун Т.Р., Корнеєв Ю.В. Особливості набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського та іншого призначення іноземними громадянами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 6. С. 50-56.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-62>

КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН

Достдар Руслана Миколаївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Лисиця Роман Володимирович

*студент IV курсу факультету морського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна*

Інтенсифікація міграційних та інтеграційних процесів тягне за собою ускладнення правовідносин з іноземним елементом. Сімейні правовідносини не є винятком у цьому контексті. Це ускладнюється ще й тим, що сімейне право істотно відрізняється в різних державах (особливо це помітно, коли держави належать до різних правових сімей), що робить його погано придатним для уніфікації в міжнародно-правовій площині. У

зв'язку з цим вивчення проблематичних аспектів колізійного правового регулювання сімейних відносин є досить актуальним завданням.

Здійснюючи аналіз наукової літератури юридичного спрямування, можна констатувати, що питання колізійного регулювання сімейних правовідносин досліджено на цілком достатньому рівні. До науковців, які ґрунтовно займалися проблематикою міжнародного сімейного права, можна віднести: Федосєєву Г. Ю., Бондареву К. В., Чевичалова Ж. В., Чепис О. І. та ін.

З метою виділення проблемних аспектів та формулювання пропозицій для їх вирішення, необхідно перш за все чітко визначити ті сімейні правовідносини, які можуть бути визнані ускладненими іноземним елементом та піддаватися регулюванню нормами міжнародного приватного права. Питання цього роду врегульоване Законом України «Про міжнародне приватне право» (далі – Закон). Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 цього Закону, іноземний елемент визначається як ознака, що характеризує приватноправові відносини, регульовані цим Законом, і проявляється, принаймні, в одній з таких форм: 1) принаймні один із учасників правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; 2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; 3) юридичний факт, який породжує, змінює або припиняє правовідносини, виникає чи має місце на території іноземної держави [1].

Таким чином, сімейні правовідносини з іноземним елементом визначаються як відносини, в яких суб'єктами є іноземці чи апатриди, об'єкт яких знаходиться за кордоном або виникнення, зміна, припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном [2, с. 99].

Особливістю сімейних правовідносин з іноземним елементом є те, що вони завжди знаходяться в тісній залежності від традицій, конфесійного статусу, звичаїв тощо, що, у свою чергу, породжує правові колізії. Так, беручи до уваги провідні наукові дослідження, можна виділити основні проблеми (правові колізії) шлюбних правовідносин, ускладнених іноземним елементом: 1) в основному правові колізії виникають через форму та умови укладення шлюбу, пов'язані з расовими, релігійними особливостями, соціальним статусом, визначенням віку тощо або з вимогою отримання дозволу (дипломатичного, батьків або опікунів) для вступу у шлюб; 2) обмеження у вільному укладанні шлюбу, зокрема, із іноземними громадянами; 3) питання полігамії, моногамії, одностатевих шлюбів тощо. Ж. В. Чивалова серед колізійно-правових проблем у шлюбних правовідносинах виділяє також наявність відповідальності за відмову вступу у шлюб [3, с. 114].

У правовій доктрині найбільш проблемною сферою сімейних правовідносин з іноземним елементом вважаються так звані «кульгаючі шлюби» [3, с. 114; 4, с. 151]. Ця проблема виникає з різного розуміння і правового регулювання форми і порядку укладення шлюбу в різних державах. Особливо це стосується країн, де законною визнається виключно релігійна форма укладення шлюбу (наприклад, країни мусульманського права). Розробка міжнародних конвенцій або стандартів, спрямованих на узгодження норм сімейного права, на нашу думку, є неефективним, оскільки остання спроба мінімізації конфліктних ситуацій сімейних правовідносин шляхом прийняття Гаазької конвенції про врегулювання колізій законів у сфері укладення шлюбу 1995 р. так і залишилася невдалою. Це зумовлено, насамперед, тим, що існують держави, які не визнають укладені шлюби за кордоном, мають різні погляди щодо узгодження міжнародних та національних норм. Тому питання «кульгаючих шлюбів» буде актуальним досить тривалий час. Водночас дуже перспективним, на наш погляд, є саме підхід кодифікації норм сімейного права на регіональному рівні [3, с. 116].

Особливо гострим постає питання легалізації одностатевих шлюбів у низці країн, зокрема Україні, укладених між громадянами України та іноземними громадянами за кордоном. В. Ткаченко, порівнюючи сімейне законодавство окремих держав, зазначає, що існують різні підходи до визнання міжнародних одностатевих шлюбів [5, с. 285]. Сьогодні існує практика визначення поняття шлюбу як союзу між жінкою та чоловіком на конституційному рівні в низці держав, які не визнають одностатевих шлюбів. Однак таке дублювання положень цивільного (сімейного) законодавства, на нашу думку, носить виключно політичний характер, тому і визнання одностатевих шлюбів залежить виключно від того політичного курсу, який обрала окремо взята держава. Україна на цей час не визнає одностатевих шлюбів, однак перспективним, на наш погляд, є проект Закону про інститут реєстрованих партнерств [6], що дасть змогу офіційно зареєструвати цивільне партнерство одностатевих пар. Таким чином, Україна стане однією з країн, які передбачають для одностатевих пар правову форму реєстрації подружніх відносин, альтернативну до звичайного шлюбу. З урахуванням глобальних тенденцій розвитку сучасного сімейного права за кордоном, вважаємо, що колізійні проблеми одностатевих шлюбів будуть вирішені в більшості цивілізованих держав у найближчі десятиліття.

Таким чином, колізійні норми сімейного права представляють складний інститут міжнародного приватного права, який у більшості випадків вступає у протиріччя з нормами національного права, що регулюють питання сімейних відносин. Враховуючи наведене вище, ми вважаємо, що проблемні аспекти у сфері сімейних відносин із залученням іноземного

елементу повинні бути уніфіковані з огляду на захист та рівність громадян хоча б на загальноєвропейському рівні.

Література:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 10.12.2023).
2. Чепис О.І. Колізійне регулювання сімейних правовідносин у міжнародному приватному праві: шляхи подолання конфлікту кваліфікацій. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право*. 2017. № 42. С. 98-103.
3. Чивалова Ж.В. Міжнародне сімейне право: проблеми уніфікації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1(45), 2023. С. 111-119.
4. Бондарева К.В. Актуальні проблеми міжнародного сімейного права. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 148-159.
5. Ткаченко В. Колізійні питання реалізації права на шлюб у міжнародному приватному праві. *Підприємство, господарство і право*. № 6. 2020. С. 282-286.
6. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств: Проект Закону України від 13.03.2023 № 9103. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 10.12.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-63>

РОЛЬ ПРОВАЙДЕРІВ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Іванова Алла Володимирівна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри морського права

Національного університету «Одеська морська академія»

м. Одеса, Україна

Гарантії здійснення та ефективність публічної політики є важливим питанням, яке постає перед державою у будь-який час її існування. Оцінка публічної політики найчастіше відображена в показниках рівня ефективності діяльності держави та її інститутів по відношенню до суспільства. Отже, у різні історичні періоди право на інформацію мало свої

пріоритетні особливості і відіграло велику роль у становленні кожної держави. По суті, тут йдеться не тільки про те, чи буде задоволено суспільство, а й про те, які результати від публічної взаємодії матиме держава з провайдерами публічної політики.

Необхідно зазначити, що інтерес до оцінювання ефективності держави виник в 60-х роках XX ст. в США внаслідок активізації державної політики в соціальній сфері з метою підвищення легітимності рішень. З цього часу спостерігається зростання використання різних методів оцінювання в багатьох розвинених країнах, але вони застосовувалися переважно для внутрішнього оцінювання та проводилися урядами або окремими органами влади.

Комплексні концепції governance з оціночними індикаторами якості ефективного публічного правління були розроблені міжнародною Організацією економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development – ОЕСР), Інститутом Світового банку в проєкті (Worldwide Governance Indicators – WGI), Організацією економічної і соціальної комісією ООН для Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Organisation for Economic Co-operation and Development – ESCAP), структурними підрозділами ООН і представлені в Програмах розвитку. Аналітичні розробки цих організацій з проблеми державного управління показали, якою мірою турбота про менеджмент публічного сектора і ролі в процесі співуправління громадянського суспільства вийшли за межі держави і стали глобальним явищем.

Водночас, визначення governance, запропоноване Інститутом Світового банку в проєкті Worldwide Governance Indicators (WGI), включало в себе сукупність традицій і інститутів, за допомогою яких органи влади керують країною. Отже, управління – це здатність уряду ефективно формулювати і реалізовувати раціональну публічну політику, а також повагу громадян і держави до інститутів, які регулюють економічні та соціальні взаємодії між ними. Так, ґрунтуючись на концепції governance можна виділити шість загальних аспектів управління, які характеризують інститути державного управління, що визначають в сукупності його якість в сприйнятті громадянського суспільства, а саме: право голосу та підзвітність; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність уряду; якість регулювання; верховенство права; контроль корупції. Отже, розвиток та стабільність демократичних держав неможливі без взаємодії громадянського суспільства та державних органів.

З початком широкомасштабного вторгнення росії та початку розгортання воєнних дій та території України, соціологами звертається увага на позитивні зрушення стосовно довіри громадян до органів публічної влади, що вказує на високі показники рівня згуртованості народу України. Вказане засновано на результатах соціологічних опитувань,

проведених 22 серпня 2022 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова [1]. Так, аналізуючи результати досліджень, найбільший рівень довіри серед державних органів та політичних інститутів залишається у Збройних Сил України 91% та волонтерів 77%, які наразі займаються захистом України. У трійку лідерів також входить Президент України, рівень довіри якого збільшився з 27% у 2021 році до 71% у 2022 році. Порівняно з 2021 роком спостерігаються позитивна динаміка балансу довіри Верховної Ради України 19%, Кабінету Міністрів України 46%, Служби безпеки України 34%, Національної поліції України 39%, Патрульної поліції України 54% тощо [1].

З прийняттям Національної економічної стратегії на період до 2030 року затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 Україна, започатковуючи масштабні економічні реформи, розпочинає їх здійснення в скрутні для нашої держави часи. На переваги зазначеної Стратегії вказують визначені в ній такі орієнтири, принципи та цінності в економічній політиці, як: європейська та євроатлантична інтеграція (реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору); декарбонізація економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»); ефективна цифрова сервісна держава та компактні державні інститути, розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України; реінтеграція тимчасово окупованих територій; гендерна рівність, гарантування дотримання принципів гендерної рівності під час здійснення державної політики; правова держава, недоторканна приватна власність; верховенство права, дотримання верховенства права під час реалізації державної політики; захищеність прав усіх суб'єктів права власності; нетерпимість корупції, запобігання та протидія будь-яким проявам корупції; економічна свобода – «підприємець основа економіки»; вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу; розвиток підприємництва, інновацій і талантів; без бар'єрний рух капіталу на території України; інституційна спроможність; прагматичність, суб'єктність у визначенні напрямів економічного розвитку; інтегральний економічний підхід, спроможність ефективного єднання ліберальних та інституційних підходів; національна безпека за рахунок партнерства та інвестицій [2].

Необхідно зазначити, що у квітні 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях», який передбачає

посилення соціального захисту громадян, які у зв'язку з військовою агресією проти України були вимушені покинути власні домівки й стати внутрішньо переміщеними особами. Положеннями цього Закону розширено повноваження військових адміністрацій в частині визначення особливостей порядку організації надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, або на регіональному рівні у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях [3].

В матеріалах робочої групи «Соціальний захист», що представлені Національною радою з відновлення України від наслідків війни, наголошено на доцільності формування нової моделі соціальної політики, яка відповідає принципам і стандартам соціальної політики ЄС, покращує якість людського життя, протистоїть демографічним змінам, посилює рівень соціального захисту, сприяє скороченню бідності, посилює соціальну єдність, допомагає подолати дискримінацію та відповідає фінансовим можливостям держави [4].

Масштабна агресія росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, також кардинально змінила картину світу, зумовила низку ризиків і загроз, спричинила швидкі процеси змін в політичному, економічному, безпековому середовищах, наслідки яких нині важко спрогнозувати. Зокрема, зростання вартості енергоресурсів та спровокована криза на ринку продуктів харчування призвело до повної зупинки поставок зерна з України, спричинили подорожчання споживчих товарів і відповідно масштабний вплив на рівень добробуту громадян багатьох країн світу.

Слід відмітити, що економічна інтеграція України до ЄС починаючи з 2014 року відбувається в умовах російської агресії та окупації значної частини території країни, що створює величезні проблеми та перешкоди на шляху вступу до Європейського Союзу, містить ризики для розвитку нашої країни в цілому. Звідсіля, є можливість зазначити, що головною метою виконання Україною вимог, як кандидата в члени Європейського Союзу є продовження проведення реформ у всіх галузях публічної політики. Діяльність стратегічних провайдерів публічної політики в сучасних умовах в Україні полягає у продовженні ключових реформ, зокрема реформи децентралізації, надання медичних та соціальних послуг, освіти, пенсійного забезпечення, цифровізації та соціального захисту. Але нагальним питанням та завданням публічної влади в нашій державі, є закріплення довіри населення до влади.

Література:

1. День незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни. URL : <https://dif.org.ua/category/opinion-polls>

2. Національна економічна стратегія на період до 2030 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text>

4. Проект Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Соціальний захист». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-64>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСІБ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ МІЖНАРОДНИМ ЗАХИСТОМ

Кобилинська Ірина Миколаївна

*викладач кримінального права і процесу
Комунального закладу Київської обласної ради
«Богуславський гуманітарний фаховий коледж
імені І. С. Нечуя-Левицького»
м. Богуслав, Київська область, Україна*

Актуальність теми обумовлена множинними епізодами порушення дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів, що відбулися в останнє десятиліття. За прикладами ходити далеко не потрібно: 11 лютого 2015 року повстанці-хусити захопили столицю Ємену Сану. При цьому вони діяли не лише проти офіційної влади країни, але й проти дипломатів зарубіжних країн [1]; 30 грудня 2016 року поліція Бразилії сповістила про вбивство в своєму будинку в Ріо-де-Жанейро грецького посла в Бразилії Кириакоса Амірідіса [2]; у серпні 2017 року у Державному департаменті США заявили про 16 постраждалих дипломатів від акустичної атаки на Кубі [3]; 19 грудня 2017 року на відкритті виставки в Галереї сучасного мистецтва в Анкарі було вбито російського посла Андрія Карлова [4]; у столиці Мадагаскару Антананаріву 21 вересня 2018 року у власному будинку знайшли убитим дипломата зі США [5]; 13 жовтня 2023 року у Пекіні напали на ізраїльського дипломата [6].

Природньо, що влада більшості держав категорично заперечує свою причетність до актів агресії стосовно дипломатів та їх сімей. Варто відзначити, що насильницькі та інші злочинні дії, спрямовані проти офіційних представників іноземних держав, щодо яких встановлено особливий міжнародно-правовий режим, нерідко вчиняються для досягнення певних політичних цілей. Тому більшість із цих злочинів досі залишаються нерозкритими, а злочинці – непокараними.

Дипломатичні та консульські агенти все частіше зазнають всіляких загроз. Оскільки загроза безпеці посланців створює небезпеку для підтримання нормальних міжнародних відносин, міжнародна спільнота безжально виступає проти цього. Держави з поважних причин переклали ці проблеми в юридичну площину. Відповідні юридичні інструменти дозволяють координувати та гармонізувати заходи, спрямовані проти порушень стосовно осіб, які користуються спеціальним статусом відповідно до міжнародного права. Такі зусилля спрямовані не лише на захист осіб, а й на саме функціонування дипломатичних та консульських режимів. Міжнародні відносини та міждержавні зв'язки вимагають надійної охорони, що повинна забезпечуватись, зокрема, й кримінально-правовими засобами, основним з яких є встановлення і реалізація кримінальної відповідальності за діяння, які шкодять діяльності суб'єктів міжнародного права, посягаючи на їхніх представників.

Міжнародна спільнота прийняла цілу низку нормативних документів, які передбачають захист дипломатичних і консульських імунітетів та привілеїв: Конвенцію про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1949 р. [7], Віденську конвенцію про дипломатичні відносини 1961 р. [8], Віденську конвенцію про консульські відносини 1963 р. [9], Конвенцію про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р. [10], Віденську конвенцію про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. [11], Конвенцію про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу 1994 р. [12] та ін.

Зокрема, Нью-Йоркською конвенцією про попередження й покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів передбачається, що держави-учасниці мають визнавати злочинами умисне вчинення:

- 1) вбивства, викрадення, іншого нападу проти особи, що користується міжнародним захистом, чи її свободи;
- 2) насильницького нападу на офіційне приміщення, житлове приміщення або транспортні засоби особи, яка користується міжнародним захистом, що може погрожувати особистості чи свободі останньої;
- 3) загрози будь-якого нападу;

4) спроби будь-якого нападу;

5) дій як співучасника будь-якого такого нападу [10].

Вітчизняний дослідник І. Ральченко звертає увагу, що цей перелік не є вичерпним: його наявність, як вказано в п. 3 ст. 2, жодним чином не звільняє державу-учасницю від зобов'язань згідно з міжнародним правом вживати всі належні заходи для запобігання іншим посяганням на особистість, свободу й гідність особи, яка користується міжнародним захистом [13, с. 157].

Важливою статтею в Конвенції 1973 р. є стаття 7, в якій втілений принцип «aut dedere aut judicare» («суди або видай»). Згідно з цією статтею державі-учасниці, на території якої знаходиться підозрюваний у скоєнні злочину, надано право вибору між його видачою іншій державі або передачею справи своїм компетентним органам для цілей кримінального переслідування з дотриманням процедур, встановлених законами цієї держави. Тобто, з одного боку, зазначена норма висловлює принцип невідворотності покарання винної особи, а з іншого боку – частково ставить його під сумнів, зважаючи на існуюче право вибору.

Нью-Йоркська конвенція 1973 р. називає також багато інших криміноутворюючих ознак: елементи міжнародного правопорядку, які мають бути захищені (тобто які можна розглядати як складові об'єктів відповідних злочинів); перелік осіб, які користуються міжнародним захистом (відповідно, можуть бути потерпілими); форму вини, яка характеризує відповідні злочини (умисел) та спеціальну мету, що визначає злочин як спрямований саме проти вказаного об'єкта (у зв'язку з тими функціями, які особа виконує). Всі ці ознаки є важливими для визначення правової підстави притягнення до кримінальної відповідальності винної особи.

Під час аналізу злочинів, які посягають на дипломатичні і консульські привілеї, особливу увагу потрібно звертати на сутність і значення політичної провокації, яка все частіше останнім часом використовується в міжнародних відносинах. Порушення дипломатичного і консульського імунітету в багатьох випадках можна вважати політичною провокацією. В процесі розвитку міжнародного конфлікту одна зі сторін може свідомо вчинити дії, які можуть призвести до різкої інтенсифікації конфлікту і загнати ворожу сторону в політичну пастку, змушуючи її діяти певним чином і позбавляючи можливості відступити без критичних втрат в авторитеті і ресурсах. Політична провокація завжди є свідомою дією, яку на практиці важко довести. Вона спрямована на те, щоб змусити противника зробити у відповідь на неї дії, які він інакше б в даній ситуації не зробив. Іноді ж певна держава може свідомо очікувати від противника провокації, щоб, використовуючи її як привід, і перекалавши всю вину на опонента, посилити інтенсивність конфлікту. Вивчення сутності

політичної провокації вкрай важливо для правильного тлумачення сучасних міжнародних проблем і кваліфікації відповідних злочинів. Розуміння політичної провокації допоможе відокремити її від різного роду випадковостей, які мають місце в сучасному світі, і запобігти виникненню ускладнень в міжнародних відносинах.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що, незважаючи на цілу низку чинних міжнародних правових актів, які передбачають захист дипломатичних і консульських імунітетів та привілеїв, є нагальна потреба в забезпеченні їх дієвості та результативності. Основне завдання міжнародної спільноти полягає в тому, щоб створити ефективні правові інструменти, які дозволять забезпечити виконання принципу невідворотності покарання винних осіб за скоєний злочин.

Література:

1. Збройний конфлікт в Ємені. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3356895-vijna-v-emeni-moze-stati-najbils-krovoprolitnim-konfliktom-21-stolitta-oon.html> (дата звернення: 11.12.2023).
2. Поліція Бразилії підтвердила факт вбивства посла Греції. URL: <https://www.unian.ua/world/1706212-politsiya-braziliji-pidтверdila-fakt-vbivstva-posla-gretsiji.html> (дата звернення: 11.12.2023).
3. Євгенія Грейс. У Держдепі США заявили про 16 постраждалих дипломатів від акустичної атаки на Кубі. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-derzhdepi-ssha-zavyly-pro-16-postrazhdalykh-dyplomativ-vid-akustychnoi-ataky-na-kubi> (дата звернення: 11.12.2023).
4. Як убивство посла Росії вплине на відносини Москви й Анкари? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28187254.html> (дата звернення: 11.12.2023).
5. На Мадагаскарі убили американського дипломата: підозрюваного затримали. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-madahaskari-ubylly-amerykanskohe-dyplomata-pidozriuvanoho-zatrymaly> (дата звернення: 11.12.2023).
6. У Пекіні напали на ізраїльського дипломата. URL: https://lb.ua/world/2023/10/13/579351_pekini_napali_izraillskogo.html (дата звернення: 11.12.2023).
7. Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН від 07 лютого 1949 року № 995_170 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_170 (дата звернення: 12.12.2023).
8. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року № 995_048 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (дата звернення: 12.12.2023).

9. Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 року № 995_047. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047 (дата звернення: 12.12.2023).

10. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14 грудня 1973 року № 995_389./ Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389 (дата звернення: 13.12.2023).

11. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 року № 995_254 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_254 (дата звернення: 12.12.2023).

12. Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу від 09 грудня 1994 року № 995_025. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_025 (дата звернення: 12.12.2023).

13. Ральченко І. Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист: деякі проблеми кримінально-правової імплементації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 2. С. 155-161.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-65>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ МІГРАНТІВ

Мхитарян Артур Степанович

студент III курсу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Зіноватна Іляна Вікторівна

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Виклики сучасності у вигляді соціально-економічних, політичних криз, пандемій, ескалації збройних конфліктів та інших чинників, пов'язаних зі стрімким технологічним розвитком зумовлюють збільшення і прискорення

міграційних процесів по всьому світу. В таких умовах, людина, що мігрує знаходиться у скрутному становищі, адже вона опиняється у зовсім новому соціальному середовищі зі своїми особливостями (етнічними, культурними, правовими тощо) і за таких обставин вона потребує певних мінімальних гарантій захисту своїх прав, зокрема і трудових.

З огляду на це, слід розмежовувати поняття «міграція» і «трудова міграція», «мігрант» і «трудовий мігрант». Існує багато визначень та класифікацій цих понять, навіть на рівні міжнародних договорів відсутнє єдине, консолідоване їх розуміння.

Відповідно до думки О. Ровенчак міграція – це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію [1, с. 129].

Так, В. Капітан визначає трудову міграцію як «переміщення особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетином державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць» [2, с. 474–475]. Згідно з позицією В. Кравченка у широкому розумінні трудовою міграцією є «переміщення особи за межі країни з метою працевлаштування», а у вузькому значенні під трудовою міграцією слід розуміти «добровільне переміщення особи через державний кордон з метою тимчасового працевлаштування» [3, с. 337]. Звідси трудовим мігрантом є «особа, яка займається оплачуваною трудовою діяльністю на території держави, громадянином якої вона не являється та в якій постійно не проживає» [3, с. 337].

Можна зробити висновок, що поняття «міграція» і «трудова міграція» не є тотожними, оскільки міграція розглядається як більш широке явище, що окрім працевлаштування має й інші цілі, зокрема навчання, відвідування родини, туризм тощо. Трудова міграція ж розглядається як специфічний та більш вузький вид міграції, оскільки головною (обов'язковою) метою та умовою є працевлаштування.

Провідну роль у сфері захисту трудових прав мігрантів відіграють міжнародні нормативно-правові акти (договори, конвенції, декларації тощо).

Регулювання цієї сфери права на міжнародному рівні відбувалося одночасно з поступовою консолідацією розвинених країн світу, зокрема формуванням та становленням Європейського Союзу, оскільки прийняття у подальшому міжнародні угоди були спрямовані на встановлення та посилення дружніх відносин, сумісної співпраці задля досягнення прогресивного розвитку, взаєморозуміння та допомоги між державами-учасницями.

До міжнародних договорів, що встановили загальні засади та закріпили мінімальні гарантії щодо захисту прав трудових мігрантів відносяться: Конвенція про примусову чи обов'язкову працю (1930 р.), Декларація стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці (1944 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). Названі документи прямо не торкаються сфери трудових прав мігрантів, однак їх положення стосуються трудових прав будь-якої фізичної особи, зокрема і мігрантів [4, с. 106].

Найбільш загальні положення та мінімальні гарантії закріплено у Загальній декларації прав людини (1948 р.), яка проголошує право на вільне пересування в межах та за межами країни, право на роботу та її вільний вибір тощо [5].

Профільними, тобто такими, що врегульовують питання прав суто трудових мігрантів, є: Конвенція Міжнародної організації праці (далі – МОП) про працівників-мігрантів (1949 р.), Конвенція МОП про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення (1975 р.), Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей (1990 р.). Названі конвенції є основоположними у цій сфері та врегульовують різні важливі питання щодо прав трудових мігрантів та обов'язків держав, що їх приймають.

Важливими міжнародними договорами на рівні ЄС виступають: Паризька угода про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі (1952 р.), два Римські договори щодо утворення Європейського співтовариства з атомної енергії та Європейського економічного співтовариства (1957 р.), Програма дій щодо працівників-мігрантів та членів їхніх сімей (1976 р.), а також низка інших директив та рекомендацій. Аналіз перелічених міжнародних актів дозволяє констатувати, що ними закріплено гарантії щодо свободи пересування робочої сили, право вільно обирати місце проживання та працювати в рамках кордонів Європейського співтовариства, а також недопущення (заборона) будь-якої дискримінації стосовно працевлаштування, умов чи оплати праці [6, с. 74].

Не менш вагомими є також:

- Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 р.), Конвенція містить положення щодо форми набору трудящих-мігрантів, їх медичного огляду та професійного іспиту, порядку в'їзду до країн, надання дозволу на роботу, порядку укладання договорів, умов праці, стягування обов'язкових платежів, переказу коштів, забезпечення сімей трудящих-мігрантів, надання соціальної та медичної допомоги, контролю за умовами праці тощо [7].

- Європейська соціальна хартія (переглянута 1996 р.), що закріплює широкий комплекс прав, суб'єктами яких є не лише загальна категорія

працівників, а й окремі, більш уразливі категорії працівників. Зокрема, у статті 19 Хартії закріплюється право на захист і допомогу для трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей [8].

Названі міжнародні акти є авторитетними доробками Ради Європи та мають важливе значення щонайменше на європейському регіональному рівні.

Незважаючи на ґрунтовну міжнародно-правову базу щодо захисту прав трудових мігрантів, не можна забувати, що кожна держава формує власну внутрішню міграційну політику враховуючи економічні, соціальні та інші чинники. Так, наприклад, через нестачу спеціалістів різних секторів економіки протягом останніх років німецький бундестаг ухвалив пакет міграційних законів, що покликані спростити працевлаштування для фахівців окремих спеціальностей. Така кризова ситуація змушує Німеччину проводити активну кадрову політику і трудові мігранти є необхідним ресурсом для вирішення проблеми. У зв'язку з цим влада Німеччини застосовує усі можливі методи, такі як спрощення механізму працевлаштування мігрантів у Німеччині, заохочення шляхом забезпечення більш сприятливих умов порівняно із країнами походження трудових мігрантів, пропонує їм та членам їхніх сімей гарантії соціального захисту тощо [9, с. 116].

У законодавстві Німеччини відсутній єдиний кодифікований правовий акт щодо трудових відносин з мігрантами, тому ця сфера регулюється низкою законів і підзаконних актів серед яких можна виокремити Конституцію ФРН, закони «Про міграцію», «Про сприяння працевлаштуванню та професійній освіті» тощо. Застосування законів Німеччини, що регулюють основні питання у сфері трудових правовідносин є однаковим як до громадян так і до мігрантів, які легально працевлаштувалися [10, с. 91]. Окремо варто відзначити Закон Німеччини про обов'язкові умови праці для осіб, які працюють за кордоном, і для осіб, які регулярно працюють у Німеччині (2009 р.). Закон закріплює гарантії щодо створення та забезпечення належних мінімальних умов праці для прикордонних відряджених працівників і осіб які регулярно працюють у Німеччині, а також забезпечення справедливих та дієвих конкурентних умов шляхом розширення правових норм галузевих колективних трудових договорів [11].

Отже, задля захисту прав трудових мігрантів державами приймаються консенсусні рішення у вигляді міжнародних нормативно-правових актів. Наразі розвиненими країнами було сформовано необхідний базис у міжнародно-правовому вимірі для врегулювання різних процесів, що виникають у межах трудової міграції і не тільки, а також встановлення певного правового забезпечення для трудових мігрантів у вигляді мінімальних гарантій та прав, що прописані в кожному окремому

міжнародному документі. Закріплення та унормування на міжнародному рівні прав трудових мігрантів, зобов'язує держав-учасниць діяти відповідним чином, надає мігранту впевненості щодо своєї правової захищеності, створює більш сприятливі умови для інтеграції та соціалізації трудових мігрантів, а також для залучення трудових мігрантів до необхідних сфер економіки. Попри ці переваги, слід пам'ятати, що відносини у сфері трудової міграції мають окреме врегулювання у національному законодавстві держав, яке може суперечити нормам міжнародного договору і закріплювати окреме регулювання. Проблематичною є реалізація положень міжнародних актів, оскільки держави перебувають під тиском багатьох чинників: соціальних, економічних, політичних тощо. В певних умовах часто забезпечити право на працю та на житло, проконтролювати усі підприємства, установи, організації на предмет порушення трудових прав та здійснити інші свої обов'язки держави не в змозі.

Література:

1. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2 (17). С. 127–139. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rovenchak_vyznachennia.pdf (дата звернення 12.12.2023).
2. Капітан В. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 474–481.
3. Кравченко В.Г. Визначення поняття трудової міграції. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 375–379. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63919/80-Kravchenko.pdf?sequence=1>. (дата звернення 12.12.2023).
4. Козін С. До питання міжнародно-правового захисту трудових прав мігрантів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 104–109. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.17> (дата звернення 12.12.2023).
5. Загальна декларація прав людини (рос/укр): Декларація ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 12.12.2023).
6. Лісовська М.М. Захист прав трудових мігрантів: європейський досвід Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини: матер. регіон. наук.-практ. конф., 7 квіт. 2017 р. С. 73–77.
7. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (укр/рос): Конвенція Ради Європи від 24.11.1977 р. № ETS № 93: станом на 16 берез. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text (дата звернення: 12.12.2023).

8. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р.: станом на 7 верес. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 12.12.2023).

9. Kozin s. M. Opportunities to use germany's experience in Ukraine in the field of legal regulation of protection of labor rights of migrants. Scientific journal of public and private law. 2020. Т. 1, № 5. С. 114–118. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.17> (date of access: 12.12.2023).

10. Слободян Ю. Ю. Амелічева Л. П. Правове регулювання трудових відносин в Німеччині. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2020. Том 1, № 12. С. 91–95. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/8426> (дата звернення: 12.12.2023).

11. Gesetz über zwingende Arbeitsbedingungen für grenzüberschreitend entsandte und für regelmäßig im Inland beschäftigte Arbeitnehmer und Arbeitnehmerinnen (Arbeitnehmer-Entsendegesetz AEntG): of 20.04.2009. BGBl. I. 2009. 23 April. URL: https://media.offenegesetze.de/bgbl1/2009/bgbl1_2009_20.pdf#page=31 (date of access: 12.12.2023).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-66>

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНДІЇ

Семенчук Марія Романівна

аспірантка кафедри міжнародного права

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Індія є державою-учасницею чотирьох з п'яти основних міжнародних договорів, які закріплюють основні положення космічного права та були створені у рамках ООН, а саме: Договір про космос 1967 р., Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р., Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктам 1972 р., Конвенція про реєстрацію об'єктів, які запускаються у космічний простір 1975 р. Що стосується Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р., вона є підписаною, але не ратифікованою індійською стороною. Тим не менш, країна є також учасником інших міжнародних договорів, що торкаються питання демілітаризації космічного простору – Договору про

заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою 1963 р. та Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. [6].

Початком космічної діяльності Індії стало заснування Індійського національного комітету з космічних досліджень у 1962 р., який у 1969 році став Індійською організацією космічних досліджень (Indian Space Research Organisation, далі – ISRO). Поштовхом у технологічному прогресі індійської космічної галузі став запуск супутника Aryabhata у 1975 році. Поступово індійська космічна програма стала просуватися у напрямках освоєння космосу для цивільних та комерційних потреб, а також в цілях національної безпеки [5].

Наразі ISRO реалізує численні програми Департаменту космічних досліджень Індії (Department of Space), якому ISRO і підпорядковується, для просування космічних технологій в Індії, зокрема програми щодо ракет-носіїв, INSAT (для радіомовлення, телекомунікацій) або дистанційного зондування (створення супутникових знімків). Крім того, ISRO надає ряд послуг, такі як космічна інфраструктура для телекомунікаційних потреб Індії, супутникові послуги для телемовлення, прогнозування, метеорології, постачання супутникових зображень тощо [2].

Незважаючи на відсутність прийнятого Індією національного космічного законодавства, варто зазначити, що Законопроект про космічну діяльність Індії, що знаходиться на стадії розробки та дискусії, загалом охоплює різні фактори космічних цілей країни, включаючи міжнародні та національні зобов'язання, визначає правопорушення та подальші покарання, бар'єри входу для приватних компаній, відповідальність за шкоду, заподіяну в космосі тощо, а новостворена Космічна політика Індії 2023 направлена на комерційне освоєння космосу і не передбачає військового сегменту. Хоча нормативно-правова база космічного права Індії й розвивається повільно, застосування військових супутників (наприклад, GSAT-7A) та запуск протисупутникової зброї у 2019 році зазначається як питання національної безпеки та показує військову орієнтацію Індії у сфері використання космосу [3; 4].

Так, місія Shakti стала спільною програмою Організації оборонних досліджень і розробок (Defence Research and Development Organisation, далі – DRDO) та ISRO. У рамках місії було запущено протисупутникову зброю, спрямовану на індійський супутник, який був виведений з експлуатації [4]. Також серед майбутніх проєктів DRDO, яке є головним агентством при Департаменті оборонних досліджень і розробок Міністерства оборони Уряду Індії, що відповідальне за військові дослідження та розробки, перспективною є концепція подвійного призначення Avatar (Aerobic Vehicle for Transatmospheric Hypersonic Aerospace Transportation). Avatar представляє собою концепцію для роботизованого одноступеневого

космічного літака багаторазового використання, здатного здійснювати горизонтальний зліт і посадку. Концепція місії спрямована на недорогі військові та комерційні запуски космічних супутників.

У 2019 році розпочали роботу Оборонне космічне агентство (Defence Space Agency) та Організація оборонних космічних досліджень (Defence Space Research Organisation, далі – DSRO) як спеціалізовані урядові агентства для інтеграції військових космічних засобів (включно з військовими супутниками). Комітетом з безпеки Кабінету міністрів Індії, у складі 5 основних міністрів (прем'єр-міністр, міністр оборони, міністр внутрішніх справ, міністр закордонних справ і міністр фінансів) було схвалено створення DSRO.

DSRO функціонує як наукова організація, відповідальна за розробку систем і технологій космічної війни для Оборонного космічного агентства. Організація забезпечується командою вчених і працює в тісній координації з офіцерами об'єднаного Штабу оборони трьох родів військ. Відомство надає підтримку в дослідженнях і розробках Оборонному космічному агентству, до складу якого входять три роди військ (армія, флот та військово-повітряні сили) та керує їх космічними засобами, включно з військовими протисупутниковими можливостями. Крім того, організація активно досліджує та впроваджує оборонні програми для всього спектру космічних технологій Індії. Оборонне космічне агентство, у свою чергу, формулює стратегію захисту інтересів Індії в космосі, включаючи боротьбу з космічними загрозами [1].

Отже, з огляду на мінливі умови космічної безпеки, спільними зусиллями різних відомств космічної галузі Індії, було розроблено надійні можливості запусків космічних апаратів та поєднання різних видів розвідки, моніторингу та застосування супутників спостереження за Землею для військових цілей. Так, наприклад, космічні супутники та засоби можуть підвищити ситуаційну обізнаність індійських військових, особливо в районах навколо кордонів країни. Індія має велику мережу супутників зв'язку, які дозволяють краще координувати операції, особливо це є дієвим для воєнно-морських сил, враховуючи їх розгалужені театри бойових дій. Крім того, інвестиції Індії у власне угруповання навігаційних супутників допомагають усім індійським збройним силам у всіх видах операцій не залежати від іноземних навігаційних супутників.

Оскільки космос стає все більш мілітаризованим, наявність національної бази космічного права стає все більш важливою для управління ризиками та забезпечення відповідального використання військового потенціалу в космосі, а також освоєння космосу загалом. Заповнення національного правового вакууму для Індії є питанням національної політики та стратегічних пріоритетів через відсутність діючого національного космічного законодавства (наявний тільки

законопроект). Таким чином, космічне законодавство Індії значною мірою сприятиме зміцненню космічної безпеки держави.

Література:

1. All You Need To Know About Defence Space Research Organisation. URL: <https://defencedirecteducation.com/2019/06/13/dsro-dsa/#:~:text=DSRO%20stands%20for%20Defence%20Space%20Research%20Organisation.%20It,multidimensional%20approach%20using%20outer%20space%20for%20strategic%20purposes>. (дата звернення: 14.12.2023).
2. India's Space Priorities Are Shifting Toward National Security // Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/09/01/india-s-space-priorities-are-shifting-toward-national-security-pub-87809> (дата звернення: 13.12.2023).
3. Indian Space Policy 2023. URL: https://www.isro.gov.in/media_isro/pdf/IndianSpacePolicy2023.pdf (дата звернення: 13.12.2023).
4. Indian Space Policy and the New Lunar Space Race. URL: <https://www.stimson.org/2023/indian-space-policy-and-the-new-lunar-space-race/> (дата звернення: 14.12.2023).
5. Sakshi Shairwal. Legal overview of space law in India. URL: <https://s3.amazonaws.com/documents.lexology.com/53e99df2-1c50-40b6-a700-094e47321aee.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAVYILUYJ754JTDY6T&Expires=1702611651&Signature=FeNLgkAvD6RQ%2Fkvq19lpDZixD4g%3D> (дата звернення: 14.12.2023).
6. Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2023. URL: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2023/aac_105c_22023crp/aac_105c_22023crp_3_0_html/AC105_C2_2023_CRP03E.pdf (дата звернення: 11.12.2023).

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МАЙНО» У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Слободяник Юліана Вадимівна

студентка II курсу ОС «Магістр»

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

В умовах активного розвитку економіки, проблеми, пов'язані з визначенням поняття майна, набувають особливого значення. Однією з ключових складових цього питання є розгляд Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) справ, пов'язаних із захистом права власності. Ключовою рисою цього процесу є постійна еволюція підходів ЄСПЛ до визначення суті майна та його ролі в суспільстві.

Актуальність теми зумовлена визначенням поняття майна в контексті прав людини, адже це впливає на правовий статус особи, її економічні права та можливість реалізації інших прав та свобод.

Дослідженням даної теми займалися Н. С. Кузнєцова, С. І. Шимон та А. С. Сліпченко, їх праці в цій області вже стали вагомим внеском у науковий доробок. Зокрема, їхні роботи висвітлюють аспекти розвитку поняття майна в сучасних умовах та розкривають проблематику, пов'язану з його захистом у контексті прав людини.

Слід відзначити, що практика ЄСПЛ постійно розширює горизонти розуміння поняття майна, що вимагає постійного аналізу. Враховуючи сучасні виклики і тенденції у розвитку суспільства, нові роботи та дослідження у цій області є критично важливими для вдосконалення правового регулювання та захисту прав людини в контексті майнових відносин.

Отже, подальше дослідження цієї теми сприятиме глибшому розумінню суті поняття майна, а також вдосконаленню нормативно-правового регулювання цієї сфери як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Відповідно до статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за

користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [1, с. 1].

Поняття «майно» у першій частині статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є автономним поняттям, яке охоплює як «існуюче майно», так і активи, в тому числі позови, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні «законне очікування». Термін «майно» охоплює нерухоме і рухоме майно та інші майнові інтереси.

Поняття «майно» має самостійне значення, незалежне від офіційної класифікації у національному законодавстві та не обмежується лише правом власності на фізичні речі. Деякі інші права та інтереси, що утворюють активи, також можуть вважатися «правами на майно» для цілей цього положення. Ключовим аспектом у кожному випадку є визначення, чи надають обставини справи, розглянуті в цілому, заявнику право на власність матеріально-правових інтересів, що захищені статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

За певних обставин «законне очікування» отримання активу також може користуватися захистом статті 1 Протоколу 1. Для того, щоб «очікування» було «законним», воно повинне бути більш конкретним, ніж звичайна надія і бути заснованим на нормі права або правовому акті, такому як судове рішення, пов'язаному з майновим інтересом [3].

Висунута вимога заявників до боржника може розглядатися як «право власності» у контексті статті 1 Протоколу 1 при умові, що національне законодавство та відповідні тлумачення його положень національними судами надають достатні підстави для цього. Наприклад, це може статися, якщо існує визнане прецедентне право національних судів, що підтверджує такий статус. Проте ЄСПЛ наголошує, що борг, встановлений судовим рішенням, яке не є остаточним і таким чином не підлягає безпосередній виплаті, не може вважатися достатньо визначеним для того, щоб підлягати виконанню і, відповідно, не є «майном» [4].

Якщо ж досліджувати право власності юридичної особи, то ЄСПЛ розглядає активи підприємства, разом із його похідними правами, що дозволяють акціонеру впливати на дії компанії, як «майно». Це включає також непряму вимогу щодо активів компанії, в тому числі право на частку в цих активах у випадку її ліквідації, а також інші відповідні права, зокрема, права голосу та право впливати на діяльність компанії. Майбутній прибуток компанії є «власністю» лише в тому випадку, якщо його було отримано або існує забезпечена правовою санкцією вимога щодо його отримання [4].

Стаття 1 Протоколу 1 також в розумінні ЄСПЛ застосовується до інтелектуальної власності як такої, зокрема, до торговельних марок,

патентів, авторських прав, а також до економічної вигоди, що впливає з їх використання [5].

Крім цього, тлумачення змісту вищезгаданої статті вказує на те, що особам, які постраждали внаслідок втручання у їх право власності, повинно бути надано розумну можливість подати свою заяву до відповідальних органів для ефективного оскарження цих заходів. Залежно від обставин, заявники можуть посилатися на неправомірність або свавільну й необгрунтовану поведінку [6].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що поняття «майно» в розумінні ЄСПЛ не обмежується тільки фізичними речами, а охоплює й інші форми, включаючи права інтелектуальної власності, активи, права вимоги, а також в окремих випадках законні очікування отримання певного активу. Аналіз поняття «майно» в контексті прав людини через рішення ЄСПЛ вказує на його постійну еволюцію та розширення змісту даного поняття.

Література:

1. Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

2. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.03.2010 р. у справі "Depalle v. France". URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-97978%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-97978%22])

3. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.11.1995 р. у справі "Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium". URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58056%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58056%22])

4. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.07.2002 р. у справі "Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic". URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-22710%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-22710%22])

5. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2002 р. у справі "Совтрансавто-Холдинг" проти України". URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22languageisocode%22:\[%22UKR%22\],%22appno%22:\[%2248553/99%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-125110%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%22languageisocode%22:[%22UKR%22],%22appno%22:[%2248553/99%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-125110%22])

6. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1982 р. у справі "Sporrong and Lonnroth v. Sweden". URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57580%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57580%22])

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОМЕРЦІЙНИХ ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАХ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ, АМЕРИКАНСЬКИЙ ТА КИТАЙСЬКИЙ ПІДХОДИ

Щербак Геннадій Ростиславович

*аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Кожного року все більше комерційних онлайн платформ починають використовувати технологію штучного інтелекту (далі – ШІ), оскільки це допомагає краще та ефективніше враховувати побажання своїх користувачів та залучати нових клієнтів, а також забезпечувати вищий рівень обслуговування [1].

Використання ШІ надає комерційним онлайн платформам та їх користувачам різноманітні переваги: створення персоналізованого досвіду для користувачів, платформ, оптимізація менеджменту товарно-матеріальними запасами, автоматизація обслуговування споживачів, аналіз та фільтрування відгуків користувачів, виявлення та запобігання шахрайству тощо [2]. Однак в той же час використання ШІ в системах онлайн платформ може призвести до ряду негативних наслідків: порушення безпеки особистих даних користувачів, відсутність прозорості діяльності ШІ, а також упередженість та несправедливість ШІ.

Порушення безпеки особистих даних користувачів становить загрозу, оскільки алгоритми ШІ покладаються на дані споживачів при створенні персоналізованих рекомендацій та прогнозів. Як наслідок керовані ШІ онлайн платформи, управляють величезними обсягами даних, що може загрожувати витоком даних і поставити під загрозу особисту інформацію клієнтів.

Друга проблема у сфері використання штучного інтелекту в онлайн платформах – відсутність прозорості та зрозумілості, яка існує в багатьох алгоритмах машинного навчання. Іноді буває дуже важко або навіть неможливо зрозуміти, як певний алгоритм прийшов до свого рішення чи рекомендації.

Під проблемою упередженості та несправедливості розуміється те, що алгоритми машинного навчання покладаються на відповідні дані, які є необхідними для навчання, і якщо ці дані містять будь-які упередження, алгоритм може в кінцевому підсумку посилити або навіть збільшити ці

упередження. Цілком можливо, що система може несвідомо дискримінувати певні групи на основі таких факторів, як раса, стать або економічне становище [3].

Вище зазначені проблеми вимагають належного правового регулювання. Частково діяльність ШІ є врегульованою за допомогою законодавства про захист персональних даних. Наприклад, в ЄС у травні 2018 року набрав чинності Загальний регламент про захист персональних даних (далі – GDPR). GDPR встановлює правила для збирання, оброблення та зберігання персональних даних у Європейському Союзі, а також передбачає стандарти захисту приватності, зокрема, і при використанні штучного інтелекту. Наприклад, компанія Clearview AI, яка є розробником програмного забезпечення для розпізнавання облич з використанням штучного інтелекту, отримала декілька штрафів за незаконне використання персональних даних осіб у декількох державах-членах ЄС [4]. Що ж стосується закону, який би безпосередньо регулював питання, пов'язані з ШІ, то в ЄС планується прийняття комплексного акту з регулювання створення та використання ШІ. Проект акту містить класифікацію моделей штучного інтелекту в залежності від ступеня ризику, пов'язаного з використанням відповідної моделі. До переліку входять наступні види: моделі неприйнятної ризику, моделі високого ризику, моделі обмеженого ризику та моделі мінімального ризику. Моделі з першої категорії будуть повністю заборонені (приклади: ШІ, який використовується для віддаленої біометричної ідентифікації в режимі реального часу в громадських місцях або керовані ШІ системи оцінювання соціальних балів, а також моделі ШІ, які можуть використовувати підсвідомі методи впливу). Моделі високого ризику дозволені, але вони повинні будуть відповідати багатьом вимогам і пройти оцінку відповідності. Цю оцінку потрібно завершити до виходу моделі на ринок. Ці моделі також мають бути зареєстровані в створеній для них базі даних ЄС (приклади: моделі ШІ, пов'язані з функціонуванням критичної інфраструктури; системи, що використовуються в процесах найму чи рейтингу працівників, системи оцінки кредитоспроможності тощо). Решта моделей мають обмежений або мінімальний ризик. Від них вимагається дотримання прозорості, тобто користувач має бути проінформований, що те, з чим він взаємодіє, створене ШІ. Ці категорії включають в себе чат-ботів або системи штучного інтелекту, які створюють або обробляють зображення, аудіо чи відеовміст [5].

В США на федеральному рівні не існує законодавчого акту, який би комплексно регулював захист персональних даних користувачів онлайн платформ. Як виключення можна назвати Закон про захист конфіденційності дітей в Інтернеті (COPPA) 1998 року. COPPA вимагає від вебсайтів та онлайн-сервісів чіткої політики конфіденційності, що пояснює, яка інформація буде збиратися від дітей, як вони її

використовуватимуть і за яких обставин вони розкриватимуть її третім сторонам [6]. Однак ряд штатів прийняли власні закони щодо захисту персональних даних користувачів онлайн платформ на зразок європейського GDPR, а саме в Каліфорнії, Колорадо, Коннектикуті, Массачусетсі, Мериленді, Нью-Йорку та Вірджинії. Що ж стосується закону про ШІ, то в США також йде розробка комплексного закону, який би врегулював питання створення та використання штучного інтелекту. Окрім того, 30 жовтня 2023 року президент США видав Виконавчий наказ про безпечний, захищений і надійний штучний інтелект. Цей документ, зокрема, вимагає від розробників систем штучного інтелекту ділитися своїми результатами перевірок безпеки та іншою важливою інформацією з урядом США. Також цей наказ встановлює заборону використання ШІ для посилення дискримінації, упередженості та інших зловживань у сфері правосуддя, охорони здоров'я тощо [7].

У Китаї також немає жодного комплексного закону про захист даних в онлайн платформах. Натомість положення, що стосуються захисту особистої інформації та безпеки даних, є частиною складної системи та містяться в різних законах і постановах. Проте, трьома основними стовпами системи захисту персональної інформації в КНР є Закон про захист персональної інформації (PIPL), Закон про кібербезпеку (CSL) і Закон про безпеку даних (DSL) [8]. Як і в ЄС та США, в Китаї нема комплексного закону, який би врегулював питання створення та використання штучного інтелекту. Однак Китайська адміністрація з кіберпростору видала ряд законодавчих актів для регулювання окремих сфер ШІ, а саме: Положення щодо алгоритмованих рекомендацій, Положення щодо глибокого синтезу (діпфейк) та Положення щодо генеруючого ШІ [9, с. 2]. Положення встановлюють ряд вимог до онлайн платформ: реєстрація ШІ, проведення оцінювання безпеки штучного інтелекту, недопущення використання ШІ в маніпулятивних цілях та для забезпечення недобросовісної конкуренції, недопущення використання даних для навчання ШІ з незаконних джерел тощо [9, с. 5–11].

Отже, можна підсумувати, що питання правового регулювання створення та використання ШІ як загалом, так і безпосередньо в онлайн платформах в ЄС, США та Китаї частково вирішуються існуючими законами про захист особистих даних, а також вирішується створенням комплексних та окремих законів для безпосереднього регулювання створення та використання ШІ.

Література:

1. 19 ways to use artificial intelligence in ecommerce. URL: <https://www.linnworks.com/blog/artificial-intelligence-in-ecommerce/>

2. Artificial Intelligence in eCommerce. URL: <https://www.altexsoft.com/ai-solutions-for-ecommerce/>.
3. Ethical Considerations in AI for Ecommerce. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/ethical-considerations-ai-ecommerce-jheeva-subramanian>.
4. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. URL: <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektyvy-pravovoho-rehuliuвання-v-ukraini-ta-ies/>.
5. The EU AI Act: What it means for your business. URL: https://www.ey.com/en_ch/forensic-integrity-services/the-eu-ai-act-what-it-means-for-your-business.
6. Children's Online Privacy Protection Rule ("COPPA"). URL: <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa>.
7. A step forward for AI regulation in the US. URL: <https://www.clydeco.com/en/insights/2023/11/a-step-forward-for-ai-regulation-in-the-us>.
8. Data protection law of China. URL: <https://www.dlapiperdataprotection.com/index.html?c=CN&t=law>.
9. China's New AI Regulations. *Latham & Watkins. Client Alert Commentary*. 2023. № 3110. P. 1-25. URL: <https://www.lw.com/admin/upload/SiteAttachments/Chinas-New-AI-Regulations.pdf>.

МАТЕРІАЛИ
ХVІ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

21 грудня 2023 р.

Підписано до друку 23.12.2023. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 63,24. Тираж 100. Замовлення № 0224-010.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»

79000, м. Львів, вул. Технічна, 1

87-100, м. Торунь, вул. Лубічка, 44

Телефон: +38 (050) 658 08 23

E-mail: editor@liha-pres.eu

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6423 від 04.10.2018 р.